

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS PSICHOLOGŲ SĄJUNGA
LIETUVOS PSICHOLOGIJOS STUDENTŲ ASOCIACIJA

III Jaunųjų mokslininkų psichologų
konferencija

PSICHOLOGIJOS MOKSLO
TAIKYMAS LIETUVOJE:
iššūkliai ir galimybės

KONFERENCIJOS MEDŽIAGA

VILNIAUS UNIVERSITETAS

2006 m. balandžio 28 d.

UDK 159.9(474.5)(06)

Ps-07

Konferencijos medžiagos
leidybą remia
Lietuvos valstybinis mokslo
ir studijų fondas

ISBN 9986-19-881-X

© Vilniaus universitetas, 2006

Turinys

<i>Andrikonytė Justė, Lasauskaitė Rūta.</i> Dichoptinių vaizdų skirtumų įtaka binokulinei konkurencijai	7
<i>Balčiūnas Robertas.</i> Karo patirtis 1979–1989 m. Afganistano karo dainose	11
<i>Bieliauskienė Ieva, Trofimova Jelena.</i> Straipsnių apie savižudybę įtaka paauglių nuostatai savižudybės atžvilgiu	14
<i>Dapkevičienė Jurgita, Kaladytė Vilma.</i> Vyrishkumo/moterishkumo stereotipų atspindžiai kalboje	15
<i>Dzekevičiūtė Aldona.</i> Akies tinklainės receptorių išsidėstymo įtaka objektų dydžių suvokimui	16
<i>Giedraitytė Marija.</i> Atsparumo konstruktas raidos psichopatologijoje	20
<i>Grušauskaitė Agnė.</i> Bandžiusiojo nusinuodyti paciento artimieji: emocijų bei vertinimų ypatumai	25
<i>Juodytė Rima.</i> Ne Lietuvoje gimusių lietuvių kilmės paauglių psichologinė savijauta	28
<i>Kalpokenė Vaida.</i> Elgesio sutrikimus turinčių paauglių Ego funkcijos	31
<i>Kazlauskaitė Aušra.</i> Savižudybių prevencijos mokymų efektyvumas keičiant nuostatas savižudybių atžvilgiu	36
<i>Kazlauskas Evaldas.</i> Politiniai kaliniai ir tremtiniai Lietuvoje: kaip jie išgyveno?	40
<i>Kuckailienė Justina.</i> Emocinis intelektas: ar jis svarbus organizacijai?	45
<i>Laskytė Agnė.</i> Sąmoningai save žalojantys vaikai ir paaugliai: tyrimų, atliktų Lietuvoje, apžvalga	51
<i>Lazauskaitė Jurgita.</i> Organizacinio teisingumo vaidmuo paaukštiniimo sprendimuose	54
<i>Lošakevičius Andrius.</i> Mitai ir tikrovė: mėginusių nusižudyti pacientų, medicinos studentų ir Vilniaus greitosios pagalbos ligoninės personalo žinios apie savižudybes ir jų prevenciją	60

<i>Mockus Antanas</i> . Religijos mokslų ir medicinos studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu	65
<i>Narbutaitė Laima</i> . Tėvų skyrybas patyrusių jaunuolių išpareigojimai, intymumas bei pasitikėjimas poros santykiuose	69
<i>Noreika Donatas</i> . Regimųjų vaizdinių vaidmuo sprendžiant uždavinius	74
<i>Povilaitis Robertas, Marina Blagoveščenskaja, Jurgita Valiukevičiūtė</i> . Patyčių prevencijos mokykloje galimybės	78
<i>Skerytė-Kazlauskienė Monika</i> . Psichikos supratimo raida: vidinio psichologo beišskant	80
<i>Skrubis Paulius</i> . Regionų politikų nuostatos į savižudybes Lietuvoje, Vengrijoje, Austrijoje, Norvegijoje ir Švedijoje	86
<i>Šarakauskienė Živilė</i> . Asmens gerovės samprata ir komponentai	91
<i>Šimėnaitė Irma</i> . Potrauminio augimo ir potrauminio streso reakcijų bei gaunamos socialinės paramos sąsajos	95
<i>Trofimova Jelena, Butautienė Ilona</i> . Gedulas po artimojo savižudybės: netekties išgyvenimo stiprumas, potrauminė simptomatika ir neviltingas lygis	100
<i>Tuskenytė Dalia, Skrubis Paulius</i> . Psichologinės pagalbos telefono savanorių nuostatų į savižudybes kitimas apmokymų metu	106
<i>Urbanavičiūtė Ieva</i> . Psichologinio klimato darbo grupėje aspektai ir formavimosi prielaidos	109
<i>Zališčevskis Antanas</i> . Laiko perspektyvos ir rizikingo elgesio sąsajos	115
<i>Zbarauskaitė Asta</i> . Globojamų paauglių mergaičių gėdos jausmo išgyvenimas psichoterapinėje grupėje	119
<i>Zolobaitė Rasa</i> . Suicidinius poelgius kartojančių ir pirmąkart mėginusių žudyti 15–24 metų jaunuolių suicidinio elgesio motyvacija	121
<i>Žeromskytė Rūta</i> . Žmogaus veido motorinės reakcijos į vaizdus su skirtingomis veido emocijomis išraiškomis	126
<i>Žukauskaitė Irena</i> . Darbuotojų socializacijos įvertinimo problematika	129

KONFERENCIJOS ORGANIZATORIAI

VILNIAUS UNIVERSITETAS
Filosofijos fakultetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Bendrosios psichologijos katedra
LIETUVOS PSICHOLOGŲ SĄJUNGA
LIETUVOS PSICHOLOGIJOS STUDENTŲ ASOCIACIJA

KONFERENCIJOS MOKSLO KOMITETAS

Pirmininkė:

Prof. habil. dr. Danutė Gailienė

Nariai:

Prof.dr. Albinas Bagdonas

Doc. dr. Dalia Bagdžiūnienė

Doc. dr. Rasa Bieliauskaitė

Doc. dr. Laima Bulotaitė

Doc. dr. Gražina Gintilienė

Doc. dr. Eglė Rimkutė

Prof. habil. dr. Henrikas P. Vaitkevičius

KONFERENCIJOS ORGANIZACINIS KOMITETAS

Pirmininkė:

Vaida Kalpokienė

Nariai:

Marija Giedraitytė

Dr. Evaldas Kazlauskas

Justina Kuckailienė

Rūta Lasauskaitė

Monika Skerytė-Kazlauskienė

Jelena Trofimova

Asta Zbarauskaitė

DICHOPTINIŲ VAIZDŲ SKIRTUMŲ ĮTAKA BINOKULINEI KONKURENCIJAI

Justė Andrikonytė, Rūta Lasauskaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: juste.andrikonyte@sf.vu.lt

Regos sistema – viena iš svarbiausių, jos dėka žmogus gauna apie 95% visos informacijos apie jį supančią aplinką. Mes žvelgiame į pasaulį dviem akim, kurių tinklainėse yra skirtingi aplinkinių objektų atvaizdai, bet vis dėlto išorinis regimas pasaulis suvokiamas kaip vienas ir nekintantis. Smegenys taip sujungia du skirtingus tinklainėse susidarančius atvaizdus (monokulinius) į vieną, kad mes visiškai to nepastebime. Tačiau kai abiejų akių matomi vaizdai yra pakankamai skirtingi, mes nebesugebame jų sulieti į vieną objektą. Tokiu būdu vyksta *binokulinė konkurencija*. Vaizdų kaitaliojimas vyksta savaime – vienas vaizdas keičia kitą. Nuo XIX a. vidurio binokulinės konkurencijos fenomenas pradėtas tikslingai tyrinėti. Šiuo metu tuo domisi įvairių sričių specialistai – psichologai, neuromokslininkai, neurofiziologai ir filosofai.

Binokulinei (arba abiakei) regai pastaruoju metu skiriama labai daug dėmesio. Taigi kyla klausimas, kodėl šiuo fenomenu taip domimasi? Tyrinėdami šį reiškinį mes siekiame suprasti ne tik regimojo, bet ir nepriklausomo nuo modalumo suvokimo mechanizmus apskritai, kaip regos sistema iš atskirų požymių surenka suvokiamą vaizdą.

Šiuo metu konkurencijos fenomenas aiškinamas dvejopai. Kiekvienas objektas aprašomas požymių rinkiniais, kurie įvairiems suvokiamiems vaizdams yra skirtingi. Taigi suvokimo kaita, stebima konkurencijos metu, yra susijusi su naudojamų suvokimui požymių rinkinių kaita. Kodėl ir kaip keičiami šie rinkiniai? Yra suformuluotos dvi hipotezės – pasyvaus atpažinimo

ir aktyvios atrankos. Anot pirmos (angl. *bottom-up* – BU) hipotezės, ilgo vieno ir to paties objekto suvokimo metu vyksta nervinių struktūrų, susijusių su šiais požymiais, nuovargis, t.y. jų aktyvumas mažėja. Dėl to naudojamo požymių rinkinio įtaka nuolat silpsta, o nenaudojamo – stiprėja. Taigi dėl vyraujančio požymių rinkinio poveikio įvyksta suvokiamo vaizdo kaita. Šis procesas yra susijęs su lokalių požymių išskyrimu. BU teorijoje suvokimas aiškinamas kaip vienkryptis informacijos tėkmės iš receptorių į aukštesnes sritis rezultatas. Suvokimui nebūdingas (arba būdingas labai mažas) valingumas. BU procesai yra pasyvūs, automatiniai.

Pagal antrąją hipotezę (angl. *top-down* – TD), suvokimo metu atmintyje pagal išskirtus požymius nustatomas galimas hipotetinis vidinis išorinio dirgiklio vaizdas (jis saugomas atmintyje). Suvokimas pagal šią teoriją, priešingai nei pagal BU teoriją, yra globalus aktyvus procesas. Vidinis vaizdas (hipotetinis matomo objekto vaizdas) lyginamas su sensoriniu poveikiu, kurio metu sutampantys realūs ir hipotetiniai vaizdo požymiai vienas kitą slopina. Jeigu vidinio vaizdo požymiai visiškai sutampa su sensorinės sistemos išskirtais požymiais, tai vienas požymių rinkinys nuslopinamas, o likusio rinkinio įtaka stiprėja. Dėl to ir vyksta suvokiamo objekto kaita. TD procesai apibūdinami kaip aktyvūs kognityviniai procesai, kurių metu dirba motyvacija, dėmesys, atrenkantys iš atminties galimus vaizdus, juos aprašančius požymius (Paffen et al., 2006).

Darbo tikslas – gauti eksperimentinių faktų apie tai, kokia yra fono įtaka požymių atrankai, kokia yra TD ir BU procesų įtaka vaizdų suvokimui.

Tyrimo uždaviniai. Nustatyti:

- konkurencijos slenkstį, t.y. esant kokiems požymių skirtumams atsiranda konkurencija;
- suvokiamą vaizdų kaitos dinamikos (kaitos greičio) priklausomybę nuo požymių skirtumo;
- „fono-objekto“ požymių skirtumo įtaką binokulinei konkurencijai.

Metodika. Tyrime naudota speciali kompiuterinė programa, leidžianti vaizduoklio ekrane rodyti dvi figūras (testinis stimulus) bei sugeneruoti figūrą supantį foną. Testinis stimulus ir fonas buvo vienodo erdvinio dažnio ($1,25/1^\circ$ regim. kamp.) gardelės. Jos gali būti statinės ir judančios statmenai gardelės strypelio kryptimi. Stimulų ryškumas 30 cd/m^2 . Programos pagalba galima keisti figūros ir fono vaizdinius parametrus. Naudojant poliarizuotą plėvelę vaizduokliui ir akiniams viena akis stebėjo vieną, o kita – kitą vaizdą. Tiriamasis stebėdamas vaizdus turėjo fiksuoti suvokiamų konkuruojančių objektų kitimo momentus. Procedūros metu kompiuteris matavo vieno vaizdo suvokiamo kaire arba dešine akimi laiko trukmę.

Tyrimą sudarė 3 dalys. Pirmoje tyrimo dalyje objektai buvo stebimi be fono keičiant objektų parametrus ir didinant jų orientacijų skirtumą (gardelės orientacija – kitimas kas 3, 2, 7, 8 ir 5 laipsnius). Antroje dalyje buvo įvestas fonas. Fonas buvo tas pats tiek vienai, tiek kitai figūrai (fonai tarpusavyje nekonkuravo). Trečioje eksperimento dalyje konkurencija vyko ne tik tarp figūrų, bet ir tarp fonų, o orientacijos skirtumas tarp fono ir objekto išliko pastovus.

Tyrime dalyvavo du tiriamieji, šio pranešimo autorės. Atlikta po 30 matavimų su kiekvienu vaizdo pasukimu.

Rezultatai. *Konkurencijos slenkstis.* Kai stimulai buvo dvi vienodo erdvinio dažnio gardelės, tai skirtumas tarp monokulinių vaizdų buvo vertinamas kampu tarp gardelę sudarančių strypelių. Esant regėjimo lauke tik konkuruojančioms gardelėms, konkurencijos slenkstis buvo lygus $14^\circ - 18^\circ$. Didinant šį kampą suvokiamų vaizdų kaitos greitis didėjo, tačiau, kai kampas tapo didesnis negu $25^\circ - 32^\circ$, suvokimo kaitos greitis nebeikito. Abiems tiriamiesiems kaire ir dešine akimi matomų vaizdų laikas praktiškai buvo vienodas. Kaip paaiškinti, kad esant didesniems skirtumams tarp vaizdų monokuliniai vaizdai suvokiami trumpesnę laiko tarpą? Pagal BU teoriją galima būtų manyti, kad du panašūs monokuliniai vaizdai vienas kitą tuo stipriau slopina, kuo tarp jų yra didesnis skirtumas. Dėl slopinimo

silpnėja stimulų intensyvumas (tiksliau neuronų, susijusių su šiais stimulais, aktyvumas). Sumažėjus jų intensyvumui jie greičiau dėl adaptacijos nusilpsta ir greičiau pasiekia konkurencijos slenkstį, t.y. reikšmę, kai atsitiktiniai trikdžiai gali sukelti suvokiamų vaizdų kaitą. Tačiau šiuo atveju reikia postuluoti specialią slopinimo priklausomybę nuo požymių panašumo.

Tą patį reiškini, remiantis TD teorija, galima aiškinti kitaip. Kol stimulai mažai skiriasi, juos galima suvokti kaip vieną, ir nėra priežasties dėl ko gali įvykti suvokimo kaita (konkurencija). Didėjant požymių skirtumams, atmintyje negalima surasti hipotetinio binokulinio vaizdo, atitinkančio monokuliniam požymiams. Šiuo atveju yra du galimi suvokimo variantai – du skirtingi monokuliniai vaizdai, kurių požymiai, nors ir nesutampa, bet persidengia. Dėl to abiejų monokolinių įėjimų slopinimas skiriasi nežymiai. Didėjant skirtumams didėja ir atskirų monokolinių įėjimų slopinimų dydis, dėl to suvokiamų vaizdų kaita didėja. Kai monokuliniai vaizdų požymiai nebepersidengia, kiekvienas iš jų gali nuslopinti tik vieną įėjimą. Dėl tos priežasties tolimesnis monokolinių požymių skirtumo didinimas neturi įtakos.

Fono įtaka konkurencijai. Gauti rezultatai rodo, kad fonas daro mažą įtaką konkurencijai: kol fonas abiejų akių tinklainėse sutampa, jis neveikia konkurencijos – tiek slenkščio, tiek ir konkurencijos dinamikos. Tačiau kai abiejose tinklainėse fonas skirtingas, konkurencijos procesai abiems tiriamiesiems skiriasi. Konkurencijos slenkščiai esant parinktam fono disparatiškumui vienam tiriamajam nekinta, o kitam didėja. Visais atvejais suvokiamų konkuruojančių vaizdų trukmė išlieka vienoda arba skiriasi nežymiai. Pastaruoju atveju stebimus rezultatus sunku paaiškinti adaptacija (arba neuronų atsakų nuovargiu).

Pritaikymo galimybės. Šio tyrimo reikšmė pirmiausia yra pažintinė. Kaip mes jau minėjome, tyrinėjant binokulinę konkurenciją galime tyrinėti vizualinio suvokimo mechanizmus. Praktikoje šie tyrimai galėtų orientuotis į tai, kaip sukurti priemonės, padedančias maskuotis (pvz., karo pramonėje).

KARO PATIRTIS 1979–1989 M. AFGANISTANO KARO DAINOSE

Robertas Balčiūnas

Lietuvos policijos antiteroristinių operacijų rinktinė „Aras“

El. paštas: robertas.balciunas@aras.policija.lt

Tyrimo problema ir tikslai. Sovietų Sąjungos invazija į Afganistaną paliko skaudų antspaudą žmonių gyvenime. Neoficialiais duomenimis žuvo apie 15 tūkst. karių. Iš Lietuvos apie 5 tūkst. jaunuolių dalyvavo kare. Tačiau tikrųjų karo pasekmių niekas tiksliai nebandė nustatyti iki dabar. Tam reikalingi platesni ir gilesni tyrimai, bet Afganistano karas nepelnytai yra užmirštas. Šio karo poveikis karių psichikai išvis yra mažai tyrinėtas.

Pagrindinis darbo tikslas: palyginti Afganistane kariavusių ir Sovietinėje kariuomenėje tarnavusių kareivių patyrimą, atspindintį kareiviškose dainose.

Metodika. *Tyrimo objektu* buvo dainuojamoji kareivių kūryba, nes pastebėta, kad karo veteranai nemėgsta dalintis išgyvenimais, tai sudaro sunkumų bandant juos tirti. Tad tyrimo objektu pasirinkome veteranų kūrybą kaip specifinius prisiminimus apie karą: Afganistano karo dainas. Taip bandėme netiesiogiai sužinoti, ką kariai patyrė būdami kare. Surinkta apie 1000 dainų iš viešų ir privačių šaltinių. Tyrimui atsitiktine tvarka atrinkta po 50 Afganistano karo ir Sovietinės kariuomenės dainų.

Dainoms tirti naudoti kontent ir teminės analizės metodų principai. Dainas vertino 6 ekspertai. Reikalavimai ekspertams: rusų kalbos mokėjimas; psichologo išsilavinimas; žinios apie Afganistano karą ir Sovietinę kariuomenę. Jų tarpusavio vertinimų suderinamumas patikrintas naudojant Cronbach α (0,8). Ekspertai kokybiškai ir kiekybiškai tyrė dainas: įvertino pateiktus dainų tekstus išskirdami pagrindines dainų temas, ne daugiau kaip 5 kiekvienoje dainoje. Vėliau temos 2 ekspertų apjungtos į

stambesnes grupes, jas įvardinant. Kartu ekspertai įvertino dainose atsispindinčias emocijas: nustatė emocijų buvimo faktą; įvertino 3 emocijų matmenų (malonu/nemalonu; stipru/silpna; teigiama/neigiama) ir 18 atskirų emocijų išreikštumą: baimė; nustebimas (nuostaba); liūdesys (nusiminimas); pyktis; gėda; pasibjaurėjimas; džiaugsmas (laimė); panieka; gailėstis (apmaudas); neviltis; vienatvė; kaltė; pritarimas (susitaikymas); laukimas; pasididžiavimas (garbė); susvetimėjimas; susidomėjimas; netikrumas. Dainose esančioms emocijoms nustatyti naudota tyrimo autoriaus sukurta anketa. Anketoje naudotos C.Izard, J.Woodworthy, R.Plutchik išskirtos pagrindinės emocijos ir jausmai bei Russell (ct. pgl. Myers, 2000) emocijų matmenys. Tyrimo autorius papildė anketą matmeniu teigiama-neigiama.

Nustatant, ar yra emocijos dainose, naudota nominalinė skalė, 2 atsakymų grupės (Yra/Nėra), dainose atsispindinčių emocijų įvertinimas pagal 3 matmenis ir 18 atskirų emocijų išreikštumas dainose matuotas santykinė skale – 0 (nepasireiškia) iki 100 (maksimaliai išreikšta).

Rezultatai. Afganistano karo dainų pagrindinės temos susitelkė į 34 grupes. Sovietinės kariuomenės dainų temos – į 45 grupes. Nustatyta, kad skiriasi pagrindinės temos, atsispindinčios Afganistano karo ir Sovietų kariuomenės dainose (skiriasi tiek bendras temų kiekis, tiek temų dažnumas dainose bei kokios temos įvardinamos). Afganistano karo dainose vyrauja temos: jausmai kare; karo patyrimas; tarnyba kare; žūtis; gyvenimas po tarnybos; Afganistanas; kovos draugai (santykiai su jais) ir kt. Sovietinės kariuomenės dainose: tarnyba kariuomenėje; santykiai su moterimis; kariai; tarnybos pabaiga; garbė tarnauti, jausmai tarnyboje ir kt. Bet rasta ir panašumų – 23 temų grupės yra bendros abiejose dainų rūšyse: artimieji (jų jausmai); garbė tarnauti; jausmai kare ar tarnyboje ir po jos ir kt. Tačiau nors didelis kiekis temų pasikartoja abiejų dainų sąrašuose, daugelis Sovietinės kariuomenės dainose minimų karo temų Afganistano karo dainose įgauna konkretesnę pavidalą.

Gilesniam duomenų analizavimui naudotas faktorinės analizės metodas (*SPSS 10; Principe components analysis, Varimax rotation*). Atlikus įvertintų emocijų faktorinę analizę, nustatyta, kad emocijos dainose susigrupuoja į 4–5 faktorius, priklausomai nuo dainų rūšies. Užfiksuotas Afganistano karo ir Sovietinės kariuomenės dainose išreikštų emocijų struktūros nesutapimas leidžia interpretuoti kaip esminį Afganistano karo patyrimo karo dainose skirtingumą lyginant su Sovietinėmis kariuomenės dainose atsispindinčiu emociniu patyrimu. Akivaizdu faktas, kad ekstrahuoti faktoriai perteikia kareivių emocijų išgyvenimų vidinę struktūrą. 1-ame faktoriuje grupuojasi neigiamos pasyvios emocijos – liūdesys, gailėstis, vienatvė, neviltis, netikrumas – bendros Afganistano karo ir Sovietinės kariuomenės dainose. Kituose faktoriuose emocijos skiriasi priklausomai nuo dainų rūšies. 2-ame faktoriuje Sovietinės kariuomenės dainose vyrauja teigiamos emocijos (pritarimas, susidomėjimas, pasididžiavimas, džiaugsmas, laukimas), Afganistano karo dainose – neigiamos aktyvios emocijos (panieka, pasibjaurėjimas ir pyktis). 3-iam faktoriuje Afganistano karo dainose vyrauja teigiamos, Sovietinės kariuomenės – neigiamos aktyvios emocijos. Tad neigiamos emocijos labiau pasireiškia Afganistano karo, o teigiamos – Sovietų kariuomenės dainose. Be to, vertinant emocijų išreikštumo vidurkius ir jų minėjimo dažnį nustatyta, kad emocijos labiau išreikštos ir dažniau minimos Afganistano karo dainose.

Išvados. Yra skirtumas tarp Afganistano karo ir Sovietinės kariuomenės dainose atsispindinčio kareivių patyrimo. Afganistano karo ir Sovietinės kariuomenės dainų temos kiekybiškai ir kokybiškai skiriasi. Afganistano karo ir Sovietinės kariuomenės dainose emocijos susigrupuoja į neigiamų pasyvių; teigiamų; neigiamų aktyvių emocijų ir kaltės grupes. Abiejų rūšių dainose vyrauja neigiamų pasyvių emocijų grupė. Kitos emocijų grupės skiriasi priklausomai nuo dainos rūšies. Statistiškai reikšmingai skiriasi emocijų išreikštumo vidurkiai bei jų minėjimo dažnumas dainose. Afganistano karo dainose vyrauja neigiamo pobūdžio emocijos. Sovietinės kariuomenės dainose – teigiamos emocijos.

STRAIPSNIŲ APIE SAVIŽUDYBĘ ĮTAKA PAAUGLIŲ NUOSTATAI SAVIŽUDYBĖS ATŽVILGIU

Ieva Bieliauskienė, Jelena Trofimova

Vilniaus universitetas

El. paštas: pieva@takas.lt

Šiame darbe tyrinėjama, kaip žiniasklaida veikia paauglių nuostatas savižudybės atžvilgiu. Aštuoniasdešimt šešių paauglių nuostatos buvo matuojamos du kartus: prieš perskaitant specialiai tyrimui sukurtus straipsnius, aprašančius paauglių savižudybes, ir perskaičius šiuos straipsnius. Tyrimui naudota semantinio diferencialo metodika.

Nustatyta, kad perskaičius straipsnį, parašytą remiantis savižudybių prevencijos principais, paauglių nuostatos savižudybės atžvilgiu tapo labiau neigiamos. Tuo tarpu perskaičius straipsnius, turinčius savižudybės imitacijos efektą skatinančių bruožų, šios nuostatos tapo labiau teigiamos. Tačiau šie pasikeitimai buvo būdingi tik merginoms, o vaikinių nuostatos liko nepakitusios. Taip pat rasta, kad tuos paauglius, kurie labiau tapatinosi su straipsnių herojais, imitacijos efektas veikė stipriau, o imitacijos efektą sukeliančių bruožų turintys straipsniai labiau skatino tapatinimąsi su jų herojais nei prevencinio pobūdžio straipsniai.

Tie paaugliai, kurių jau turima nuostata savižudybės atžvilgiu buvo neutrali arba teigiama, buvo labiau linkę pasiduoti imitacijos efektui nei jų bendraamžiai, turintys neigiamą nuostatą savižudybės atžvilgiu. Turėti kontaktai su bandžiusiais nusižudyti ar nusižudžiusiais žmonėmis taip pat stiprino straipsnių sukeltą imitacijos efektą.

Tyrimo rezultatai gali būti naudingi rengiant rekomendacijas žurnalistams, aprašantiems savižudybes bei kuriant savižudybių prevencijos programas paaugliams.

VYRIŠKUMO/MOTERIŠKUMO STEREOTIPŲ ATSPINDŽIAI KALBOJE

Jurgita Dapkevičienė, Vilma Kaladytė

Lietuvos AIDS centras, Vilniaus universitetas

El. paštas: jurga@aids.lt

Problema. XX a. Lietuvos visuomenėje vyravo stereotipinis vyrų ir moterų vaidmenų vertinimas. Dabartinė Lietuva smarkiai keičiasi ir iškilo poreikis nustatyti, ar kartu su ekonominiais, politiniais, socialiniais ir kitokiais pokyčiais formuojasi nauja lyčių samprata, ar deklaruodami naująją visuomenę esame pasirengę atsakyti tradicinio požiūrio į vyrų ir moterų vaidmenis.

Tam parankios spontaniškos kalbinės reakcijos, nes stereotipinė vyriškumo/ moteriškumo samprata glūdi kalboje. Tyrimui buvo pasirinktas laisvųjų asociacijų metodas, kurį taiko ir psichologai, ir lingvistai, tirdami kultūrinius skirtumus, atmintį, kalbą, mąstymą, emocijas ir kt. Atlikto kiekybinio tyrimo metu auditorijai buvo pateiktas žodinių stimulų sąrašas ir fiksuotos spontaniškos žodinės reakcijos. Stimulams buvo panaudoti vyriškas ir moteriškas ypatybes nusakantys būdvardžiai, į kuriuos tiriamieji reagavo daugiausia vardažodžiais. Verbalinės reakcijos suskirstytos į kategorijas, atsižvelgiant į asmens identifikavimą, moterims ir vyrams būdingą veiklą.

Rezultatai. Tyrimo duomenų analizė atskleidė kelias tendencijas. Nors mūsų visuomenė suvokia stereotipų ribotumą, tradicinis vyrų ir moterų vaidmenų suvokimas vis dar gyvuoja. Ir vyrai, ir moterys moterims priskiria grožį, jausmingumą, silpnumą, rūpestingumą, o vyrams jėgą ir visuomeniškumą. Vyrai siekia pasaulį simbolizuoti ir remdamiesi visuomenine patirtimi atsiriboja nuo emocinės patirties.

Pritaikymo galimybės. Tyrimo duomenys nurodo gaires, kaip galėtų būti formuojama visuomenė, kurioje stereotipinis lyčių supratimas nelemtų asmeninio ir visuomeninio gyvenimo vaidmenų, o lyčių skirtybės būtų priimamos kaip natūraliai papildančios viena kitą.

AKIES TINKLAINĖS RECEPTORIŲ IŠSIDĖSTYMO ĮTAKA OBJEKTŲ DYDŽIŲ SUVOKIMUI

Aldona Dzekevičiūtė

Vilniaus universitetas

El. paštas: aldute@gmail.com

Jau seniai pastebėta, kad į akies tinklainės centrą patenkantys objektai yra suvokiami didesni nei tie, kurie patenka į akies tinklainės periferiją. Į tinklainės periferiją patenkantys objektai yra suvokiami kaip esantys mažesni. Šį reiškinį pavadinęs centravimu, tyrė dar J. Piaget. Jį nesunku patikrinti dalinant atkarpą pusiau. Jei žvilgsnis bus fiksuojamas į vieną atkarpos galą (ar šalia atkarpos galo esantį tašką) ir tokiu būdu atkarpą bus bandoma padalinti pusiau, tai mes padalinsime atkarpą ne tiksliai per pusę, o mūsų suvokiamas atkarpos vidurys bus pasislinkęs arčiau fiksacijos taško. Arčiau fiksacijos taško esanti dalis patenka į akies tinklainės centrą, taigi ji suvokiama kaip esanti didesnė, todėl mes taip nustatome atkarpos vidurį, kad į centrinę akies tinklainės dalį papuolanti atkarpos dalis būtų trumpesnė. Taigi tai patvirtina pastebėjimą, kad į akies tinklainės centrą patenkantys objektai yra suvokiami kaip esantys didesni.

Yra įvairių nuomonių, bandančių paaiškinti šį reiškinį, tačiau jo prigimtis lieka dar neaiški. Viena iš nuomonių šį reiškinį bando sieti su konstantiniu gylio suvokimu. Tarkim, kad gylio perspektyvoje yra du objektai. Žvilgsnis fiksuojamas į tolimesnį objektą. Tokiu atveju toliau esančio objekto atvaizdas tinklainėje bus mažesnis negu artimesnio. Tačiau dėl to, kad tolimesnis objektas yra regos lauko centre, jis bus suvokiamas didesnis. Dėl to tolimesnis ir artimesnis objektas yra suvokiami vienodo dydžio, t.y. suvokiami objektų dydžiai nepriklauso nuo jų nuotolio iki stebėtojo. Kyla tokie

klausimai. Ar centravimo (pagal J. Piaget) efektas susijęs su konstantiniu dydžio suvokimu? Antras klausimas - kokie yra centravimo efekto mechanizmai. J. Piaget kalba apie dėmesio įtaką centravimo efektui, tačiau naujausi eksperimentiniai duomenys rodo (Sterzer, Rees, 2006), kad šis efektas susijęs su pirminiais mechanizmais, kurie gali būti tinklainėje. Minėti tyrimai parodė, kad suvokiamas didesnis objektas sužadina didesnę regos žievės dalį. Iš akies tinklainės duomenys pirmiausia yra siunčiami į pirminę regos žievę arba dar kitaip vadinamą V1 žievę. Ši regos žievė turi taškinį atitikimą su akies tinklaine. Demonstruojant objektus funkcinio magnetinio rezonanso (fMRI) pagalba buvo nustatyta, kad suvokiami (ne fiziniai) didesni objektai sužadina didesnę pirminės regos žievės dalį. Tačiau lieka neaiški tokio reiškinio prigimtis.

Yra žinoma, kad receptoriai akies tinklainėje yra išsidėstę nevienodu tankiu. Šiame darbe bus skiriamas dėmesys vienai akies tinklainės receptorių rūšiai – kūgeliams, kurie yra jautrūs esant geram apšvietimui. Didžiausias kūgelių tankis yra akies tinklainės centre, o einant į periferiją kūgelių tankis mažėja. Kadangi regimosios žievės vienodi ploteliai gauna signalus iš vienodo receptorių skaičiaus, tai dėl receptorių tankio kitimo centrinė tinklainės dalis sužadins didesnę žievės dalį, negu toks pat periferinės tinklainės plotas. Taigi vienodo dydžio objektai regos lauko centre ir periferijoje bus suvokiami skirtingo dydžio. Kyla klausimas, ar nevienodas receptorių tankis akies tinklainėje galėtų paaiškinti netolygų dydžių suvokimą.

Metodika. Šiai hipotezei patikrinti buvo atliekamas eksperimentas ir taip pat buvo kuriamas teorinis modelis, įvertinantis nevienodą kūgelių tankį tinklainėje.

Eksperimentas. Eksperimente dalyvavo 3 tiriamieji. Dviejų tiriamųjų regėjimas buvo koreguotas akiniais iki normalaus. Eksperimentas buvo atliekamas esant geram apšvietimui (30cd/m²), taip buvo siekiama užtikrinti, kad būtų dirbama tik su viena iš dviejų receptorių rūšių – kūgeliais (kadangi lazdelės prie

gero apšvietimo yra išotintos, tai jų atsakai nėra skaičiuojami). Prieš eksperimentą reikėdavo adaptuotis prie šviesos, ypač jei tiriamasis į laboratoriją atėjo iš tamsios aplinkos. Kompiuterio vaizduoklio ekrane buvo generuojamos tam tikro ilgio atkarpos. Eksperimentas buvo atliekamas su skirtingo kampinio ilgio šviesiomis atkarpomis: 5, 7, 10, 13 ir 15 regimojo kampo laipsniu, atkarpų storis 5-10 min. Atkarpos kampinis ilgis buvo nustatomas pagal atkarpos ilgį pateikiamą vaizduoklio ekrane ir atstumą tarp vaizduoklio ekrano ir tiriamojo akies (eksperimentai buvo atliekami uždengus vieną akį). Viename atkarpos gale buvo nustatytas šviesos fiksacijos taškas (dydis – 20 min.), į kurį tiriamieji visą laiką turėjo fiksuoti žvilgsnį. Tiriamasis privalėjo klaviatūros pagalba nustatyti žymeklį taip, kad jis dalintų atkarpą pusiau. Vieno eksperimento metu buvo atliekama 40 bandymų su pasirinkto ilgio tiese. Su kiekvieno ilgio tiese buvo atliekama po 5-6 tokius bandymų blokus. Vienas eksperimentas (40 bandymų su vieno kampinio ilgio tiese) trukdavo virš pusvalandžio. Kiekvieno eksperimento metu reikėdavo daryti pertraukas, nes labai greitai akys pavargdavo ir toliau tęsiant eksperimentą rezultatai galėjo būti netikslūs, todėl reikdavo net ir trumpučių pertraukėlių atliekant eksperimentą su vieno ilgio tiese, kad žvilgsnis nešokinėtų, o būtų pastoviai žiūrima į fiksacijos tašką. Visas eksperimentas buvo labai varginantis ir užimdavo labai daug laiko, kadangi apytiksliai iš viso reikėjo nustatyti 1000-1200 atkarpų suvokiamą vidurį. Eksperimento rezultatai buvo apdorojami statistiškai, naudojant standartines programas.

Teorinis modelis. Kuriant modelį buvo daroma prielaida, kad vienodo ilgio suvokiamos tiesės turėtų sužadinti vienodą fotoreceptorių (kūgelių) skaičių. Skaičiavimams buvo naudojama kitų autorių nustatyta receptorių (šiuo atveju – kūgelių) tankio priklausomybė nuo padėties tinklainėje. Buvo nagrinėjama, kaip teoriškai žmogus turėtų padalinti atkarpą pusiau, jei gu anksčiau padaryta prielaida yra teisinga. Eksperimento duomenys buvo lyginami su teorinių skaičiavimų rezultatais.

Rezultatai. Eksperimento metu gauta, kad tiriamasis atkarpos vidurį nustato arčiau to atkarpos galo, kur yra fiksacijos taškas. Taigi tai patvirtina, kad į akies tinklainės centrą patenkantys objektai yra suvokiami kaip esantys didesni, o į akies tinklainės periferiją patenkantys objektai suvokiami kaip esantys mažesni, todėl tiriamasis atkarpos vidurį suvokdavo ir nustatydavo arčiau fiksacijos taško. Taip pat pastebėta, kad ilginant pateikiamą atkarpą, tiriamasis suvokiamą atkarpos vidurį nustato vis arčiau tikrojo atkarpos vidurio, t.y. daro vis mažesnę paklaidą. Paklaidos (y) priklausomybė nuo atkarpos ilgio (x) aprašoma tokia tiesine lygtimi: $y = 0,47x - 0,33$ ($R^2 = 0,9966$)

Teoriškai paskaičiuota priklausomybė artima eksperimentinei – ji aprašoma tokia lygtimi: $y = 0,34x + 0,24$ ($R^2 = 0,981$). Kartu reikia pažymėti, kad receptorių tankio priklausomybė nuo jų padėties tinklainėje yra nustatyta netiksliai ir greičiau nusako tankio kitimo pobūdį, o ne tikslią funkcinę priklausomybę.

Išvados. Reiktų pažymėti, kad tiek eksperimente tiek modelyje stebima tas pats dėsningumas: dalinimo atkarpos pusiau paklaidos priklausomybė nuo jos ilgio yra tiesinė, be to kuo atkarpos kampinis ilgis yra didesnis tuo dalinimo paklaida yra mažesnė. Tai nesunku paaiškinti: nutolus į periferiją kugelių tankis keičiasi nežymiai. Dėl to ilgėjant atkarpai mažėja suvokiamas skirtumas tarp fiziškai vienodų atkarpos dalių, todėl ir vidurio nustatymas yra tikslesnis.

Pritaikymo galimybės. Šis darbas turi pažintinę reikšmę – leidžia suprasti regimojo suvokimo mechanizmus, geriau paaiškinti stereosuvokimą (pavyzdžiui, kodėl teorinis horopteras, Panumo sritis skiriasi nuo eksperimentinio). Tačiau taip pat darbas turi ir pritaikomąją reikšmę. Visų pirma, gali pasitarnauti kuriant tokius vaizdus, kur būtų užtikrintas erdvės suvokimo konstantiškumas. Taip pat rezultatai pagelbėtų kuriant regos protezus, kai reikia nustatyti ryšį tarp receptorių ir regos žievės neuronų.

ATSPARUMO KONSTRUKTAS RAIDOS PSICHOPATOLOGIJOJE

Marija Giedraitytė

Vilniaus universitetas

El. paštas: marijagiedraityte@yahoo.com

Raidos psichopatologija, kaip atskira disciplina iškilusi apie 1970-uosius (Cicchetti, 1984; Masten, 2006), sulieja savyje dvi tradicijas – mokslo apie žmogaus raidą ir mokslo apie psichopatologiją. Vienas fundamentalių principų, kuriuo remiasi ši sritis, yra normalios ir patologinės raidos sugretinimas (Sroufe, 1997; Masten, 2006) teigiant, kad žinios apie normalią raidos trajektoriją yra naudingos suprantant psichopatologiją, o psichopatologijos supratimas yra informatyvus kalbant apie normalią raidą.

Nors psichopatologija ir priešingas polius – kompetencija – yra labai sudėtingi konstruktai, jie abu nagrinėja psichosocialinį prisitaikymą ir prisitaikymo skirtumus tarp individų (Masten, 2000). Šių konstrukto ryšius atskleidžia ir atsparumas – dinamiškas pozityvaus prisitaikymo procesas esant reikšmingai nepalankioms aplinkybėms (Luthar, Cicchetti, Becker, 2000).

Svarbiausias pranešimo tikslas yra pristatyti apibendrintą atsparumo sampratą remiantis raidos psichopatologijos požiūriu. Tai lėmė keletas motyvų. Visų pirma, atsparumo samprata raidos psichopatologijoje yra santykinai nauja ir besivystanti, todėl svarbu ją nuolat peržiūrėti ir tikslinti. Antra, per keletą pastarųjų dešimtmečių šia tema susikaupe nemažai įvairių empirinių tyrimų, kurių duomenis svarbu integruoti į bendrą sampratą. Trečia, gausėjantys tyrimai ir teoriniai straipsniai atskleidžia ir įgalina aptarti iškilusias atsparumo taikymo problemas.

Pranešime ketinu paeiliui aptarti šiuos atsparumo sampratos aspektus: (a) terminologiją, ypatingą dėmesį skiriant

lietuviškos terminologijos problemoms; (b) sampratos istorinę raidą; (c) konstrukto apibrėžimą; (d) keletą atsparumo sampratos taikymo problemų (multidimensiškumą, nepastovumą); e) implikacijas intervencijai.

(a) Termino *resilience* (-cy) tiesioginis vertimas iš anglų k. yra „1) stangrumas, tamprumas, elastingumas; 2) sugebėjimas greitai atstatyti fizines ir dvasines jėgas; 3) *techn.* tamproji deformacija, smūginis tūsumas“, *resilient* verčiama kaip „stangrus, tamprus, elastingas; džiugus, nenusimenąs“ (Anglų-lietuvių KŽ, sud. Laučka, Piesarskas, Stasiulevičiūtė, 1978). Susiję anglų k. terminai *resistance* reiškia „1) pasipriešinimą, priešinimąsi; 2) (*organizmo*) atsparumą; 3) *techn.* atsparumą, pasipriešinimą, varžą“, ir *invulnerability* – „nesužeidžiamumą“ (Anglų-lietuvių KŽ). Lietuvių k. suprantamiausiai skamba *atsparus*, *atsparumas*, tačiau *resilience* apibrėžiama kaip procesas, ir to šie terminai neišreiškia. Būtų galima kurti naujadarą *atsparavimas* arba perimti lotynų kilmės žodį *rezilencija* (Pakerys, asmeninė konsultacija). Labiausiai tinkamas, mano manymu, lieka atsparumo terminas.

(b) Sistemingi empiriniai atsparumo tyrimai prasidėjo maždaug prieš 30 m. su Emmy Werner, Norman Garnezy ir Michael Rutter darbais (Luthar et al., 2000; Keyes, 2004). Pradžią davė rizikos tyrimai, nagrinėjantys sunkios tėvų psichopatologijos įtaką vaikams, atskleidę, kad nemaža dalis riziką patiriančių vaikų prisitaikė gerai. Werner 1971, 1977 m. Havajuose atlikti tyrimai praplėtė rizikos spektrą – tirta socialinių sunkumų, skurdo ir pan. problemų įtaka prisitaikymui. Iš pradžių ieškota vidinių savybių, lėmusių vaikų sėkmingą funkcionavimą patiriant riziką, tokių kaip savarankiškumas, aukštas savęs-vertinimas, emocinis tvirtumas. Rašyta apie nepažeidžiamumą (*invulnerability*) (Anthony, 1974), atsparumą (*resistance*). Werner ir Smith (1988) konstatavo, kad šie vaikai turi vidines savisaugos tendencijas. Vėliau išskirtos trys grupės apsaugančių veiksnių – individualūs, šeimos ir platesnės socialinės aplinkos. Biologiniai atsparumo koreliatai imti tirti

daug vėliau (Curtis, Cicchetti, 2003). Kai kurie autoriai mokslinės krypties pasikeitimą nuo rizikos link atsparumo vadino paradigminiu pokyčiu (Howard et al., 1999).

(c) Atsparumas apibrėžiamas kaip pozityvaus prisitaikymo procesas patiriant nepalankias sąlygas (Luthar et al., 2000). Apibrėžime svarbūs keletas aspektų: pirma, atsparumas yra dinamiškas procesas, o ne statinis individo bruožas, savybė ar būseną; antra, būtinas susidūrimas su nepalankiu, raidai kliudančiu ar pavojingu kontekstu; trečia, palankių padarinių pasiekimas.

Remiantis rizikos paradigma bei daugeliu klasikinių raidos teorijų, 1gr. ir 4 gr. (1 lent.) teoriškai turėtų būti tuščios arba apimti išskirtinius atvejus (Tiét, Huizinga, 2002). Rizikos tyrimai paprastai lygina 2 gr. ir 3 gr., atsparumo tyrimai – 1 gr. ir 3gr (1 lent.). Išskirtinis atsparumo tyrimų bruožas - fokusas į pozityvius padarinius ir link jų vedančius procesus.

1 lentelė. *Rizikos laipsniai ir galimi padariniai*

Padariniai / Rizika	Aukšta	Žema
Palankūs	1 gr. (atsparumas)	2 gr. (pagrindinė imtis - kompetencija)
Nepalankūs	3 gr. (rizikos grupė)	4 gr. (išskirtinai jautrūs)

Kyla klausimas, ar reikalinga atskira atsparumo samprata greta bendresnės – pozityvaus prisitaikymo? Autorių nuomonės išsiskiria. Luthar ir kt. (Luthar et al., 2000; Luthar, Cicchetti, 2000) teigia, kad atsparumo konstruktas 1) leidžia suprasti raidą, neatitinkančią „normatyvinių“ lūkesčių; 2) turi kitokius koreliatus nei geras prisitaikymas įprastomis sąlygomis; 3) netyrinėtas empiriškai tiek, kad jį galėtume tapatinti su kompetencija (gr. 2, lent. 1). Iš kitos pusės, akivaizdu, kad pozityvaus prisitaikymo ir atsparumo sąvokos kai kur persidengia (Masten, 2001; Bonanno, 2005).

Norint tyrinėti atsparumą, reikia nuspręsti, kas bus vertinama kaip reikšminga rizika ir koks prisitaikymas bus ver-

tinamas kaip pakankamas. Šiuos operacinius apibrėžimus lemia subjektyvus tyrėjo sprendimas, todėl tyrimuose stebime gausybę variantų. Rizikos veiksniai nustatomi per jų *a priori* ryšį su prastu prisitaikymu, jie labai įvairūs, pradedant karo ir persekiojimo patyrimu, artimųjų netektimi ar skurdu, žemu socioekonominiu statusu, ligomis. Kaip pastebi Howard ir kt. (1999), dauguma rizikos veiksnių laikui bėgant mažai pasikeitė.

Pozityvus prisitaikymas dažnai apibrėžiamas remiantis išoriniu vaiko elgesiu, taip pat amžiaus tarpsniui būdingų raidos užduočių sprendimu, pavyzdžiui, saugaus prieraišumo suformavimu ankstyvoje vaikystėje, akademiniais pasiekimais vyresniame amžiuje ar santykiais su bendraamžiais paauglystėje. Atsižvelgiant į patiriamą riziką, kyla klausimas, kokio prisitaikymo turėtume tikėtis – ar norint „diagnozuoti“ atsparumą turime stebėti išskirtinai gerą funkcionavimą, o gal užtenka vidutinio ar paprasčiausiai psichiatrinių simptomų nebuvimo. Luthar et al. (2000) siūlo laukiamus rezultatus apibrėžti priklausomai nuo rizikos laipsnio. Jis teigia, kad esant santykinai žemai rizikai galime tikėtis ir aukštesnio nei vidutinis funkcionavimo. Robinson (2000) pabrėždamas atsparumo sampratą taikymą prevencijoje argumentuoja, kad kartelė užkelta per aukštai.

Reikia pabrėžti, kad atsparumas *nėra* bruožas, ir atsparumo samprata *nepaneigia* rizikos tyrimų išvadų. Atsparumas yra raidos procesas, kuriame veikia pažeidžiamumo ir apsaugantys veiksniai, ir šio proceso atskleidimas yra viena svarbiausių dabartinių užduočių (Compas et al., 1995; Masten et al., 1999; Luthar et al., 2000; Masten, 2006).

(d) Hipotetinę atsparumo trajektoriją Bonanno (2005) brėžia gana tolygią su trumpalaikiu ir nežymiu sutrikdymu po rizikos poveikio, tačiau kitų autorių duomenys verčia atsižvelgti į atsparumo konstrukto multidimensiškumą (Tiét, Huizinga, 2002; Luthar, 1991) ir nepastovumą laike (Coie et al., 1993). Multidimensiškumas reiškia, kad nustačius pozityvų prisitaikymą

rizikos sąlygose vienose srityse, jis gali būti sutrikęs kitose, pavyzdžiui, išoriškai sėkmingai prisitaikę paaugliai gali turėti vidinių psichologinių sunkumų, tokių kaip depresija ar potrauminio streso sutrikimas (Luthar, 1991). Multidimensiškumo problema iki šiol tyrimuose sprendžiama taikant įvairius vertinimo instrumentus. Tiét ir Huizinga (2002), įvertinę psichosocialinį funkcionavimą, savivertę, akademinis pasiekimus, priklausymą gaujoms, delinkvenciją bei narkotikų vartojimą, nustatė du latentinius atsparumo konstruktus – prisitaikymo ir žemo antisocialaus elgesio, ir rekomenduoja juos tyrinėti atskirai. Jų tyrimas taip pat atskleidė, kad savivertė nėra tinkamas prisitaikymo rodiklis. Konstrukto nepastovumas bėgant laikui reiškia, kad vienu momentu rizikos sąlygose augantis vaikas gali funkcionuoti gerai, o kitu - prasčiau (Luthar et al., 2000). Iš vienos pusės, prisitaikymo pokyčiai yra būdingi ontogenezei, ir atsparumas nėra statinis bruožas. Bėgant laikui kinta tiek pažeidžiamumo, tiek apsaugantys veiksniai, todėl kinta ir prisitaikymas. Iš kitos pusės, yra duomenų apie santykinai stabilią atsparią trajektoriją nuo vaikystės iki vėlyvos paauglystės (Masten et al., 1999).

(e) Žinios apie tai, kokie procesai nepalankiomis sąlygomis skatina pozityvią raidą, gali būti taikomos prevencijoje. Atsparumo kryptis pabrėžia pirminę prevenciją, kai siekiama užkirsti kelią psichikos sutrikimų atsiradimui (Fonagy, 1998; Luthar, Cicchetti, 2000, Masten, 2006). Planuojant prevencines priemones svarbu žinoti, kokie apsaugantys ir pažeidžiamumo procesai veikia žemos ir aukštos rizikos sąlygomis, skirtinguose kontekstuose ir skirtingais raidos tarpsniais.

BANDŽIUSIOJO NUSINUODYTI PACIENTO ARTIMIEJI: EMOCIJŲ BEI VERTINIMŲ YPATUMAI

Agnė Grušauskaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: karo_grus@yahoo.com

Problema. Nors mėginimas žudyti yra opi ir plataus masto problema, mokslinių tyrimų duomenų apie mėginimo žudyti motyvaciją, save žalojusio asmens bei jo artimųjų psichologinę situaciją prieš ir po parasuicidento yra labai nedaug. Pagalba mėginusiems nusižudyti asmenims bei jų artimiesiems yra viena silpniausių grandžių Lietuvos psichikos sveikatos pagalbos sistemoje (Gailienė, 2001). Faktus apie asmeninius ar savo artimųjų bandymus žudyti, save žaloti žmonės linkę slėpti, tokio patyrimo yra gėdinamasi. Neretai po mėginimo žudyti medicininės ar psichologinės pagalbos žmonės nesikreipia, slepia savo ar artimųjų tikrąsias negalavimų priežastis. „Mėginusiems žudyti savižudybės rizika yra 100 kartų didesnė nei nemėginusiems“ (Schneidman, 1993). Didžiausią mėginusių nusižudyti skaičių sudaro jauni 20-30 m. amžiaus jaunuoliai (Gailienė, 1999; Williams, Pollock, 1998). Lietuvoje skaičiai fiksuotų mėginimų žudyti, tyčinių savęs žalojimo aktų daugėja geometriškai progresija (Žemaitienė et al., 2000 ir kt.). Literatūroje yra keliamos prielaidos apie tai, kad savęs žalojimo, mėginimo žudyti motyvacija yra susijusi su problematiškais bei sutrikusiais parasuicidento bei jo artimųjų santykiais (Nock, Marzuk, 1986; Leenaars, 1999 ir kt.). Savižudiško elgesio pasikartojimas dažniausiai siejamas su tuo, kad asmuo grįžta į tą pačią sutrikusią ir nesikeičiančių santykių ratą (Leenaars, 1999; Kočiūnas, 1995). Todėl dėmesys bandžiusiojo žudyti artimiesiems yra ypač aktualus.

Tyrimo tikslai. 1) Išsiaiškinti, ką išgyvena asmenys, kai jų artimieji gydosi dėl mėginimo nusinuodyti, ką galvoja apie savižudiško elgesio priežastis, jų tarpusavio santykius; 2) Įvertinti bandžiusiųjų nusinuodyti pacientų artimųjų bazinių kognityvinių schemų adaptyvumą bei mąstymo konstruktyvumą.

Tyrimo hipotezės.

1. Po artimojo tyčinio apsinuodijimo asmenys stipriai išgyvena tokius jausmus kaip baimė, pyktis, gėda, kaltė;
2. Po artimojo tyčinio apsinuodijimo asmenys linkę neigiamai vertinti savo santykius tiek su pačiu parasuicidentu, tiek ir su kitais savo artimaisiais;
3. Dauguma bandžiusiųjų nusinuodyti pacientų artimųjų savižudiško elgesio motyvams priskiria tarpasmeninio pobūdžio problemas;
4. Bandžiusiojo nusinuodyti paciento artimųjų bazinės kognityvinės schemos yra žymiai mažiau adaptyvios ir mąstymo būdas žymiai mažiau konstruktyvus nei tų asmenų, kurių artimųjų rate savižudiško elgesio atvejų niekada nėra buvę.

Metodika. *Tyrimo dalyviai.* Tiriamųjų buvo dvi imtys. Viena jų sudarė bandžiusiųjų nusinuodyti Vilniaus GMP ligoninės pacientų artimieji. Kitą – pacientų, besigydančių ligoninėje dėl kitokio pobūdžio susirgimų (ginekologijos, urologijos, širdies, kvėpavimo takų), artimieji.

Vertinimo būdai. Ankstyvųjų neadaptiviųjų schemų klausimynas (Young, 1996). Konstruktyvaus mąstymo klausimynas (Epstein, 1993). Emocinei tiriamųjų būsenai, jų santykio su artimaisiais emocinio atspalvio įvertinimui, savižudiško elgesio motyvų supratimui išsiaiškinti buvo panaudotos šios metodikos: teiginių, atspindinčių emocinę žmogaus būseną, sąrašas (parengta pgl. Horowitz, Sakinofsky, Lindeman ir kt.); savižudiško elgesio motyvų sąrašas (modifikuota Bancroft MPQ metodika); teiginių, atspindinčių savo santykių su artimaisiais vertinimą, sąrašas.

Išvados:

1. Bandžiusiųjų nusinuodyti pacientų artimųjų emocinė situacija nepraėjus savaitei po parasuicido atspindi stipriai išreikštus pykčio, grėsmės iš aplinkinių, įtampos, skausmo išgyvenimus.
2. Dauguma bandžiusiųjų nusinuodyti pacientų artimųjų savižudiško elgesio priežastims priskiria tarpasmeninio pobūdžio problemas bei linkę priimti atsakomybę už įvykusį parasuicidą. Tyrimo eigoje išryškėjo ir romantinių nuostatų savižudiško elgesio atžvilgiu.
3. Subjektyvus savo santykio su artimuoju, kuris gydosi ligoninėje, vertinimas yra žymiai prastesnis toje tiriamųjų grupėje, kurioje tiriamųjų artimieji gydosi tyčinio apsinuodijimo sukeltus negalavimus. Pastarosios grupės tiriamieji žymiai prasčiau nei lyginamosios imties individai vertina ir savo santykius su kitais artimaisiais: su tuoktiniu, tėvais, vaikais.
4. Bandžiusiojo nusinuodyti paciento artimųjų bazinės kognityvinės schemos yra žymiai mažiau adaptyvios, o mąstymo būdas žymiai mažiau konstruktyvus nei lyginamosios imties tiriamųjų.

Tyrimo duomenys atskleidžia psichologinės, psichoterapinės pagalbos bandžiusių žudytis, save žalojusių asmenų artimiesiems poreikį ir gaires.

NE LIETUVOJE GIMUSIŲ LIETUVIŲ KILMĖS PAAUGLIŲ PSICHOLOGINĖ SAVIJAUTA

Rima Juodytė

Vilniaus universitetas

El. paštas: r.jj@gmx.net

Problema. Pirmieji Lietuvoje atlikti sovietinių represijų psichologinių padarinių tyrimai patvirtino, kad sunkus ir ilgalaikis traumavimas nepraeina be pėdsakų. Jis gali sukelti tiek ilgai trunkančius potrauminius simptomus, įvairius sveikatos sutrikimus, tiek ir pozityvių pokyčių žmogaus asmenybei (Gailienė, Kazlauskas, 2004).

Holokausto, Vietnamo karo ir kiti tyrimai parodė, kad patirta trauma gali turėti įtakos traumuočių žmonių vaikams ir net anūkams. Visgi tiek antros, tiek trečios kartos tyrimai gana prieštaringi: klinikiniuose tyrimuose ir atvejų analizėse pastebimas tam tikras traumos poveikio pasireiškimas, tuo tarpu empiriniuose tyrimuose neklinikinėse imtyse dažnai nerandama jokių skirtumų tarp asmenų, patyrusių sunkią ilgalaikę traumą, vaikų arba anūkų ir kontrolinės grupės (Major, 1996; Kellermann, 2001 ir kt.).

Sovietinės represijos pasižymi tuo, kad jos truko ypatingai ilgai, o jų aukų kančios nesulaukė tinkamo pripažinimo. Dėl šios priežasties negalime turimų žinių tiesiogiai taikyti komunistinio režimo padariniams nusakyti, tam reikalingi papildomi tyrimai. Todėl nusprendėme ištirti Vilniaus vidurinės mokyklos „Lietuvių namai“, kurioje mokosi daug nuo politinių represijų nukentėjusių asmenų anūkų, paauglių psichologinę savijautą ir išsiaiškinti, ar jie pagal su traumavimu susijusias psichologines charakteristikas skiriasi nuo reprezentatyvios Lietuvos paauglių imties.

Metodika. *Tyrimo dalyviai.* Tyrime dalyvavo 45 mokyklos „Lietuvių namai“ IX-X klasių mokiniai (71,1% merginų, 28,9% vaikinių). Tiriamųjų amžiaus vidurkis 16,31 metų. Represuo-

tų asmenų vaikaičiai sudarė 51,1% visų tiriamųjų. 17,8% paauglių teigė nežinantys, kaip jų lietuvių kilmės seneliai išvyko iš Lietuvos. 31,1% apklaustų mokinių seneliai nebuvo ištremti ar įkalinti lageryje. Dauguma tirtų mokinių gyvena mokyklos bendrabutyje. Palyginamąją grupę sudarė 183 Lietuvos paaugliai (54,1% merginų, 45,4% vaikų). Jų amžiaus vidurkis buvo 15,06 metų (Domanskaitė-Gota, 2000).

Vertinimo būdai. Naudotas specialiai paruoštas klausimynas, kurį sudarė demografiniai klausimai, klausimai apie šių moksleivių atvykimą į Lietuvą ir prisitaikymą joje, santykius su tėvais, senelių išvykimo priežastis, paauglių žinias ir kalbėjimą apie tai šeimoje. Taip pat naudotos šios metodikos: Harvardo traumos klausimynas, Įveikos strategijų klausimynas, Paramos krizėje skalė, Prielaidų apie pasaulį klausimynas ir Prieraišumo stilių klausimynas.

Duomenų tvarkymas. Gautus duomenis palyginome su Lietuvos paauglių, kuriuos tyrė Domanskaitė-Gota (2000), reprezentatyvios imties rezultatais. Taip pat atlikome palyginimą ir tirtos grupės viduje tarp nukentėjusių nuo politinių represijų asmenų vaikaičių (23 vaikų) ir kitų „Lietuvių namų“ mokyklos paauglių (14 mokinių), kurių seneliai ar tėvai už Lietuvos ribų atsidadūrė dėl kitų priežasčių.

Vidurkiai lyginti remiantis *Stjudento kriterijumi dviems nepriklausomoms imtims (t-test)*, konkrečių trauminių įvykių procentinis paplitimas dviejose lyginamose grupėse – X^2 *nepriklausomumo kriterijumi*. Ryšiui tarp dviejų kintamųjų nustatyti naudojome *Pearsono koreliaciją*. Skirtumą tarp dviejų grupių arba koreliaciją laikėme statistiškai reikšminga, kai gauta p reikšmė buvo mažesnė už $\alpha=0,05$.

Rezultatai. Nors pagal asmeniškai patirtų įvykių skaičių „Lietuvių namų“ paaugliai beveik nesiskiria nuo palyginamosios grupės (vidutiniškai patyrė atitinkamai 2 ir 1,93 įvykius), tačiau netiesiogiai jie patyrė statistiškai reikšmingai daugiau trauminių įvykių nei vidutinis Lietuvos paauglys (atitinkamai 4,78 ir 2,40 įvykius). Pagal patiriamų trauminių simptomų intensy-

vumą tirtos mokyklos paaugliai nesiskiria nuo palyginamosios grupės, bet šiek tiek didesnė jų dalis kenčia nuo posttrauminio streso sutrikimo (11,1% ir 7,1%).

Gauti duomenys rodo, kad Lietuvių namų" moksleiviai yra geriau prisitaikę nei palyginamosios grupės paaugliai: jie jaučiasi gauną daug daugiau socialinės paramos, jiems labiau būdinga racionali įveikos strategija, didesnis palankumas pasauliui ir artimas prieraišumo stilius (išvardinti skirtumai statistiškai reikšmingi).

Tyrimo metu paaiškėjo, kad dauguma politines represijas patyrusių asmenų vaikaičių nedaug žino apie savo senelių trauminę patirtį, mažai apie tai kalbama jų šeimose (daugiau nei pusės tirtų paauglių šeimose šia tema kalbama mažai (43,5%) arba nekalbama (13%)).

Analizuodami nukentėjusių nuo politinių represijų asmenų vaikaičių grupę, nustatėme, kad kalbėjimo atvirumas šeimoje neigiamai koreliuoja su nerimastingu prieraišumo stiliumi, t.y. kuo mažiau apie tai kalbama, tuo būdingesnis nerimastingas prieraišumo stilius ($r = -0,469$; $p < 0,05$).

Atlikę palyginimą tirtos grupės viduje nustatėme, kad represuotų asmenų anūakai gerai prisitaikę ir nuo kitų „Lietuvių namų“ mokinių statistiškai reikšmingai skiriasi net keletu aspektų: jiems labiau būdinga racionali įveikos strategija; jie labiau tiki pasaulio kontroliuojamumu ir laime; jaučiasi dažniau išklausomi; mažesnė jų dalis turi PTSS (8,7 % ir 21,4 %).

Išvados. Labiausiai „Lietuvių namų“ mokiniai nuo reprezentatyvios Lietuvos paauglių imties skiriasi tuo, kad jaučiasi gauną daugiau socialinės paramos, be to, jų trauminė patirtis didesnė. Represuotų žmonių anūakai gerai prisitaikę, skirtumai tarp jų ir kitų mokinių nedideli. Dauguma politines represijas patyrusių asmenų anūakų nedaug žino apie senelių praeitį, šios temos neretai vengžiama.

Šio tyrimo rezultatai ir tolimesnis ilgalaikio traumavimo tarp-generacinio poveikio tyrinėjimas gali būti naudingi psichoterapijame procese, dirbant su nuo represijų nukentėjusių asmenų palikuonimis.

ELGESIO SUTRIKIMUS TURINČIŲ PAAUGLIŲ EGO FUNKCIJOS

Vaida Kalpokienė

Vilniaus universitetas

El. paštas: kalpokienevaida@gmail.com

Problema. Paauglystė yra ypatingas amžiaus tarpsnis, kuriam vyksta ryškūs pokyčiai daugelyje sferų: paauglys susiduria su įvairiais reikalavimais, ateinančiais tiek iš išorės (pvz., besikeičiantys socialiniai reikalavimai), tiek iš vidaus (pvz., naujų tapatumo aspektų integravimas į vientisą tapatumo jausmą). Ne visiems paaugliams pavyksta sėkmingai susidoroti su raidos uždaviniais. Nesėkmingas paauglystės krizės sprendimas gali sąlygoti įvairias psichologines problemas ar net psichikos sutrikimus (Ladame, Perret – Catipovic, 1998). Paaugliai dažnai turi įvairių elgesio problemų ir elgesio sutrikimų, tokie paaugliai paprastai pasižymi blogu prisitaikymu daugelyje sferų (ypač elgesio, emocinėje, tarpasmeninėje, mokyimosi ir kt.). Kyla klausimas, kas būdinga tokiems paaugliams, kad jie negali sėkmingai prisitaikyti prie vidinių ir išorinių reikalavimų? Psichodinaminės paradigmos teigimu, būtent Ego yra tas asmenybės darinys, kurio svarbiausia užduotis – suderinti dažnai prieštarigus tiek vidinius, tiek išorinius reikalavimus, siekiant užtikrinti prisitaikymą ir adaptyvų funkcionavimą. Tačiau paauglystėje vyksta labai sparti Ego raida, svyruojanti tarp regreso ir progreso (Blos, 1962), ir Ego ne visada pavyksta pasiekti adaptaciją, kuriai būdingas veiklos produktyvumas, sugebėjimas gauti pasitenkinimą ir psichinė pusiausvyra (Hartmann, 1964; 2002). Be to, paauglystėje adaptacija ypatinga dar ir tuo, kad ji vyksta esant nuolatiniam keitimuisi (Anderson, 1999).

Ego siekia prisitaikymo savo funkcijų pagalba, kurias galima apibrėžti kaip „apimančias psichinį turinį ar procesus, tarpinin-

kaujančius tarp aplinkos poveikio ir vidinių būsenų" (Conte et al., 1991; p. 69-70). Šiame tyrime buvo tiriamos keturios Ego funkcijos, kurios yra itin svarbios tiek Ego raidai nuo pat gimimo, tiek ir vėlesniam jo funkcionavimui – tai impulsų ir afektų kontrolė, ryšiai su objektais (tiek su realiais žmonėmis, tiek su vidinėmis jų reprezentacijomis), gynybinis funkcionavimas ir sintetinis – integracinis funkcionavimas. Kai kurių tyrimų duomenimis, elgesio sutrikimus turinčių paauglių itin sutrinka tokios Ego funkcijos kaip impulsų ir afektų kontrolė bei ryšiai su objektais (pvz., Weber et al., 1992; Skelton et al., 1995), o gynybinis funkcionavimas pasižymi neadaptiviu kai kurių gynybos mechanizmų veikimu, ypač projekcija ir susitapatinimu su agresoriumi (Recklitis, Noam, 2004; Noam, Recklitis, 1990). Tačiau neaišku, kokia yra atskirų Ego funkcijų tarpusavio sąveika, kuri turėtų parodyti, kiek Ego funkcijos veikia suderintai ir koks yra Ego stiprumas (Bellak et al., 1973). Manytume, kad elgesio sutrikimus turinčių paauglių Ego funkcijų sąveika turėtų būti nepakankama ir tuo pačiu negalinti užtikrinti tinkamos adaptacijos, kai tuo tarpu sveikų paauglių Ego turėtų būti integruotas, t.y. jo funkcijos turėtų daugiau sąveikauti tarpusavyje nei elgesio sutrikimus turinčių paauglių.

Šio tyrimo tikslas – nustatyti, kuo pasižymi elgesio sutrikimus turinčių paauglių Ego funkcijos ir kokia yra jų Ego funkcijų tarpusavio sąveika lyginant su sveikais paaugliais.

Metodika. *Tyrimo dalyviai.* Tyrime dalyvavo 73 paaugliai. Elgesio sutrikimų grupę sudarė 38 paaugliai nuo 14 iki 16 m., iš jų 25 merginos ir 13 vaikų, tyrimo metu gydėsi Respublikinėje Vilniaus psichiatrijos ligoninėje. Visiems gydytojo psichiatro diagnozuotas elgesio sutrikimas. Palyginamąją grupę sudarė 35 paaugliai nuo 14 iki 16 m. (20 merginų ir 15 vaikų).

Metodikos. Paaugliai, neturintys ryškių psichologinių problemų, buvo atrinkti naudojant YSR/11-18 klausimyną (Achenbach, Rescorla, 2001). Jei palyginamosios grupės tiriamųjų rezultatai viršijo nustatytą normos ribą, jie toliau nebuvo tiriami. Kadangi didelė dalis elgesio sutrikimus turinčių pa-

auglių pasižymi žemu intelektu, atrankai taip pat naudojo intelektu testą WISC-III (Wechsler, 2002). Jei tiriamųjų IQ buvo žemesnis nei 79 balai, jie toliau nebuvo tiriami.

Ego funkcijų įvertinimui naudotas klinikinis Ego funkcijų įvertinimo interviu (Bellak et al., 1973). Kiekvieną Ego funkciją sudaro keli sudedamieji faktoriai. Atskiros Ego funkcijos įvertinimas gaunamas įvertinus kiekvieną faktorių 13 balų skalėje pagal autorių pateiktus kriterijus ir suskaičiuotus faktorių vidurkį. Siekiant pritaikyti interviu naudojimą Lietuvoje, buvo padarytas dvigubas vertimas; atgalinis vertimas į anglų kalbą ir originalus variantas reikšmingai nesiskyrė. Šiame tyrime įvertintos keturios Ego funkcijos: 1) ryšiai su objektais (sudedamieji faktoriai: susietumas su kitais; ryšių su objektais primityvumas – brandumas; kitų žmonių suvokimas ir reagavimas į juos kaip į nepriklausomas visumas; objekto pastovumas), 2) impulsų ir afektų kontrolė (sudaro: impulsų išraiškos kryptis; kontrolės mechanizmų efektyvumas), 3) gynybinis funkcionavimas (sudaro: gynybos mechanizmų neadaptyvus poveikis verbalikai, elgesiui ir kitoms Ego funkcijoms; gynybinės veiklos sėkmingumas), 4) sintetinis – integracinis funkcionavimas (sudaro: skirtingų požiūrių, vertybių ir kt. integracijos laipsnis; intrapsichinių ir elgesio įvykių susiejimo laipsnis).

Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas individualiai, pirmiausia gaunant tėvų/globėjų raštišką sutikimą, kad jų sūnus/duktė dalyvautų tyrime. Tada paaugliai užpildydavo YSR/11-18 klausimyną, po to atlikdavo intelekto testą ir klinikinį Ego funkcijų įvertinimo interviu.

Rezultatai. Vertinant elgesio sutrikimus turinčių paauglių atskirų Ego funkcijų sudedamųjų faktorių įvertinimo vidurkius, pastebima, kad ypač sutrikę kontrolės efektyvumas ir gebėjimas toleruoti frustraciją (4,55 balai). Vertinant tarpusavio koreliacijas tarp atskirų Ego funkcijų, itin išryškėja gebėjimas suderinti vidinius prieštaravimus (sintetinė – integracinė funkcija): jis statistiškai reikšmingai susijęs su ryšių su objektais primityvu-

mu – brandumu ($r = 0,40$, $p < 0,05$), gebėjimu matyti kitus žmones kaip nepriklausomus ($r = 0,46$, $p < 0,01$), objekto pastovumu ($r = 0,64$, $p < 0,01$), impulsų išraiškos kryptimi ($r = 0,35$, $p < 0,05$) ir kontrolės mechanizmų efektyvumu bei frustracijos tolerancija ($r = 0,34$, $p < 0,05$). Taigi elgesio sutrikimus turinčių tiriamųjų tarpe geresnis sugebėjimas suderinti vidinius prieštaravimus yra susijęs ir su geresniu sugebėjimu diferencijuoti save – kitą (t.y. suvokti kitus žmones kaip nepriklausomus), brandesniais ryšiais su objektais, ir ypač – su objekto pastovumo pasiekimu (tam, kad būtų pasiektas objekto pastovumas, vaikas turi integruoti objekto gerą ir blogą reprezentacijas į vieną). Kartu per vidinių prieštaravimų integraciją pasiekama ir geresnė impulsų bei afektų kontrolė. Taigi elgesio sutrikimus turintiems tyrimo dalyviams vidinių prieštaravimų suderinimas yra itin svarbus, nes jis kartu susijęs ir su kai kurių kitų Ego funkcijų geresniu veikimu.

Tačiau vertinant bendrai atskirų Ego funkcijų tarpusavio sąveiką, gauta, kad tarpusavyje statistiškai reikšmingai susijusios tik dvi Ego funkcijos – ryšiai su objektais ir sintetinis – integracinis funkcionavimas ($r = 0,39$, $p < 0,05$). Gali būti, kad itin svarbus impulsų ir afektų kontrolės funkcijos sąveikos nebuvimas su kitomis Ego funkcijomis. Menka impulsų ir afektų kontrolė gali rodyti, kad elgesio sutrikimus turinčių tyrimo dalyvių Ego nepakankamai funkcionuoja remdamasis realybės principu ir nesugeba atidėti impulso, o siekia betarpiško jo patenkinimo – tai gali rodyti ankstyvosios raidos sutrikimus. Tačiau reikia pabrėžti, kad rezultatų patvirtinimui reikalinga tolesnė kiekybinė bei kokybinė analizė.

Analizuojant sveikų paauglių Ego funkcijų sudedamųjų faktorių įvertinimo vidurkius, gauti mažesni, nei elgesio sutrikimus turinčių paauglių, atskirų faktorių įverčių vidurkių skirtumai, t.y. visi įverčiai yra maždaug vienodo lygio (nuo 9,66 balų iki 10,54 balų, tuo tarpu kai sergančių paauglių tarpe įverčiai svyruoja nuo 4,55 iki 6,45 balų). Tarp atskirų Ego funkcijų sudedamųjų faktorių tarpusavio koreliacijų itin

išryškėja susietumo su kitais faktorius – gautos statistiškai reikšmingos koreliacijos su visų Ego funkcijų sudedamaisiais faktoriais.

Vertinant atskirų Ego funkcijų tarpusavio sąveiką, gauta, kad tarpusavyje yra susijusios visos Ego funkcijos. Ryšiai su objektais yra susiję su impulsų ir afektų kontrole ($r = 0,62$, $p < 0,01$), gynybiniu funkcionavimu ($r = 0,56$, $p < 0,01$), sintetiniu – integraciniu funkcionavimu ($r = 0,40$, $p < 0,05$). Impulsų ir afektų kontrolė susijusi su gynybiniu funkcionavimu ($r = 0,60$, $p < 0,01$) bei sintetiniu – integraciniu funkcionavimu ($r = 0,40$, $p < 0,05$), gynybinis funkcionavimas susijęs su sintetiniu – integraciniu funkcionavimu ($r = 0,47$, $p < 0,01$). Tai gali rodyti integruotą, vientisą Ego funkcijų veikimą. Integruotas, stiprus sveikų tiriamųjų Ego sugeba prisitaikyti tiek prie vidinių, tiek prie išorinių reikalavimų, ir kartu (daugiau ar mažiau) susidoroja su paauglystėje kylančiais pokyčiais bei besikeičiančiais reikalavimais (tai netiesiogiai patvirtina ir tiriamųjų atsakymai į klausimą, kaip jie išgyvena paauglystę: 17 sergančių paauglių tvirtino, kad sunkiai, o sveikų paauglių taip sakė tik 2).

Išvados. Elgesio sutrikimus turinčių tyrimo dalyvių itin sutrikusi impulsų ir afektų kontrolės funkcija, Ego yra neintegruotas, stokojama tarpusavio sąveikos tarp atskirų Ego funkcijų. Tačiau kuo geresnis sugebėjimas suderinti vidinius prieštaravimus, tuo geresnis kai kurių Ego funkcijų veikimas. Sveikų tiriamųjų visos Ego funkcijos yra susijusios tarpusavyje.

Pritaikymo galimybės. Tyrimo rezultatai gali būti reikšmingi taikant psichoterapiją elgesio sutrikimus turintiems paaugliams: jiems reikėtų padėti išsakyti, diferencijuoti ir tinkamu būdu reikšti savo jausmus, norus ir poreikius atsižvelgiant į išorines aplinkybes, padėti priimti savo norų ir emocijų priešstatą realybei. Reikėtų atkreipti dėmesį į tokių paauglių gebėjimą integruoti vidinius prieštaravimus, pasireiškiančius vertybių, emocijų, požiūrių, reikšmingų žmonių reprezentacijų, tapatumo jausmo, ateities tikslų ir kitose srityse.

SAVIŽUDYBIŲ PREVENCIJOS MOKYMŲ EFEKTYVUMAS KEIČIANT NUOSTATAS SAVIŽUDYBIŲ ATŽVILGIU

Aušra Kazlauskaitė

Vilniaus Universitetas, Jaunimo psichologinės paramos centras

El. paštas: ausra@jppc.lt

Problema. *Savižudybių problemos mastai.* Pasaulyje pagal savižudybių skaičių šimtui tūkstančių gyventojų pastaraisiais metais „pirmauja“ Lietuva. Pasaulinės sveikatos organizacijos duomenimis, savižudybių skaičius šimtui tūkstančių gyventojų: Lietuvoje 40,2 (2004 m.), Rusijoje 41 (2000 m.), Baltarusijoje 37 (2000 m.), Latvijoje 34 (2000 m.), Ukrainoje 31 (2000 m.), Vengrijoje 30 (2001 m.), Estijoje 29 (2000 m.). Dideli savižudybių rodikliai Lietuvoje jau kurį laiką nėra naujiena. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis 1930-40 metais Lietuvoje įvykdavo apie 8,2 savižudybes 100 000 gyventojų. 1986-92 metų vidurkis 3,5 karto didesnis – 28 savižudybės 100 000 gyventojų. Sekančių 12 metų (1993-2004) vidurkis padidėjo dar 1,5 karto – daugiau nei 44 savižudybės 100 000 gyventojų (Valstybinis psichikos sveikatos centras, 2005). Tai reiškia, kad pastaraisiais metais Lietuvoje dėl savižudybių netenkame apie 1600 žmonių kasmet. Teigiama, kad bandymų nusižudyti įvyksta 7-10 kartų daugiau. Dar didesnis skaičius žmonių svarsto ar ketina nusižudyti, taigi jie yra didesnės ar mažesnės suicidinės rizikos grupėje.

Nuostatų savižudybės atžvilgiu reikšmė. Pastaraisiais metais savižudybių skaičius Lietuvoje išlieka itin aukštas: 45,8 (1994 m.), 43,8 (1998 m.), 44,7 (2002 m.), 40,2 (2004 m.). Tuo pačiu metu nuostatos į savižudybę gana sparčiai tampa pozityvesnės. Atsakymas į klausimą „Kaip manai, ar žmogus turi teisę rinktis gyventi ar atimti sau gyvybę?“ rodo teigiamą ar neigiamą nuostatą

savižudybių atžvilgiu. Duomenys rodo, kad didėja mokinių skaičius, kurie mano, kad savižudybė – tai bazinė žmogaus teisė: 36,6 % (1994), 41,9 % (1998), 62,5 % (2002) (Žemaitienė, Zaborskis, 2004).

Tikėtina, kad dažnas susidūrimas su savižudybe keičia mūsų nuostatas, o nuostatos yra glaudžiai susijusios ir su mūsų pačių elgesiu. Jei žmogus mano, kad savižudybė yra bazinė žmogaus teisė ir dar geras problemų sprendimo būdas, daug didesnė tikimybė, kad jis, susidūręs su sunkia gyvenimo situacija, pats mėgins tokiu būdu „spręsti“ savo problemas. Todėl tokie savižudybių mastai Lietuvoje ir jų įtaka liekantiems gyventi verčia atkreipti ypatingą dėmesį į žmonių, kurie susiduria su savižudybėmis ir suicidiniu elgesiu platesne prasme, nuostatas.

Nuostatas savižudybių atžvilgiu galime aktyviai keisti organizuodami savižudybių prevencijos mokymus. 2003–2005 metais patvirtintoje Valstybinėje savižudybių prevencijos programoje pateikiamos rekomendacijos taip pat pažymi visuomenės informavimo bei nuostatų keitimo svarbą. Tikslas – visuomenės ir jos grupių socialinės dezintegracijos ir bejėgiškumo problemų šalinimas, teigiamų nuostatų, vienos iš savižudybių prevencijos priemonių, ugdymas.

Suicidologinių mokymų reikšmingumas. Apžvelgus literatūrą akivaizdu, jog tyrimų nagrinėjančių suicidologinių mokymų efektyvumą yra labai mažai, o jų rezultatai nevienareikšmiški. Todėl pakankamai apibendrintų išvadų apie jų efektyvumą daryti negalime.

Pavyko aptikti vieną Lietuvoje atliktą suicidologinių apmokymų efektyvumo tyrimą – tai 2003 m. R. Petrauskaitės magistro darbas „Medicinos studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu: ar suicidologiniai apmokymai yra veiksmingi?“. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad medicinos studentų iki suicidologinių apmokymų ir po apmokymų praėjus 8 mėn. nuostatos savižudybės atžvilgiu skiriasi: 1) medicinos studentams po apmokymų savižudybė yra mažiau priimtina, jie žymiai optimistiškiau vertina savižudybių prevencijos galimybes,

žymiai pozityviau vertina savižudybės pavojaus numatymo galimybes ir rimčiau žiūri į kalbantį apie savižudybę ar grasinantį nusižudyti žmogų; 2) medicinos studentai po apmokymų šiek tiek labiau linkę įsitraukti į savižudybių prevencijos veiklą. Šie rezultatai parodė, jog suicidologiniai apmokymai yra veiksmingi, t. y. jie skatina pozityvesnę nuostatą savižudybių prevencijos atžvilgiu.

Tyrimui pasirinktų grupių vaidmens savižudybių prevencijoje aktualumas. Policijos pareigūnai, medicinos darbuotojai, mokytojai, kunigai ir kiti asmenys, kurie dėl savo darbo specifikos ar interesų gali susidurti su rizikos grupės asmenimis ir jiems padėti, yra vadinami "vartininkais". Jie išskiriami, kaip vieni svarbiausių asmenų galinčių dalyvauti savižudybių prevencijoje.

Šiame tyrime pasirinktos grupės (policijos pareigūnai, Greitosios medicinos pagalbos stoties darbuotojai bei Bendrojo pagalbos centro specialistai) savo darbe tiesiogiai susiduria su bandančiais žudyti žmonėmis. Dažnai po suicidinio bandymo jie yra būtent tie žmonės, kurie pirmieji bendrauja su žmogumi pasikėsinusiu į savo gyvybę. Šią intervenciją jie atlieka be specialaus paruošimo. Tyrimai ir patirtis rodo, kad neretai spontaniška reakcija į bandžiusį nusižudyti žmogų yra smerkimas, moralizavimas. Tai gali labiau pakenkti nei padėti. Nustatyta, jog gydytojų nuostatose savižudybių atžvilgiu gana dažnai atsispindi nežinojimas, nesupratimas, atmetimas, vengimas priiimti atsakomybę (pvz., nuostata, jog „savižudybių prevencija peržengia mano atsakomybės ribas“) (Herron, Ticehurst, Appleby, Perry, Cordingley, 2001). Bandymas nusižudyti laikomas vienu svarbiausių aukštos suicidinės rizikos rodiklių. Tai grupė žmonių, kurie yra dideliame pavojuje ir reikalingi skubios bei profesionalios pagalbos. Visgi visuomenėje paplitę mitai kartais sukelia bejėgiškumą, pvz., manymas, kad kartą bandęs nusižudyti žmogus anksčiau ar vėliau tai padarys. Gailienė (2001) nurodo, jog iš tiesų nusižudo 10-15% mėginusių tai padaryti žmonių. Taigi pagalba jiems ne tik įmanoma, bet ir būtina.

Tikslas. Įvertinti savižudybių prevencijos mokymų efektyvumą keičiant nuostatas savižudybių atžvilgiu.

Metodika. Šio tyrimo dalyviai – 50 pirminės grandies atstovų: policijos pareigūnai, Greitosios medicinos pagalbos stoties personalas, Bendrojo pagalbos centro (Bendrasis pagalbos telefonas 112) darbuotojai. Šie specialistai dalyvavo keturiuose 8 valandų seminaruose "Savižudybių ir krizių prevencijos pagrindai", kuriuos vedė Jaunimo psichologinės paramos centro darbuotojai: dr. psichoterapeutė Kristina Ona Polukordienė ir psichologas Paulius Skruibis. Seminaruose buvo pateikiamos pagrindinės žinios apie savižudybes, jų prevenciją, intervenciją bei postvenciją, taip pat praktinėje seminaro dalyje aptariami konkretūs atvejai.

Prieš seminarus visi dalyviai užpildė anketas ATTS (*Attitudes Towards Suicide*). Šios anketos naudojamos nuostatomis savižudybių atžvilgiu įvertinti. Praėjus pakankamai ilgam laikui po šių seminarų (4–8 mėnesiams), seminarų dalyviai prašomi ATTS anketas užpildyti pakartotinai. Taip galima įvertinti kokį ilgalaikę įtaką turėjo mokymai dalyvių nuostatomis savižudybių atžvilgiu.

Rezultatai ir išvados. Šiuo metu vykdomas pakartotinis seminarų dalyvių nuostatų tyrimas. Rezultatai bei išvados bus pristatyti konferencijos metu. Pranešimo metu bus pateiktas atsakymas į klausimą: kokį ilgalaikį poveikį turėjo savižudybių prevencijos mokymai keičiant nuostatas savižudybių atžvilgiu. Tikimės, kad lengviau pasikeis kognityvinis nuostatų aspektas (įsitikinimai, mintys bei faktai), tuo tarpu gilesnės žmogaus nuostatos (afektyvinis ir elgesio aspektai) turėtų pasikeisti mažiau.

Suicidologinių mokymų efektyvumo tyrimas – aktuali praktikos sritis. Panašius savižudybių prevencijos mokymus Jaunimo psichologinės paramos centras organizuoja jau ne pirmus metus ir planuoja tęsti šią veiklą. Akivaizdu, kad pirminės grandies specialistų mokymai Lietuvoje yra aktualūs ir turės būti organizuojami. Taigi mokymai yra vykdomi, tačiau į klausimus, ar jie efektyvūs, koks jų efektyvumas išsamiai atsakyti negalime.

POLITINIAI KALINIAI IR TREMTINIAI LIETUVOJE: KAIP JIE IŠGYVENO?

Evaldas Kazlauskas

Vilniaus universitetas

El.paštas: evaldas.kazlauskas@ff.vu.lt

Problemos pagrindimas. 1940–1958 m. sovietų ir nacių okupacijų aukomis tapo per 600 tūkst. Lietuvos gyventojų. Į Sibiro lagerius ar tremtį buvo išvežta apie 300 000 Lietuvos žmonių (Anušauskas, 1996). Dauguma politinių kalinių ir tremtinių į Lietuvą nebegrižo. Dalis žuvo Sibire, kitiems grįžti į Lietuvą nebuvo leista. Grįžę politiniai kaliniai ir tremtiniai bei jų šeimos nariai buvo ilgą laiką persekiojami. Lietuvoje vis dar gyvena tūkstančiai asmenų, nukentėjusių nuo komunistinių represijų. Dabartiniu metu Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, įgalioto suteikti nukentėjusiojo nuo sovietinių represijų teisinį statusą, duomenimis Lietuvoje gyvena virš 50 tūkst. oficialiai pripažintų nukentėjusiais asmenų.

Politinių represijų metu asmenys patyrė sunkius traumuojančius įvykius: kankinimus, pažeminimą, grasinimus, badą, artimųjų ir namų netektis, matė, kaip žūsta artimi žmonės. Daugelis represijų neišgyveno. Tačiau nemaža dalis sugebėjo ištvirti ypač sunkų ir ilgalaikį traumavimą. Tad klausimai – kas padėjo išgyventi? kokius įveikos mechanizmus naudojo ir naudoja represuoti asmenys? – psichologams yra labai įdomūs. Juk šių klausimų išsamesnė analizė padėtų ne tik suprasti traumotus asmenis, bet ir įgalintų pagerinti psichologinę pagalbą traumų aukoms. Šio pranešimo tikslai yra: 1) įvertinti veiksnius padėjusius išgyventi represijas ir 2) įvertinti šių veiksnių sąsajas su traumine patirtimi ir potrauminės simptomatikos išreikštumu.

Metodika^{*}. *Tyrimo dalyviai. Politinių represijų grupė.* Tyrime dalyvavo 1359 sovietų ir nacių represijas išgyvenę asmenys. Visi šie asmenys turi oficialų nukentėjusiųjų nuo represijų statusą, apibrėžtą Lietuvos respublikos asmenų, nukentėjusiųjų nuo 1939-1990 okupacijų teisinio statuso įstatyme. Amžiaus vidurkis – 73,1 m.

Palyginamoji grupė. Panašaus kaip represijų grupės amžiaus 119 asmenų, neturinčių oficialaus nukentėjusio nuo represijų statuso. Amžiaus vidurkis – 70 m.

Įvertinimo būdai. *Patirti trauminiai įvykiai.* Per visą gyvenimą patirtų trauminių įvykių įvertinimui naudotas Harvardo traumos klausimyno (Mollica et al., 1992) lietuviškas variantas (Kazlauskas, Gailienė, 2003). Tyrime naudota šio klausimyno pirmoji dalis – trauminių įvykių ir patyrimų apibūdinimai. Pateiktame 23 stresinių įvykių sąrašė tyrimo dalyviai turėjo nurodyti, kokius įvykius jie yra patyrę savo gyvenime, taip pat atskirai nurodyti, kuriuos yra patyrę per pastaruosius vienerius metus.

Traumos simptomų klausimynas. Traumos simptomų įvertinimui naudotas Traumos simptomų klausimyno (TSK-35) lietuviškas variantas (Kazlauskas, Gailienė, 2003). Metodikos klausimai apima platų simptomų spektrą, neapsiribojant tik potrauminio streso sutrikimo simptomatika. Klausimyną sukūrė Briere ir Runtz (1987) ilgalaikio traumavimo psichologiniams padariniais įvertinti. Metodika modifikuota pritaikant ją specifiniam tiriamųjų patyrimui bei pagyvenusiam amžiui (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Klausimyną sudaro 35 klausimai. Tyrimo dalyviai turėjo nurodyti, kurie simptomai jiems pasireiškė per pastaruosius du mėnesius.

Įveikos veiksniai. Remiantis individualaus interviu su represijas patyrusiais asmenimis rezultatais, sudarytas 9 teiginių klausimynas. Į jį įtraukti tyrimo dalyvių dažniausiai paminėti

---

* Pranešime naudojami Vilniaus universiteto ir Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro projekto „Sovietų ir nacių okupacijų represijų psichologinės pasekmės“ duomenys.

veiksniai, padėję įveikti represijų sunkumus: socialinė parama (šeimoms ir artimųjų parama; draugų, patyrusių tas pačias represijas parama), tikėjimas (viltis; tikėjimas Dievu), dvasinė stiprybė, politinis aktyvumas bei fizinė jėga ir sveikata. Išskirtus veiksnius papildė atviras klausimas, kuriuo prašoma parašyti kitus reikšmingus veiksnius, padėjusius įveikti represijų metu patirtą traumavimą (Kazlauskas, 2006).

Tyrimo eiga. Dauguma – 78,9 proc. – tyrimo dalyvių apklausti paštu. Su tyrimo dalyviais susisiekti telefonu – informuota apie tyrimą, jo tikslus ir prašyta sutikimo dalyvauti tyrime. Gavus sutikimą, paštu buvo išsiunčiamas klausimynas.

Rezultatai. Politinių represijų aukoms, palyginti su palyginamosios grupės asmenimis, sunkumus dažniau padėjo įveikti tikėjimas Dievu (71,9 proc.), dvasinė stiprybė (56,1 proc.) ($p < 0,001$). 39,6 proc. išgyvenusiųjų teigė, kad represijas padėjo išgyventi tas pačias represijas patyrusių draugų parama. Trečdalis represijų grupės asmenų (32,1 proc.) teigė, kad politinis aktyvumas padėjo jiems išgyventi represijų sunkumus. Palyginamojoje grupėje į klausimą kas padėjo išverti gyvenimo sunkumus, politinį aktyvumą kaip įveikos veiksnį nurodė tik pora procentų asmenų. Tik nedidelė dalis abiejų grupių tyrimo dalyvių mano, kad sunkumus padėjo įveikti atsitiktinumas (5,4 proc. represuotųjų ir 1,7 proc. palyginamosios grupės asmenų). Politines represijas išgyvenusieji, palyginti su asmenimis, kurie represijų nepatyrė, nurodė daug daugiau įveikos veiksnų. Gali būti, kad kai traumavimas sunkus ir tęsiasi ilgai, tam, kad išgyventų, asmenys naudoja daug traumos įveikos strategijų ir ieško daugiau resursų, kurie padėtų jiems išgyventi (Jankowski et al., 2004).

Įveikos veiksniai siejasi su patirtais trauminiiais įvykiais. Stiprus teigiamas ryšys nustatytas tarp patirtų per visą gyvenimą trauminių įvykių kiekio ir dvasinės stiprybės ($r = 0,29$, $p < 0,01$), išgyvenusių represijas paramos ($r = 0,26$, $p < 0,01$), politinio aktyvumo ($r = 0,25$, $p < 0,01$), religinių įsitikinimų ($r = 0,20$, $p < 0,01$). Didelė ir statistiškai reikšminga koreliacija yra tarp įveikos veiksnų, kuriuos paminėjo represuoti asmenys, kiekio ir patirtų trauminių įvykių ($r = 0,41$, $p < 0,01$).

Nustatytos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp traumos simptomų klausimyno įverčio ir visų įveikos veiksnių, išskyrus fizinę jėgą ir sveikatą ($\alpha = 0,05$). Didžiausia koreliacija yra tarp potrauminės simptomatikos ir šeimos narių bei artimųjų paramos ($r = 0,20$, $p < 0,01$), tikėjimo Dievu ($r = 0,26$, $p < 0,01$). Taip pat stipri koreliacija nustatyta tarp bendro įveikos veiksnių skaičiaus ir traumos simptomų klausimyno rezultatų ($r = 0,30$, $p < 0,01$). Ryšys teigiamas, tad kuo daugiau veiksnių išskiria tyrimo dalyvis, tuo jo potrauminė simptomatika didesnė. Rezultatai prieštarauja šiuo metu traumų psichologijoje priimtai prielaidai, kad įveikos veiksniai pagerina adaptaciją ir sušvelnina traumos padarinius (Joseph, 1999). Gali būti, kad asmenys, kurie patyrė daug traumų ir buvo stipriai jų paveikti, naudojo daugiau strategijų, ir tai atsispindi tyrimo rezultatuose.

Apibendrinimas. Tyrimo rezultatai papildė kitų ilgalaikio traumavimo tyrimų duomenis, kuriais nustatoma, kad ryšiai tarp įveikos ir padarinių yra sudėtingi. Nustatėme, kad visai nebūtinai asmenys, gaunantys daugiau socialinės paramos, ypač jei traumavimas buvo ypač sunkus, pasibaigus traumavimui jaučiasi geriau. Represuotų asmenų prašėme įvertinti, kokie veiksniai padėjo jiems išgyventi represijas, tačiau įvertinti įveikos veiksnius, kai traumavimas buvo ypač ilgalaikis, sudėtinga. Traumavimo metu galėjo keistis įveikos strategijos ir stiliai (Aldwin, 1993). Kiekybinis tyrimo pobūdis, neatsižvelgimas į įveikos veiksnių dinamiką neleidžia mums vienareikšmiškai atsakyti į keltą klausimą apie tai, kas padėjo išgyventi. Reikėtų tolesnių tyrimų įvertinti veiksnius padėjusius išgyventi ilgalaikį traumavimą represijų metu.

Tyrimo rezultatų praktinis pritaikymas. Represijas išgyvenusiu asmenų patirtų sunkumų ir įveikos veiksnių įvardinimas padeda pripažinti ilgalaikio traumavimo patirtį ir padarinius. Tai padeda traumavimo aukoms sveikti. Tyrimo rezultatai gali būti panaudoti teikiant pagalbą traumų aukoms. Tyrimas patvirtina, kad socialinė parama, ypač tuos pačius sun-

kumus išgyvenusių asmenų parama yra svarbi įveikiant traumas. Kai traumavimas yra dėl politinių priežasčių, būtent politinis aktyvumas gali būti svarbus apsauginis veiksnys, todėl reikėtų pagarbios nuostatos į represuotų asmenų politines pažiūras ir politinį aktyvumą, nes tai padeda represuotiems asmenims jaustis geriau.

EMOCINIS INTELEKTAS: AR JIS SVARBUS ORGANIZACIJAI?

Justina Kuckailienė

Vilniaus universitetas

El. paštas: justina77@vilsat.net

Pasaulyje paskutinius 5–6 metus vis daugiau kalbama apie emocijų įtaką kasdieniniame gyvenime – šeimoje, mokykloje, darbe – ir kartu dėmesys nukreipiamas į *emocinį intelektą (EI)*. Neįmanoma nepastebėti, kad vis daugiau tyrimų atliekama EI siejant su įvairiais žmogaus gyvenimo aspektais bandant suprasti, kaip teisingai elgtis kasdieninėse situacijose. Iš kur toks susidomėjimas emociniu intelektu, taip pat pastebimu ir Lietuvoje? Vieni šios srities tyrėjų (Mayer, Forgas, Ciarrochi) teigia, kad susidomėjimą EI lėmė mažiausiai kelios priežastys: a) EI atspindi *zeitgeist* – intelektinę dvasią – ir lyg suteikia viltį, kad galima išspręsti jausmų ir mąstymo amžiną konfliktą, b) EI konstruktas iš dalies leidžia suprasti, kad žmonės, neturintys aukštų akademinų pasiekimų, gali sėkmingai veikti, jeigu jų EI yra aukštas, c) galbūt EI meta iššūkį tradiciniams intelekto testams – žmogui nereikia aukšto intelekto norint ko nors pasiekti gyvenime.

Kas tai yra emocinis intelektas ir kaip jį išmatuoti? Įvairiuose šaltiniuose galima atrasti šiuos emocinio intelekto sąvokos atitikmenis: emocinis koeficientas, emocinis išprusimas, emocinė kompetencija. Bene visuose mokslininkų darbuose nuolatos diskutuojama, ką apima EI konstruktas. Galima skirti dvi EI apibūdinimo perspektyvas: 1) EI yra gebėjimų visuma, 2) remiamasi mišriu požiūriu (apima gebėjimus, motyvaciją, sąmoningumą, adaptyvumą ir pan.). Dažniausiai naudojamas Mayer ir bendraautorių (1997) EI gebėjimų modeliu paremtas EI apibūdinimas, kuriuo vėliau rėmėsi dauguma emocinio intelekto tyrėjų:

Emocinis intelektas – tai gebėjimų visuma: a) savo ir kitų emocijų suvokimas, b) emocijų asimiliacija mąstymui paremti (angl. *facilitate*), c) emocijų supratimas, d) savo ir kitų emocijų reguliavimas. Trumpai tariant, emocinis intelektas integruoja jausmus ir mąstymą.

Vientiso sutarimo, ką apima emocinio intelekto konstruktas, nėra, todėl nuolatos kyla problema, kaip reikėtų matuoti EI. Praktikoje yra naudojami keli matavimo būdai: savęs vertinimo metodikos, 360° įvertinimo metodikos ar ekspertinis vertinimas (pastarasis sudaro dalį MSCEIT metodikos). Populiariausios yra sekančios metodikos:

- EQ-i – *Emotional Quotient Inventory* (BarOn, 2002), naudotas Lietuvoje (Remeikaitė, 2004; Girčytė, 2005);
- MSCEIT – *Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test* (Mayer et al., 2000); šis būdas matuoti EI yra laikomas labiausiai patikimas (remiantis Ashkanasy et al., 2005; Sitarenious, 2003 ir kitų darbais);
- ECI – *Emotional Competence Inventory* (Boyatzis et al., 2002).

Priklausomai nuo tyrimo tikslo gali būti naudojami specifinei aplinkai pritaikytos metodikos, pvz., EI matavimui organizacijoje yra pritaikytas SUEIT – *Swinburne University Emotional Intelligence Test* (Palmer et al., 2002), naudotas ir Lietuvoje (Kuckailienė, 2005).

Praktiniame matavimų rezultatų pritaikyme kyla rimtų nesutarimų dėl metodikų patikimumo ir validumo, todėl domintis atliktais darbais kyla pagunda pamanyti, kad emocinis intelektas tėra komercinė, mada tapusi frazė. Frank J. Landy, Edwin A. Locke, Feffrey M. Conte ir kt. abejoja, ar tariamas emocinis intelektas iš tiesų egzistuoja ir juo labiau, ar galima jį taikyti: savęs vertinimo ar gebėjimų modelių negalima naudoti, nes jie nėra pakankamai moksliskai ir kruopščiai atlikti. Metodikų skalių suderinamumas ir patikimumas yra pakankamai aukšti, tačiau aršios kritikos negailima dėl metodikų validumo (Conte, 2005). Gana įtikinama kritika yra tai, kad surinkti duomenis

apie emocinį intelektą yra sunku, nes jo neišmanoma tiesiogiai stebėti. Gal dažniausiai naudojami klausimyno forma tyrimo metodai atspindi ne patį EI, o žmogaus nuostatą į jį?

Emocinio intelekto pritaikymas organizacijoje. Literatūroje galima atrasti emocinio intelekto ir intymių tarpusavio santykių (pvz., Fitness, 2000), saviaktualizacijos (pvz., BarOn, 2002), psichinės sveikatos (aleksitimijos tyrimai, Parker, Taylor, 2000) ir kitas sąsajas, tačiau didžioji dalis tyrėjų dėmesį skiria emocinio intelekto ir organizacijos gyvenimo ryšiu.

Kodėl būtent emocinis intelektas organizacijoje? Kalbant apie emocinį intelektą ir organizacijas ko gero pirmiausiai pradėti reikėtų nuo emocijų svarbos. Organizacijos yra linkusios manyti, kad jose vykstantys procesai turėtų būti kuo labiau racionalūs ir neretai jausmams vietos nebelieka. Tačiau toks manymas dažnai yra klaidingas. Pagal Weiss ir Cropanzano (1996) emocijų įvykių modelį (angl. *Affective Events Theory*) darbo pobūdis ir jam keliami emociniai reikalavimai veikia elgesį ir nuostatas į darbą per kasdieninę patirtį (rūpesčius, pakilimus) ir patiriamas teigiamas ar neigiamas emocijas.

Ashkanasy ir Daus (2002) pažymi, kad darbe išgyvenamos emocijos yra *šerdis* formuojantis nuostatoms į darbą ir atliekant tam tikrus darbinius veiksmus. Iš to galima daryti prielaidą, kad EI tyrimai tampa irankis, leidžiantis prognozuoti ir geriau suprasti organizacini elgesį, emocinį klimatą organizacijoje. Taigi galima daryti išvadą, kad emocijos darbe yra neabejotinai svarbios, todėl darbuotojo gebėjimai suprasti ir išreikšti emocijas, suprasti klientų ar savo kolegų emocijas, gebėjimas asimiliuoti ir efektyviai panaudoti emocijų teikiamą informaciją bei valdyti ir kontroliuoti darbe kylančias emocijas (Palmer et al., 2002) yra reikšmingi individualiems darbuotojams ir organizacijai kaip visumai.

Emocinio intelekto ir organizacijos gyvenimo sąsajos. Tai, kad atliekant kasdienes užduotis darbe yra svarbu patirti, atpažinti ir tinkamai valdyti emocijas, patvirtinta tyrimais. EI gali būti susijęs su darbo atlikimo gerinimu (Law et al., 2004),

aukštesniu pasitenkinimu darbu (Gardner, 2002; Law et al., 2004, 2002; Wong et al., 2004), vadovų-lyderių savybėmis (Gardner, Stough, 2002; Remeikaitė, 2004), sprendimų priėmimo procesu (Brown et al., 2003), konfliktų sprendimo įgūdžiais (Jordan, Troth, 2002). Lietuvoje atliktuose tyrimuose EI buvo siejamas su lyderių-vadovų savybėmis (Remeikaitė, 2004), grįžtamojo ryšio siekimu iš vadovo (Kuckailienė, 2005), socialiniu-psichologiniu klimatu informacinių technologijų organizacijose (Lekavičienė, Remeikaitė, 2004). Pastaruosiuose darbuose atsispindėjo, kad EI darbo aplinkai yra svarbus: EI jausmų ir mąstymo integracija paveikia asmens savijautą ir gebėjimą sėkmingai veikti organizacijos aplinkoje (Lekavičienė, 2004), EI lygis siejasi su darbo pobūdžiu (socialinių ryšių palaikymo reikalaujančiame darbe EI yra aukštesnis), aukštesnio emocinio intelekto darbuotojai dažniau siekia iš vadovų grįžtamojo pobūdžio informacijos (Kuckailienė, 2005), o darbo grupėse (medicinos įstaigos) darbuotojų EI ir streso valdymas bei adaptacija yra reikšmingai susiję (Girčytė, 2005).

Kalbant apie konkretų EI pritaikymą organizacijoje galima išskirti mažiausiai kelias organizacijai svarbias sritis (Ashkasy, Daus, 2002).

1. *EI ir vadovavimas.* Ši sąsaja vien jau logine prasme gali būti aiški: vadovams, ypač tiesioginiams, yra svarbu ne tik priimti sprendimus, bet ir palaikyti tinkamus, emocinį klimatą gerinančius, tarpusavio santykius su darbuotojais. Dažnai EI tiesiogiai siejamas su transformacine lyderyste (Remeikaitė, 2004; Ashkasy et al., 2002; Gardner, 2002): yra svarbu, kad vadovas identifikuotų ir perduotų (komunikuotų) viziją suburdamas kolegas jos siekti. EI prasme galima sakyti, kad vadovas turi gebėti atpažinti savo ir kitų emocijas, kad tinkamai galėtų sutelkti organizacijos žmogiškąsias pajėgas veikti. Vadovas, kuris gali suprasti pavaldinių emocijas, yra pasiruošęs kritinėse situacijose suteikti reikiamą paramą, tinkamai kontroliuoti situaciją – naudoti turimą in-

formaciją, kūrybiškai priimti sprendimus ir siekti teigiamų rezultatų. Manoma, kad aukštesnio emocinio intelekto vadovams geriau sekasi perteikti norimus tikslus darbuotojams, didinti jų entuziazmą darbui, tarpusavio pasitikėjimą, identišumą su pačia organizacija, darbo grupe.

2. *EI ir grupinis darbas*. Emocinis intelektas kaip gebėjimų visuma svarbus formuojant darbo grupes. Manoma, kad aukštesnio EI darbo grupių nariai lengviau bendrauja tarpusavyje, daugiau sulaukia socialinės paramos ir yra vienas kitu labiau patenkinti (Salovey et al., 2005). Tam, kad žemesnio EI darbo grupių nariai gerai atliktų užduotis reikalingi emocinių kompetencijų ugdymas, tačiau aukštesnio EI darbuotojai neugdomi gerai susitvarko su užduotimis (Jordan et al., 2002).
3. *Darbo emocionalumas*. Kai kurios profesijos tiesiog prašosi, kad žmogus sugebėtų suprasti, asimiliuoti ir valdyti emocijas (pvz., policijos pareigūnai: emocinis intelektas gali būti susijęs su neigiamų darbo keliamo streso pasekmių valdymu). Laboratoriniai ir lauko tyrimai patvirtina, kad tuose darbuose, kur yra didžiausias kontaktas su klientais, darbuotojo EI yra itin svarbus: tiek nuostatų į darbą prasme, tiek tarpasmeniniuose santykiuose su klientais (nuo to gali priklausyti ir darbo kokybė).

Kaip organizacijoje tobulinti EI? Bandant apibrėžti EI sąvoką, susipažinti su jos matavimo galimybėmis ir tuo, kokią reikšmę organizacijai turi aukštesnio emocinio intelekto darbuotojas ne mažiau svarbu pasidaro, o kaipgi siekti tobulinti EI? Pirmiausiai svarbu įvertinti, kokią įtaką emocijos turi darbui, t.y. kokius iššūkius pats darbas kelia žmogaus emociniams išgyvenimams (ar inžinierius turi nuo ryto iki vakaro taisyti kompiuterinę techniką, ar medicinos sesuo turi visą dieną aptarnauti ligoninės pacientus). Vadovavimo pagalba siūlytina kurti teigiamą emocinį klimatą kreipiant dėmesį į darbuotojų emocinius išgyvenimus darbe, adekvačią jų išraišką ir išsisažinimą,

socialinę paramą. Teigiamą emocinį klimatą gali padėti kurti ir pastiprinimų sistemos, nors pradėti reikėtų nuo tinkamų darbuotojų atrankos. Siekiant tobulinti emocijų reguliavimo įgūdžius galima mokytis tokių technikų kaip streso, pykčio valdymo, atsipalaidavimo įgūdžių ir pan. Vadovams pravartu kurti ir komunikuoti tinkamą viziją, modeliuoti aplinką ir jeigu įmanoma, keisti reikiamas darbo atlikimo ypatybes.

Nėra abejonės, kad emocinio intelekto fenomenas yra svarbus organizacijos gyvenimui, nors EI konstrukto apibūdinimo ir matavimo problema išlieka: ar emocinis intelektas gali būti atskiras, unikalus konstruktas, kuriam reikia sudaryti patikimą būdą išmatuoti, ar tai yra mums jau žinomų konstrukto dalis, o gal tai senolių vadinama išmintis?

Nuolat kintančioje aplinkoje, kur įvairios įmonės turi keisti savo įpročius, darbo pobūdį, ar net visą kultūrą būtent emociinės darbuotojų reakcijos yra viena iš didžiausių kliūčių organizacijai sėkmingai keistis. Todėl emocijų atpažinimas ir supratimas, jų valdymas yra svarbūs vadovų ir pavaldinių, kolegų tarpasmeniniams santykiams, sprendimų priėmimui, nuostatoms į darbą, emocinio klimato kūrimui ir palaikymui – visa tai, kas veikia darbo rezultatus.

SĄMONINGAI SAVE ŽALOJANTYS VAIKAI IR PAAUGLIAI: TYRIMŲ, ATLIKTŲ LIETUVOJE, APŽVALGA

Laskytė Agnė

Kauno medicinos universitetas

El. paštas: alaskyte@yahoo.com

Darbe analizuojama 1994–2004 metų mokslinės publikacijos ir moksliniai tyrimai, kuriais buvo siekiama nustatyti 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimą Lietuvoje ir atskleisti šiam reiškiniui įtakos turinčius socialinius ir psichologinius veiksnius.

Problema. Probleminis klausimas: kokie socialiniai-psichologiniai veiksniai turi įtakos 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimui Lietuvoje? Į šį klausimą stengsimės atsakyti, remdamiesi Lietuvoje atliktais tyrimais.

Suicidas (lot. *suicidium* – *sui* – save + *coedo, cecidi* – nusižudyti) – asmuo, turintis polinkį nusižudyti; savižudybė (*Tarptautinių žodžių žodynas*, 2000). Analizuodami savižudybių dažnį Lietuvoje, tyrėjai pateikia epidemiologinę šio reiškinio išraišką – savižudybių skaičių 100 tūkstančių gyventojų per metus. Mokslinėje literatūroje, analizuojančioje suicidą kaip sociologinį fenomeną, dažniausiai cituojama 1897 metais išleista prancūzų sociologo E. Diurkheimo studija „Savižudybė“ (1994). Prancūzų sociologas E. Diurkheimas, analizuodamas savižudybių statistiką, nustatė, kad savižudybių motyvai, jų skaičiaus augimo ar mažėjimo tendencijos kiekvienoje šalyje kartojasi ir kinta veikiamos socialinių veiksnių, o kaip svarbią savižudybių priežastį išskyrė socialinių saitų dezintegraciją (pvz., šeimyninio sutelktumo nebuvimą).

Psichoanalizės pradininkas Sigmundas Freudas savižudybės fenomeną aiškino psichologinėmis studijomis (1999). Veikale

„Gedulas ir melancholija“, publikuotame 1917 metais, psichoanalitikas aptaria pasąmonines savižudybės priežastis. Jo teigimu, savižudybe yra išreiškiamas pasąmoningas priešiskumas perimtam įvaizdžiui mylimo žmogaus, kuriam išgyvenami ambivalentiški jausmai.

Apžvelgus mokslinę literatūrą apie savižudybės fenomeną, galima daryti išvadą, kad savižudybė – tai sudėtingas, įvairia-
pusis reiškinys, kuriam poveikio turi biologiniai, kultūriniai, sociologiniai, tarpasmeniniai, loginiai, sąmoningi ir nesąmoningi, filosofiniai-egzistenciniai veiksniai. D. Gailienė (2001) apibendrinama teorijas, aiškinančias savižudišką elgesį, teigia, kad dažniausiai orientuojamasi į kurią nors vieną aspektą, nes pritaikyti teorinį modelį visam savižudybės multidimensiškumui labai sunku. Šiame darbe suicidą kaip tyrimo konstrukta aiškina-
me sąmoningu savęs žalojimu.

Tiriamajam objektui operacionalizuoti ir rinkdamiesi mokslinę literatūrą rėmėmės H. Cooper ir B. Rodgers, K. Knafl (Spear, Kulbok, 2001) nuorodomis, kuriomis vadovaujantis mokslinės literatūros analizė turėtų apimti šiuos elementus: publikacijos metus, tyrimo būdą (metodus), tiriamuosius ir jų parinkimą, tyrimo kintamuosius ir rezultatus.

Metodika. Priklausomu tiriamojo objekto kintamuoju buvo pasirinkta Lietuvos 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimas ir su juo susiję socialiniai-psichologiniai veiksniai, tyrimo objekto kintamųjų analizei – Lietuvos autorių mokslinės publikacijos, esančios elektroninės duomenų bazės ALEPH kataloge. Buvo pasirinkti 1994–2004 metų laikotarpiu atlikti darbai, kuriuose tirti ne jaunesni nei 10 metų ir ne vyresni nei 17 metų asmenys. Išanalizuota 11 mokslinių straipsnių, 2 daktaro disertacijos, 3 magistro darbai, kita mokslinė literatūra, kurioje aptariama Lietuvos 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimas ir su juo susiję socialiniai-psichologiniai veiksniai.

Darbe taikytas mokslinės literatūros metaanalizės tyrimo metodas, kuriuo remiantis kiekybiniu požiūriu buvo atlikta pub-

likuotų darbų analizė, susijusi su konkrečiu tyrimo objektu – Lietuvos 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimu bei su juo susijusiais socialiniais-psichologiniais veiksniais.

Rezultatai. Dauguma autorių, analizuojančių Lietuvos 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimą ir su juo susijusius socialinius-psichologinius veiksnius, teigia, kad šios populiacijos savižudybės skaičius per pastarąjį dešimtmetį gerokai išaugo ir tapo vienas didžiausių pasaulyje, bet neišskiria sąmoningo savęs žalojimo konstrukto. Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, galima teigti, kad 10–17 metų grupėje savižudybių skaičius per metus svyruoja nuo 20 iki 33, o pagal dažnį mirties priežasčių sąraše savižudybė yra trečioje vietoje (Starkuvienė, Zaborskis, 2001; *Lietuvos vaikai. Statistikos rinkinys*, 2003).

Tarp nepilnamečių paplitusi ir kita savižudiškos elgsenos rūšis – bandymas žudytis, nesibaigęs mirtimi. Tokių atvejų yra 10–100 kartų daugiau negu mirtinų savižudybių (Gailienė, 1998). Tyrimais taip pat nustatyta, kad ankstesnis suicidinis elgesys būdingas 45 proc. 15–24 metų žudytis mėginusių jaunuolių. Net 75 proc. jaunuolių po metų suicidinių mėginimą pakartojo (Zolobaitė, 2003).

Analizuodami mokslines publikacijas ir tyrimus, susijusius su Lietuvos 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimu bei socialinių ir psichologinių veiksnių, įtakojančių šį reiškinį, atskleidimu, išskyrėme publikacijas, kuriose pateikiami epidemiologiniai duomenys apie savižudybių paplitimą, analizuojami save žalojančio elgesio rizikos veiksniai, aptariama suicidiškumo ir lyties ryšys, suicidiškumo sąsaja su psichopatologija, rizikingos elgsenos ir suicidinių polinkių ryšys, socialinės aplinkos ir save žalojančio elgesio sąsajos, nuostatų ir suicidinės rizikos tarpusavio ryšio problema.

ORGANIZACINIO TEISINGUMO VAIDMUO PAAUKŠTINIMO SPRENDIMUOSE

Jurgita Lazauskaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: jurgita.lazauskaite@delfi.lt

Paaukštinimai arba vertikalus judėjimas organizacijos hierarchijoje visuomet kėlė sunkumų organizacijoms. Aukštesnio hierarchinio lygmens pozicijų skaičius yra ribotas, todėl kiekvieno paaukštinimo metu susiduriama su vienu „laimėtoju“ ir daug „pralaimėjusiųjų“. Paaukštinimo galimybės riboja ir vis labiau plokštėjanti organizacijų struktūra. Kadangi paaukštinimai yra vertinami kaip vienas svarbiausių apdovanojimų, ilgalaikis darbas einant tas pačias ar skirtingas pareigas tame pačiame hierarchiniame organizacijos lygmenyje yra vertinamas kaip psichologinio kontrakto pažeidimas. Jis sukelia tokias neigiamas pasekmes kaip mažėjantis įsipareigojimas organizacijai, ketinimai išeiti iš darbo ir darbuotojų kaita. Nepalankiame ekonominiame klimato veikiančioms organizacijoms pagrindinė užduotis yra išlaikyti nepaaukštintus darbuotojus (o ypač vadovus), kadangi jie, nors ir pasiliks negalėdami rasti kito darbo, gali žymiai sumažinti savo įnašą. Taiigi organizacijoms kyla iššūkis, kaip išlaikyti darbuotojus, kurie nepasiekė aukščiausio hierarchinio organizacijos lygmens, ir kaip užtikrinti jų įsipareigojimą organizacijai bei pasitenkinimą darbu. Tai paskatino atlikti tyrimą, kuriuo siekiama nustatyti organizacinio teisingumo vaidmenį paaukštinimo sprendimuose.

Organizacinio teisingumo tyrimai susitelkė ties trimis aspektais: skirstymo, procedūros ir sąveikos teisingumu. Skirstymo teisingumas apibrėžiamas kaip suvokiamas gaunamų rezultatų teisingumas. Procedūros teisingumas – tai suvokiamas procedūrų, taikomų su darbu susijusiems sprendimams priimti,

teisingumas. Sąveikos teisingumas įvardijamas kaip suvoktas tarpasmeninio elgesio taikant procedūras teisingumas.

Organizacinio teisingumo tyrimai remiasi prielaida, kad jeigu su darbuotojais bus elgiamasi teisingai, jie bus teigiamai nusiteikę darbo, darbo rezultatų ir vadovų atžvilgiu. Tyrimais nustatyta, kad suvoktas neteisingumas yra susijęs su ketinimais išeiti iš darbo, vagystėmis, agresyviu elgesiu darbe, išitraukimu į konfliktus, patiriamu stresu ir net rizika susirgti psichinėmis ligomis. Ir priešingai, suvoktas teisingumas yra teigiamai susijęs su darbuotojų veiklos efektyvumu, pasitikėjimu vadovais, išipareigojimu organizacijai, pasitenkinimu darbu, bendradarbiavimu, pilietišku elgesiu. Kadangi organizacinis teisingumas yra pagrindinė efektyvaus organizacijos funkcionavimo bei jos darbuotojų pasitenkinimo prielaida, jo principai yra taikomi įvairiose žmogiškųjų išteklių valdymo srityse. Tačiau nors paaukštinimai padeda optimaliai naudoti personalą ir yra darbuotojų motyvavimo įrankis, esama nedaug tyrimų, nagrinėjančių darbuotojų reakcijas į juos. Maža to, esami tyrimai apsiriboja bendrais paaukštinimo sistemos teisingumo vertinimais arba skirstymo ir procedūros teisingumo aspektų vertinimais. Taigi nėra tyrimų, nagrinėjančių visus organizacinio teisingumo aspektus paaukštinimo situacijoje

Paaukštinimas pareigose yra apibrėžiamas kaip vertikalus kilimas organizacijos hierarchija. Paaukštinimo pareigose sprendimai pasižymi unikaliomis charakteristikomis. Visų pirma, kadangi aukštesnio hierarchinio lygio pozicijų skaičius yra ribotas, tik dalis darbuotojų gali būti paaukštinti. Be to, paaukštinimo sprendimai yra dichotominiai, t.y. darbuotojas arba paaukštinamas pareigose, arba ne. Tyrimai rodo, jog neteisingai vykdamas paaukštinimus, nepaaukštinti darbuotojai bando apriboti paaukštintų kolegų valdžią. Dėl šių priežasčių svarbu nustatyti, ar suvoktas organizacinis teisingumas gali padėti išlaikyti nepaaukštintus darbuotojus, užtikrinti jų pasitenkinimą, išipareigojimą organizacijai ir pasitikėjimą vadovu.

Tikslas. Šio tyrimo tikslas yra nustatyti kiekvieno organizacinio teisingumo aspekto vaidmenį paaukštinimo sprendimuose. Tyrimu siekiama išsiaiškinti, kaip suvoktas skirstymo, suvoktas procedūros ir suvoktas sąveikos teisingumas yra susiję su pasitenkinimu darbu ir paaukštinimo galimybėmis, išsipareigojimu organizacijai, ketinimais išėiti, pasitikėjimu vadovu ir vadovybe bei sprendimo dėl paaukštinimo pareigose palankumu.

Metodika. Tyrime dalyvavo 132 darbuotojai (58 vyrai ir 74 moterys) iš 4 Vilniaus miesto organizacijų, kurie paskutinį kartą buvo paaukštinti pareigose arba galėjo, tačiau nebuvo paaukštinti pareigose ne seniau kaip prieš du metus. Siekiant įvertinti tyrimo kintamuosius buvo atlikta anketinė tyrimo dalyvių apklausa. Organizacinio teisingumo aspektams (skirstymo, procedūros, sąveikos) įvertinti buvo taikomas Colquitt (2001) klausimynas. Pasitenkinimui darbu vertinti buvo taikoma Quinn ir Staines (1979) metodika, skirta vertinti bendram pasitenkinimui darbu. Pasitenkinimui paaukštinimo galimybėmis vertinti buvo naudojami 3 teiginiai iš Quinn ir Staines (1979) metodikos, skirtos įvertinti pasitenkinimą specifiniais darbo aspektais. Išsipareigojimas organizacijai buvo vertinamas Mowday, Steers ir Porter (1979) išsipareigojimo organizacijai klausimynu (OCQ). Ketinimai išėiti buvo vertinami Cammann, Fichman, Jenkins ir Klesh (1979) klausimynu. Pasitikėjimui vadovu ir vadovybe vertinti buvo taikomi Scott (1981) pasitikėjimo vadovu ir pasitikėjimo vadovybe klausimynai.

Rezultatai. Tyrimo rezultatai parodė, kad suvoktas skirstymo teisingumas yra teigiamai susijęs sprendimo dėl paaukštinimo pareigose palankumu ir pasitenkinimu darbu. Be to, suvoktas skirstymo ir suvoktas sąveikos teisingumas yra teigiamai susijęs su pasitenkinimu paaukštinimo galimybėmis. Suvoktas procedūros teisingumas yra teigiamai susijęs su išsipareigojimu organizacijai ir neigiamai susijęs su ketinimais išėiti. Tais atvejais, kai sprendimą dėl paaukštinimo pareigose priima tiesioginis vadovas, suvoktas sąveikos teisingumas yra susijęs su pasiti-

kėjimu vadovu, tuo tarpu kai sprendimą dėl paaukštinimo pareigose priima aukštesnio lygio vadovas, suvoktas sąveikos teisingumas yra susijęs su pasitikėjimu vadovybe. Galiausiai, suvoktas procedūros ir sąveikos teisingumas nėra susiję su sprendimo dėl paaukštinimo pareigose palankumu.

Išvados. Tyrimu buvo nustatyta, kad:

- Paaukštinti pareigose darbuotojai sprendimą dėl paaukštinimo vertina kaip teisingesnį nei nepaaukštinti pareigose darbuotojai;
- Kuo sprendimas dėl paaukštinimo pareigose yra vertinamas kaip teisingesnis, tuo didesnis darbuotojų pasitenkinimas darbu;
- Kuo sprendimo dėl paaukštinimo pareigose priėmimo procedūros vertinamos kaip teisingesnės, tuo stipresnis darbuotojų išipareigojimas organizacijai ir tuo mažesni ketinimai išeiti;
- Kuo sprendimas dėl paaukštinimo pareigose ir tarpasmeninis elgesys taikant sprendimo dėl paaukštinimo pareigose priėmimo procedūras yra suvokiami kaip teisingesni, tuo didesnis darbuotojų pasitenkinimas paaukštinimo galimybėmis;
- Kuo tarpasmeninis elgesys taikant sprendimo dėl paaukštinimo pareigose priėmimo procedūras yra vertinamas kaip teisingesnis, tuo didesnis pasitikėjimas vadovu arba vadovybe;
- Sprendimo dėl paaukštinimo pareigose priėmimo procedūrų ir tarpasmeninio elgesio jas taikant teisingumas yra vertinamas nepriklausomai nuo to, ar darbuotojas buvo, ar nebuvo paaukštintas pareigose;
- Procedūros ir sąveikos teisingumas yra atskiri organizacinio teisingumo aspektai, lemiantys skirtingas pasekmes organizacijoje: tik suvoktas procedūros teisingumas leidžia prognozuoti išipareigojimą organizacijai ir ketinimus ją palikti ir tik suvoktas sąveikos teisingumas leidžia prognozuoti pasitikėjimą vadovu arba vadovybe.

Praktiniai tyrimo rezultatų aspektai. Šis tyrimas atskleidžia, jog labai svarbu yra tai, kaip paaukštinimai yra vykdomi. Tyrimo rezultatai rodo, jog vadovai turėtų atkreipti dėmesį į visus organizacinio teisingumo aspektus - skirstymo, procedūros ir sąveikos teisingumą, nes šie yra susiję su tokiomis svarbiomis pasekmėmis kaip pasitenkinimas darbu ir paaukštinimo galimybėmis, išipareigojimas organizacijai, ketinimai išeiti, pasitikėjimas vadovu ir vadovybe.

Remiantis tyrimo rezultatais, skirstymo teisingumo vertinimai yra susiję su sprendimo dėl paaukštinimo pareigose palankumu, todėl nepaaukštintų darbuotojų skirstymo teisingumo vertinimai yra žemesni. Be to, kadangi suvoktas skirstymo teisingumas yra susijęs su pasitenkinimu darbu ir paaukštinimo galimybėmis, esant žemiems skirstymo teisingumo vertinimams, atitinkamai mažėja ir pasitenkinimas darbu bei paaukštinimo galimybėmis. Tačiau labai svarbu ir tai, jog pasitenkinimas paaukštinimo galimybėmis yra susijęs ir su suvoktu sąveikos teisingumu. Tai rodo, jog pateikiant darbuotojams jiems nepalankų sprendimą (šiuo atveju – dėl nepaaukštinimo pareigose), neigiamas pasekmes gali sušvelninti tinkamas vadovų elgesys, toks kaip pagarba, mandagumas, atvirumas, susilaikymas nuo netinkamų pastabų ir komentarų, racionalūs, išsamūs, konkretūs ir laiku pateikiami paaiškinimai.

Atsižvelgiant į šio tyrimo rezultatus, vadovai, priimdami sprendimus dėl paaukštinimo pareigose, turėtų atsižvelgti į procedūros ir sąveikos teisingumą. Nekreipiant dėmesio į procedūrų ir tarpasmeninio elgesio teisingumą, gali sumažėti darbuotojų išipareigojimas organizacijai, pasitikėjimas vadovais. Darbuotojai gali net palikti organizaciją. Labai svarbu yra tai, jog suvoktas procedūros ir suvoktas sąveikos teisingumas nėra susiję su sprendimo dėl paaukštinimo palankumu, t.y. teisingos procedūros ir teisingas tarpasmeninis elgesys yra vertinami nepriklausomai nuo to, ar darbuotojas buvo, ar nebuvo paaukštintas pareigose.

Remiantis tyrimo rezultatais, paaukštinimo sprendimai, visų pirma, turi būti priimami pagal teisingas procedūras. Jos turėtų atitikti tokius teisingumo kriterijus, kaip nuoseklus taikymas visų darbuotojų atžvilgiu, nešališkumas ir etiškumas. Procedūros turėtų suteikti darbuotojams galimybę išreikšti savo nuomonę ir jausmus, paveikti sprendimą ir dėl jo apeliuoti bei būti paremtos kuo tikslesne informacija apie darbuotojų atliekamą darbą. Tinkama išeitis čia gali būti ir teisingumo mokymai vadovams.

Kita vertus tyrimo rezultatai rodo ir tai, kad vien teisingų procedūrų nepakanka. Atsižvelgiant į tai, kad procedūros ir sąveikos teisingumas lemia skirtingas pasekmes, organizacijos turėtų atsižvelgti į abu teisingumo tipus. Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, darbuotojai vertina sąveikos teisingumą, kuri, vykdydami paaukštinimo sprendimus, rodo vadovai. Reaguodami į vadovus ir vadovybę, darbuotojai remiasi sąveikos teisingumo vertinimais. Taigi net jei organizacija turės teisingas procedūras, jos negarantuos pasitikėjimu pagrįstų vadovų ir darbuotojų santykių. Organizacija gali turėti nustatytas teisingas procedūras, tačiau tai, kaip yra priimami sprendimai, atskleidžia, ar iš tiesų teisingai šios procedūros taikomos praktikoje, ar teisingumas egzistuoja. Be to, kai kurių tyrėjų teigimu, procedūros gali net pakenkti teisingumo vertinimams, kadangi jos, reglamentuodamos vadovų elgesį ir užtikrindamos jo nuoseklumą darbuotojų atžvilgiu iš vienos pusės, iš kitos pusės mažina vadovų lankstumą priimant sprendimus. Tai ypatingai svarbu atsižvelgiant į tai, jog procedūrų parengimas reikalauja laiko ir papildomų išteklių, o pačios procedūros negali apimti visų galimų situacijų. Didesnį sąveikos teisingumą galėtų užtikrinti teisingumo mokymai vadovams.

Taigi vykdant darbuotojų paaukštinimus pareigose, tinkamas dėmesys turi būti skiriamas kiekvienam organizacinio teisingumo aspektui, kadangi visi jie lemia skirtingas ir svarbias pasekmes organizacijoje.

MITAI IR TIKROVĖ: MĖGINUSIŲ NUSIŽUDYTI PACIENTŲ, MEDICINOS STUDENTŲ IR VILNIAUS GREITOSIOS PAGALBOS LIGONINĖS PERSONALO ŽINIOS APIE SAVIŽUDYBES IR JŲ PREVENCIJĄ

Andrius Lošakevičius

Lietuvos AIDS centras

El. paštas: andriusl@aids.lt

Savižudybė – rimta visuomenės problema, pasireiškianti socialiniame, kultūriniame kontekste ir tai atsispindi skirtingų šalių savižudybių ir mėginimų nusižudyti rodikliuose. Šių skirtumų negalima paaiškinti tiesiog skirtingomis gyvenimo sąlygomis, ar psichinių sutrikimų paplitimu.

Tarp tyrėjų vyrauja nuomonė, kad aiškinant savižudišką elgesį, labai svarbus yra ryšys tarp nuostatų savižudybių atžvilgiu ir savižudybių rodiklių. Akcentuojami kompleksiniai faktoriai veikiantys savižudybes, taip pat ir visuomenės žinios apie savižudybes, jų prevencijos galimybes. Norint imtis efektyvių priemonių užkertant kelią savižudybėms, būtina atlikti tyrimus tam tikrame kultūriniame kontekste, svarbu pažinti specifinę „dirvą“, kurioje gimsta savižudybė, tiek socialiniame, tiek individualiame lygmenyje (Domino, Leenaars, 1995). Dėl to svarbu surinkti kuo daugiau informacijos apie visuomenėje vyraujančias nuostatas bei žinias savižudybių, jų prevencijos bei savižudiškų žmonių atžvilgiu.

Tačiau tirti dideles neapibrėžtas žmonių grupes yra gana sudėtinga. Tokie tyrimai reikalauja daug laiko, finansinių sąnaudų, neretai respondentų atsakymų dalis būna pernelyg maža, kad būtų galima daryti bendras visai populiacijai išvadas, ir pan. Taip pat sunkumų kyla norint rezultatus lyginti su kitų šalių reprezentacinėmis imtimis. Dažniausiai yra apsiribojama siauresnės apimties tyrimais, apimant tam tikro regiono gyven-

tojus ar specifines respondentų grupes. Šios studijos nemažiau svarbios nei tarpkultūriniai tyrimai, kadangi leidžia kontroliuoti tuos kintamuosius, kurių įtakos dideliuose tyrimuose įvertinti nepavyksta.

Papildomos sumaištis įneša tai, kad daugelyje tyrimų nustatomas neigiamas ryšys tarp mėginimų nusižudyti ir palankių nuostatų į savižudybę. Labiau priešiškos ir smerkiančios nuostatos nustatytos tuose regionuose, kuriuose aukšti mėginimų nusižudyti rodikliai lyginant su regionais, kuriuose šie rodikliai žemi. Įvairūs tyrimai rodo skirtingas tendencijas, ir labai sunku vienareikšmiškai pasakyti, ar šalyse, kuriose daugiau savižudybių, į jas žiūrima palankiau, ar priešingai, tai smerktinas ir nepriimtinas dalykas. Vis tik manoma, kad kuo priimtinesnis požiūris į savižudybes, tuo didesnis ir savižudybių rodiklis (Salander Renberg, Jacobsson, 2003).

Taip pat svarbią reikšmę užima paplitę mitai, klaidingi įsitikinimai apie šį reiškinį. Vadovaudamasis klaidingomis žiniomis žmogus gali elgtis visiškai nenaudingai ir netgi pavojingu būdu. Manydamas, kad nusižudyti ketinančiam asmeniui neįmanoma pagelbėti, žmogus gali net nemėginti jam padėti. O įvykusi tragedija tokiu būdu tik patvirtina mitą – jam niekas negalėjo padėti.

Čia pristatomi magistrinio darbo „Mėginusių nusižudyti pacientų, medicinos studentų ir Vilniaus greitosios pagalbos ligoninės personalo nuostatos savižudybių atžvilgiu“ (vadovė prof. D.Gailienė) tyrimo rezultatai, kuriuose atsispindi trijų tikslinių grupių – mėginusių nusižudyti asmenų, greitosios pagalbos ligoninėje dirbančių ir medicinos studentų – klaidingi įsitikinimai bei pasirengimas vykdyti savižudybių prevenciją.

Mėginimas nusižudyti – grėsmingiausias savižudybės rizikos rodiklis ir ypač svarbu atkreipti dėmesį į šį rizikos faktorių turinčius asmenis, bei stengtis juos suprasti. Pačių mėginusiųjų nusižudyti nuomonė apie šią problemą, jų žinios apie gyvenimo krizę ir galimybes kitaip spręsti savo problemas, manau yra itin vertingas. Šiuo darbu siekta kuo labiau priartėti prie

žmonių mėginančių nusižudyti bei tiesiogiai susiduriančių su savižudybe. Būtent dėl to ir yra pasirinkta mėginusiųjų nusižudyti, patekusių į ligoninę, grupė.

Savižudybių prevencijoje ypatingas vaidmuo tenka medikams, kurie neretai gali atsidurti tokiose situacijose, kur būna pirmieji, suteikiantys viltį gyvenimu nusivylusiems žmonėms ir jų žinios apie savižudybes ir jų prevencijos galimybes gali turėti didelės įtakos jų darbui su tokiais žmonėmis. Juk vadovaudamasis klaidingais įsitikinimais ar nuostatomis specialistas negalės suteikti efektyvios pagalbos. Dėl šios priežasties pasirinkta būtent medicinos profesionalų grupė: jau dirbančių ligoninės darbuotojų, kuriems itin dažnai tenka susidurti su mėginusiais nusižudyti asmenimis, ir medicinos studentų, kaip dar būsimų specialistų.

Tyrimo tikslas: nustatyti ir palyginti tiriamųjų grupių turimas žinias apie savižudybes bei palyginti profesionalų (ligoninėje dirbančio personalo ir medicinos studentų) ir mėginusių nusižudyti asmenų pasirengimą padėti į savižudybės krizę patekusiems asmenims.

Tyrimo metu respondentų buvo prašoma įvertinti (sutikti arba nesutikti) pateikiamus teiginius, kuriuose atsispindi jų turimos žinios apie savižudybes. Šie teiginiai yra laikomi mitais, tikrovės neatitinkančiais faktais apie savižudybes:

1. *Galima žmogui sukelti savižudiškų minčių, jeigu jo paklausi apie tai.* Suicidologai mano, kad atviras ir tiesus kalbėjimas apie savižudybes yra būtina savižudybių prevencijos dalis. Paskatinę žmogų kalbėti apie jį apnikusias savižudiškas mintis galime sumažinti susikaupusią emocinę įtampą (Gailienė, 1998).
2. *Kai žmogus apsisprendžia nusižudyti, niekas negali jo sustabdyti.* Dauguma savižudžių būna neapsisprendę, ar nori gyventi, ar mirti, ir galimas postūmis tiek į vieną, tiek į kitą pusę. Tai tarsi loterija, kai paliekama viską spręsti kitiems (Leenaars, 2001).
3. *Savižudybė įvyksta be išankstinio perspėjimo.* Ne visi nusižudantys asmenys apie savo ketinimus užsimena,

tačiau daugeliu tyrimų įrodyta, kad savižudžiai ne kartą perspėja aplinkinius, kad ketina pasitraukti iš gyvenimo (Leenaars, 2001).

4. *Žmonės, kurie kalba apie savižudybę, nenusižudo.*
5. *Žmonės, kurie grasina nusižudyti, retai nusižudo.* Tyrimai rodo, kad iš 10 nusižudžiusių 8 yra aiškiai kalbėję ar kitaip rodę savo ketinimus (Gailienė, 1998).
6. *Žmogus, kartą galvojęs apie savižudybę, niekada tokių minčių neatsikratys.* Gyvenimo krizė – tai laikina, praeinanti būseną. Tie kurie nori nusižudyti, taip jaučiasi tik tam tikrą laiką (Leenaars, 2001).

Respondentų grupių pasiruošimas padėti savižudybės krizę išgyvenančiam žmogui vertinamas analizuojant šiuos teiginius: (a) *Visada įmanoma padėti žmogui, turinčiam savižudiškų minčių;* (b) *Savižudybei gali būti užkirstas kelias;* (c) *Jeigu kas nors nori atimti sau gyvybę, tai yra jo/jos paties/pačios reikalas ir kiti turėtų nesikišti.*

Tiriamieji. Vilniaus universiteto gydomosios medicinos II kurso studentai (n = 73), Respublikinės Vilniaus greitosios pagalbos ligoninės darbuotojai (n = 39) ir mėginę nusižudyti asmenys, patekę į VUGPL toksikologijos skyrių po mėginimo nusinuodyti (n = 42).

Rezultatai. Išanalizavus tyrimo dalyvių turimas žinias apie savižudybę, nustatyta, kad iki 47 proc. medicinos studentų, 33 % ligoninės darbuotojų ir net iki 67 % mėginusiųjų nusižudyti būdingi klaidingi įsitikinimai apie savižudybes. Lyginant respondentų pasirengimą pagelbėti į savižudišką elgesį linkusiems asmenims, rasti reikšmingi skirtumai rodantys, kad skirtingų grupių respondentai ne vienodai vertina jo prevencijos galimybes bei skirtingai jaučiasi pasirengę padėti savižudybės krizę išgyvenančiam žmogui.

Išvados. Tarp mėginusių nusižudyti plačiai paplitę klaidingi įsitikinimai apie savižudišką elgesį, ir nors ligoninės darbuotojai ir medicinos studentai pasižymėjo tiksliais žiniomis, vis tik jų tarpe taip pat pasitaiko netikslumų ir jiems dar trūks-

ta žinių. Optimistiškiausiai prevencijos galimybes vertino medicinos studentai, skeptiškiausiai – dirbantys specialistai, tarp šių grupių rastas statistiškai reikšmingas skirtumas. Būsimieji profesionalai taip pat jautėsi labiausiai pasirošę pagelbėti žmonėms.

Literatūra:

Domino G., Leenaars A. (1995). Attitudes Toward Suicide Among English-speaking Urban Canadians. *Death Studies*. 19, 489-500.

Gailienė D. (1998). Jie neturėjo mirti: savižudybės Lietuvoje. Vilnius: Tyto Alba.

Leenaars A. (2001). Kaip padėti į savižudybę linkusiam moksleiviui // *Savižudybių prevencijos idėjos*; sud. D.Gailienė. Vilnius: Tyto Alba.

Salander Renberg E., Jacobsson L. (2003). Development of a Questionnaire on Attitudes Towards Suicide (ATTS) and Its Application in a Swedish Population. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 33 (1).

RELIGIJOS MOKSLŲ IR MEDICINOS STUDENTŲ NUOSTATOS SAVIŽUDYBIŲ ATŽVILGIU

Antanas Mockus

Vilniaus universitetas

El. paštas: mockusantanas@hotmail.com

Lietuvoje savižudybių problema yra labai aktuali. Savižudybių skaičius mūsų šalyje išlieka labai aukštas (40/100 000 gyventojų). Mokslininkai siekia suprasti savižudybę ir išsiaiškinti jos priežastis. Tyrimų pagrindu kuriami savižudybių prevencijos projektai, programos.

2001 m. buvo parengta Lietuvos valstybinė savižudybių prevencijos strategija. Joje minimos šios savižudybių priežastys: socialinė dezintegracija, radikalių reformų sukeltas šokas, vertybių krizė, vyraujantis abejingas požiūris į žmogaus gyvybę, alkoholizmo ir girtavimo paplitimas, nepakankamas socialinės ir sveikatos apsaugos sistemų dėmesys psichikos sveikatai, tarpžinybinio bendravimo stoka sprendžiant savižudybių ir krizių prevencijos problemas. Pripažįstama nuostatų įtaka savižudybės paplitimui: strategijoje vienas iš tikslų, žinių ir nuostatų kryptyje, yra veikti prieš pozityvių nuostatų savižudybės atžvilgiu, kaip suicidinio elgesio katalizatoriaus, plitimą (Gailienė, 2001).

Siekiant ištirti vyraujančias nuostatas savižudybių atžvilgiu Lietuvoje, Vilniaus universiteto klinikinės ir organizacinės katedros tyrėjų grupė, vadovaujama profesorės Danutės Gailienės, 2001 m. įsitraukė į tarptautinę nuostatų savižudybių atžvilgiu studiją SUPPORT. Joje dalyvauja dešimties Europos regionų specialistai. Vienas iš studijos privalumų yra tas, kad tiriamos labai įvairių tikslinių grupių nuostatos. Siekiama nustatyti eilinių šalies gyventojų, įvairių specialybių (medicinos, psichologijos, žurnalistikos, religijos mokslų) studentų, mokytojų, žurnalistų, kalinių, policininkų, gydytojų, kareivių, politikų bei kitų grupių nuostatas.

Medicinos ir religijos mokslų studentų nuostatos yra svarbios. Šių specialybių grupėms bendra tai, kad jos yra vienos iš svarbiausių pagalbą teikiančių grupių visuomenėje. Jie bene dažniausiai susiduria su padidėjusios rizikos žmonėmis. Nuo jų nuostatų ir žinių labai priklauso savižudybių prevencijos sėkmė. Be to, religijos mokslų studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu dar netyrinėtos Lietuvoje. Religijos mokslų studentai - tai studentai priklausantys Romos katalikų bažnyčiai (tradicinė religinė bendrija) ir studijuojantys religijos mokslus nevalstybinėje ar valstybinėje aukštojoje mokykloje, universitete.

Šiame tyrime religijos mokslų studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu lyginamos su medicinos studentų nuostatomis. Medicinos studentai studijuoja „biologinius mokslus“ ir yra tarsi priešingame poliuje lyginant su religijos mokslų studentais, kurie studijuoja „dvasinius mokslus“. „Biologiniai mokslai“ – tai medicinos studentų studijuojamos disciplinos, kurios daugiausia nagrinėja klausimus susijusius su žmogaus kūnu: žmogaus anatomija, histologija, biochemija, žmogaus fiziologija, mikrobiologija, farmakologija, patologinė anatomija, patologinė fiziologija ir kt. (Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas, 2006). O „dvasiniai mokslai“ – tai religijos mokslų studentų studijuojamos disciplinos, kurios nagrinėja filosofinius, teologinius klausimus. Pavyzdžiui, Telšių Vyskupo Vincento Borisevičiaus kunigų seminarijoje yra dėstomos šios disciplinos: Dievo filosofija, dvasingumo teologija, bendroji bei specialioji moralinė teologija ir kitos filosofinės, teologinės disciplinos (Telšių Vyskupo Vincento Borisevičiaus kunigų seminarija, 2006).

Tikslas. Religijos mokslų ir medicinos studijų programų skirtumai sudarė prielaidas tyrimui, todėl šio tyrimo tikslas - aprašyti ir palyginti religijos mokslų studentų nuostatas savižudybių ir savižudybių prevencijos atžvilgiu, jų žinias apie savižudybės rizikos įvertinimą su medicinos studentų nuostatomis ir žiniomis savižudybių atžvilgiu.

Metodika. *Tyrimo dalyviai.* Tyrime dalyvavo 204 religijos mokslų ir medicinos studentai. Tiriamųjų amžiaus vidurkis

21,7 (SD = 2,4). *Vertinimo būdai.* Empirinis tyrimas buvo atliktas naudojant nuostatų savižudybių atžvilgiu (ATTS) klausimyną. Pagrindinę šio klausimyno dalį sudaro teiginiai, kuriuos tyrimo dalyviai turi įvertinti naudodami 5 punktų *Likert* skalę. ATTS metodikos nuostatų dalis yra sudaryta iš 6 faktorių. Požiūris į savižudybę kaip į priimtina elgesio būdą tam tikromis aplinkybėmis, įvertintas naudojant „Priimtimumo“ faktorių. Žinios apie savižudybes ir jų prevenciją įvertintos naudojant „Nenuspėjamumo/nureikšminimo“ ir „Mitų“ faktorius. *Duomenų analizė.* Duomenų apdorojimui naudotas *Stjudento* kriterijus nepriklausomoms imtims.

Rezultatai. „Priimtimumo“ faktoriaus reikšmių vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp medicinos ir religijos mokslų studentų ($p < 0,05$). Medicinos studentų požiūris į savižudybę, kaip priimtina problemų sprendimo būdą, buvo daug palankesnis negu religijos mokslų studentų.

„Nenuspėjamumo/nureikšminimo“ faktoriaus reikšmių vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskiria tarp medicinos ir religijos mokslų studentų ($p < 0,05$). Šis faktorius atspindi požiūrį, jog neįmanoma numatyti, kad žmogus ketina nusižudyti, t.y. pavojaus signalų ir rizikos faktorių nureikšminimas. Faktorius taip pat atspindi požiūrį, jog savižudiškas elgesys yra manipuliatyvus, t.y. jog kalbančiojo apie savižudybę ar grasinančio nusižudyti ketinimai nėra rimti. Religijos mokslų ir medicinos studentai skeptiškai vertino savižudybės numatymo galimybes.

„Mitų“ faktoriaus reikšmių vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskiria tarp medicinos ir religijos mokslų studentų ($p < 0,05$). Šį faktorių sudaro teiginiai, atspindintys klaidingus įsitikinimus, leidžiantys įvertinti tyrimo dalyvių žinias apie savižudybės rizikos įvertinimą ir pagalbos būdus. Galima teigti, kad religijos mokslų ir medicinos studentai turi vienodai klaidingų įsitikinimų apie savižudybes.

Išvados. Remiantis kiekybinės ATTS atsakymų analizės rezultatais, daroma išvada, kad religijos mokslų ir medicinos studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu skiriasi:

- a) Požiūris į savižudybę, kaip į priimtina elgesio būdą tam tikromis aplinkybėmis (ypač sunkios ir nepagydomos ligos atveju), yra labiau būdingas medicinos studentams negu religijos mokslų studentams.
- b) Religijos mokslų studentų žinios apie savižudybes ir jų prevenciją iš esmės nesiskiria nuo medicinos studentų.

TĖVŲ SKYRYBAS PATYRUSIŲ JAUNUOLIŲ ĮSIPAREIGIJIMAI, INTYMUMAS BEI PASITIKĖJIMAS POROS SANTYKIUOSE

Laima Narbutaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: laima.narbutaite@fsf.vu.lt

Pastaraisiais metais skyrybų skaičius jau praktiškai nebedidėja, tačiau mažėjant santuokų skaičiui, ištuokų nuošimtis tampa vis grėsmingesnis. Iširusių santuokų padarinys – nepilnos šeimos. Statistika rodo, kad nepilnose šeimose gerokai didesnė skurdo rizika, mažėja vaiko išsilavinimo galimybės ir t.t. Tačiau reiktų pastebėti, kad tėvų skyrybos gali daryti įtaką ne tik mažiems vaikams, bet ir patiems sutuoktiniams ar suaugusiems skyrybų vaikams. Deja, psichologinių tyrimų, nagrinėjančių tėvų skyrybų poveikį suaugusiam vaikui, Lietuvoje beveik nėra.

Kitų šalių autoriai, kurie domisi ilgalaikiais tėvų skyrybų padariniais, pastebi, kad vaikai, kurių tėvai išsiskyre, suaugę dažniausiai patiria psichologines problemas. Tie sunkumai siejami su sėkmės stoka gyvenime, nepasitenkinimu draugais bei šeima. Anot British National Longitudinal Study autorių, psichologinės problemos, susijusios su tėvų skyrybomis, ypač padidėja sulaukus paauglystės ir šis sunkus laikotarpis tęsiasi iki 33 gyvenimo metų.

Vienas dažniausiai minimų ilgalaikių tėvų skyrybų poveikio efektų stipriausiai atsispindi tarpasmeniniuose santykiuose. Kalbėti apie artimus santykius galima įvairiais artumo, įsipareigojimų, pasitikėjimo, prieraišumo tarp partnerių, meilės, pasitenkinimo santykiais ir pan. aspektais. Šiame darbe mes apsiribojome įsipareigojimais, intymumu bei pasitikėjimu.

Pati sąvoka „įsipareigojimas“ šiame darbe buvo suprantama, kaip žmogaus tikėjimas, kad jo artimi santykiai dedant pastangas tęsis ateityje nepaisant visų iškylančių sunkumų.

Intymumas tarpasmeniniuose santykiuose buvo suprantamas kaip didelio artumo, dvasinio ir fizinio susiliejimo su kitu žmogumi jausmas arba emocijų išsipareigojimų vienas kitam plėtojimosi procesas, kurio dėka dviejų žmonių santykiai įgauja visokeriopas komunikacijas ir visiško tarpusavio supratimo galimybes. O pasitikėjimas apibrėžiamas kaip suvokimas, kad partneris yra geranoriškas/palankus ir nuoširdus.

Dauguma tyrimų, analizuojančių kaip tėvų skyrybos paveikia suaugusio žmogaus gyvenimą pabrėžia, kad jaunuoliai iš išsiskyrusių šeimų, suaugę anksčiau veda, dažniau gyvena nesusituokę, turi žemesnį išsilavinimą, atleidžiau vertina galimas savo skyrybas bei turi daugiau elgesio problemų (pvz., nesugeba valdyti pykčio, būna pavydūs) nei jaunuoliai, kurių tėvai neišsiskyrę.

Tačiau duomenys apie tėvų skyrybų poveikį suaugusiems vaikams nėra vienareikšmiški. Vieni autoriai teigia, kad tik trečdalis vaikų, kurių tėvai išsiskyrę, suaugę turės psichologinių problemų. Mokslininkai pastebi, kad net 90 % tokių vaikų suaugę pasiekia lygiai tokį pat gerą prisitaikymo lygį kaip ir vaikai, kurių tėvai neišsiskyrė. Be to, daug suaugusių iš neišsiskyrusių šeimų irgi gali turėti daug psichologinių problemų. Kiti autoriai iš viso neranda jokių tėvų skyrybų padarinių. Taigi kaip matome, duomenys dėl tėvų skyrybų poveikio prieštaringi, tačiau tai tik pabrėžia šios problemos tyrinėjimo svarbą.

Tikslas. Nagrinėti jaunuolių, kurie patyrė tėvų skyrybas, išsipareigojimus, intymumą bei pasitikėjimą artimuose tarpasmeniniuose santykiuose.

Metodika. Tyrimo dalyviams buvo pateikiamas klausimynas, sudarytas iš 3 skalių: The Miller Social Intimacy scale (Miller, 1982), The Dedication scale (Stanley et al., 2004), The Confidence scale (Stanley, 2003). Kiekybiniame tyrime dalyvavo 91 18–26 metų aukštųjų mokyklų studentai. Tiriamąją grupę (suaugę skyrybų vaikai – SSV) sudarė 34 jaunuoliai, kontrolinėje grupėje (jaunuoliai, kurių tėvai gyvena kartu) buvo 57 jaunuoliai.

Rezultatai. Palyginus abiejų grupių duomenis, reikšmingo skirtumo nerasta, tai reiškia, jog jaunuoliai, kurių tėvai išsiskyrę, ir kurių tėvai gyvena kartu, vienodai įsipareigoja, patiria intymumą bei pasitiki poros santykiuose. Prieštaravimus kitiems tyrimams bandėme aiškinti šiomis priežastimis. Pirma ir turbūt svarbiausia priežastis, kad šiame tyrime dalyvavo tik aukštųjų mokyklų studentai. Dauguma tyrimų, analizuojančių, kaip tėvų skyrybos paveikia suaugusio žmogaus gyvenimą, pabrėžia, kad jaunuoliai iš išsiskyrusių šeimų turi žemesnį išsilavinimą nei tie, kurių tėvai neišsiskyrę. Autoriai teigia, jog net 90% skyrybų vaikų suaugę pasiekia lygiai tokį pat gerą prisitaikymo lygį kaip ir vaikai, kurių tėvai neišsiskyrę. Žinoma, pati sąvoka „geras prisitaikymas“ labai plati ir gali apimti įvairias sritis (socialinę, ekonominę ir pan.), ir tai nereiškia, jog visose tose srityse išvengiama skyrybų poveikio. Tačiau kalbant apie šio tyrimo dalyvius, galime sakyti, kad galbūt jie nepatiria tėvų skyrybų poveikio tarpasmeniniuose santykiuose. Antras paaiškinimas būtų, kad tėvų skyrybų skausmingas sunkus etapas trunka nuo to momento, kai šeima nutaria skirtis iki maždaug dvejų metų po skyrybų. Ir tik trečdalis šeimų po skyrybų mažiausiai dar penkerius metus patiria įvairių sunkumų. Daugelio mūsų tyrimo SSV grupės dalyvių tėvai išsiskyrę prieš 8 ar daugiau metų. Taigi skirtumų nerasta galbūt dėl to, kad laiko tarpas po skyrybų praėjęs gana didelis. Žinoma, šią priežastį būtų lengva sukritikuoti, nes daugelis tyrimų, kurie nagrinėja ilgalaikius tėvų skyrybų padarinius turėtų irgi susidurti su šia problema. Reikėtų paminėti, jog mūsų tyrimo rezultatams įtakos galėjo turėti daug pašalinių kintamųjų, į kuriuos nebuvo atsižvelgta vykstant tyrimą. Pirma nebuvo atsižvelgta, ar SSV tėvai sukūrė antrą santuoką, ar ne. O žinoma, jog jei motina ar tėvas, su kuriuo vaikas liko po skyrybų, sukuria antrą santuoką, tėvų skyrybos gali neturėti pasekmių, nes šeimoje vėl atsiranda vyro/moters modelis, kuris gali pakeisti trūkstamą šeimos narį. Be to, reiktų nepamiršti, kad sunku objektyviai išmatuoti tarpas-

meninių santykių aspektus, net ir šiame darbe greičiausiai buvo surinkti subjektyvūs tiriamųjų atsakymai (klausymą pildė tik tiriamieji), kuriuose atsispindi ne tai, kas iš tiesų yra tarpasmeniniuose santykiuose, o ko tiriamasis norėtų, kad būtų.

Taip pat šiame darbe buvo palygintas jaunuolių, kurių tėvai išsiskyrę, ir jaunuolių, kurių tėvai gyvena kartu, partnerių skaičius, tačiau reikšmingo skirtumo nerasta. Tai prieštarauja tyrimams, kurie teigia, jog jaunuoliai, patyrę tėvų skyrybas, turi daugiau partnerių. Tokį prieštaravimą būtų galima paaiškinti pačios sąvokos „partneris“ neapibrėžtumu, t.y. galbūt vieni tiriamieji ją suprato seksualinių partnerių kontekste, kiti kaip asmenų, su kurias draugavo, bet nebūtinai turėjo lytinius santykius. Be to, šis prieštaravimas galėjo atsirasti dėl skirtingų amžiaus grupių tyrimo, t.y. ankstyvojoje paauklystėje sąvoka „partneris“ suprantama kitaip nei ankstyvojoje brandoje, o juk tiriamųjų amžius buvo nuo 18 m. iki 26 m.

Vertinant išpareigojimų, intymumo bei pasitikėjimo poros santykiuose tarpusavio sąsajas, rastas tarp jų ryšys. Pastebėta, jog didėjant išpareigojimams tarpasmeniniuose santykiuose, didėja intymumas, pasitikėjimas, t.y. esant didesniai išpareigojimų laipsniui, bus didesnis intymumo bei pasitikėjimo laipsnis ir atvirkščiai. Tai patvirtina literatūroje minimus teiginius, jog artimi santykiai sudaryti ne iš vieno dėmens, t.y. jog juos gali sudaryti intymumas, išpareigojimai ir kt. Taigi galime teigti, jog esant pasitikėjimui artimuose santykiuose, mažėja susikauštymas, gynybiškumas, didėja savęs atskleidimas. O draugystė ar santuoka leidžia atsiskleisti – parodyti savo intymiausias bruožas: savo pomėgius ir nemėgstamus dalykus, svajones ir rūpesčius, pasididžiavimo ir gėdos akimirkas. Santykiams gilėjant vis daugiau atsiskleidžiama. Jeigu vienas žmogus atskleidžia truputį, tai kitas atsako tuo pačiu, tada pirmasis atskleidžia daugiau, ir taip draugai arba išimylėjėliai juda gilesnio intymumo link. Taigi atviras intymumas, abipusis išpa-

reigojimas bei pasitikėjimas sudaro sąlygas ilgai draugiškajai meilei.

Šiame darbe neradom skirtumų tarp jaunuolių, kurių tėvai išsiskyrę ir kurių gyvena kartu, išsipareigojimų, intymumo bei pasitikėjimo poros santykiuose ir taip patvirtinome tuos tyrimus, kurie irgi neaptinka skyrybų padarinių. Tačiau liko dar daug neatsakytų klausimų, kurie turėtų paskatinti tolimesnius tyrimus. Remiantis šiuo darbu galime sakyti, kad norint tyrinėti problemą giliau, nepakanka vien kiekybinio tyrimo. Taip pat svarbu tiriant kontroliuoti šalutinius kintamuosius. Kaip pastebėjome šiame darbe, kiekybiniu būdu surinkti duomenys gali atskleisti tik norimus, siektinus išsipareigojimus, intymumą ar pasitikėjimą poros santykiuose, o ne realiai esančius. Taigi ateityje atliekami darbai, siekiantys atskleisti visybiškesnę tyrinėjamos problemos vaizdą, turėtų derinti kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus.

REGIMŲJŲ VAIZDINIŲ VAIDMUO SPRENDŽIANT UŽDAVINIUS

Donatas Noreika

*Šiaulių miesto Pedagoginė psichologinė tarnyba
El. paštas: donatas.noreika@gmail.com*

Pastaraisiais dešimtmečiais atlikta daug tyrimų, įrodančių vaizdinių svarbą erdviniam suvokimui, kūrybingumui ir apskritai – žmogaus pažinimui. Tačiau dar labai stokojame bandymų patyrinėti, kaip vaizdavimosi procesą galima tikslingai paskatinti, nukreipti, ir kiek išorinis eksperimentinis poveikis gali būti veiksmingas siekiant išryškinti vaizdinių savybes. Šiame pranešime pristatomi 3 tyrimai, analizuojantys galimybę tikslingai sužadinti uždavinio sprendimą palengvinančius vaizdinius ir aptariantys šių vaizdinių poveikį sprendimo procesui ir rezultatui. Tyrimuose produktyvūs vaizdiniai skatinami 1) modifikuojant žodinio uždavinio sąlygos formuluotę; 2) pateikiant vaizdinį kaip užuominą ir 3) siūlant pasinaudoti vaizdavimusi kaip uždavinio sprendimo taktika.

1 tyrimas. Uždavinio sąlygos formuluotės vaizdumas

Tyrime lygintas žodinio uždavinio sprendimas įprasta sąlyga ir pradinę sąlygos formuluotę modifikavus taip, kad tiriamiesiems būtų lengviau objektus įsivaizduoti sprendimui reikšmingose padėtyse. Modifikuojant sąlygą keistas judančių objektų pobūdis ir aprašymai. Visa faktinė informacija – kintamųjų dydžiai, judėjimo kryptys ir pan., sąlygoje palikti nepakitę. Kėlėme prielaidą, kad tokiu būdu modifikuota uždavinio sąlyga palengvins uždavinio sprendimą ir pakoreguos taikomos informacijos vaizdavimo bei skaičiavimo būdus. Tyrime dalyvavo 108 dalyviai. 54 dalyviai sprendė uždavinį įprasta sąlyga (kontrolinė grupė) ir 54 – modifikuota (tiriamoji grupė). Įprasta sąlyga suformuluotą uždavinį teisingai išsprendė 11 iš 54 tyrimo dalyvių (20,4 %). Modifikuotos sąlygos uždavinį

išsprendė daugiau negu pusė šios grupės dalyvių (29 iš 54 arba 53,7 %). Skirtumas tarp abiejose grupėse pateiktų teisingų atsakymų yra statistiškai reikšmingas (lyginta *Chi-square* nepriklausomumo kriterijumi). Be to, skyrėsi tyrimo grupių dalyvių taikyti sprendimo būdai, braižytos schemas ir darytų klaidų pobūdis. Įprastos sąlygos sprendėjai uždavinį dažniausiai (8 iš 11 atvejų arba 72,7 %) sprendė sudarydami lygčių sistemą su dviem nežinomaisiais. Modifikuotos sąlygos uždavinio sprendėjai nė karto netaikė lygčių sistemų ar papildomų išraiškų, o dažniausiai atliko tik vieną ar du matematinius veiksmus, sustatydami turimus dydžius į formulę ar sudarydami nesudėtingą matematinę proporciją (93,1 % tiriamųjų; kontrolinėje grupėje taip sprendė tik 18,2 %). Paanalizavus skaičius, kuriais operuota šiuose sprendimuose, ir tiriamųjų braižytas schemas, matyti, kad taip „supaprastinti“ sprendimą tiriamosios grupės dalyviams leido rėmimasis tarpine uždavinio objektų padėtimi, kuri dažniausiai nebuvo pastebėta įprastoje uždavinio sąlygoje. Taigi tyrimo rezultatai patvirtino keltąją prielaidą: tiriamosios grupės dalyviai statistiškai reikšmingai dažniau pateikė teisingą uždavinio atsakymą ir rėmėsi kitokiu uždavinio sprendimo būdu, pagrįstu objektų padėčių, leidžiančių supaprastinti uždavinio sąlygą, pasirinkimu.

2 tyrimas. Vaizdinys kaip uždavinio sprendimo užuomina

Kadangi pirmajame tyrime keičiant uždavinio sąlygą kartu galėjo keistis daugelis kintamųjų, kurių negalėjome kontroliuoti, nutarta suformuluoti antrąjį tyrimą, kuriame visiems tiriamiesiems buvo pateikiamas vienodos formulotės uždavinys ir tikrinama, ar šį uždavinį padėtų išspręsti konkretus pasiūlytas vaizdinys. Tyrime naudotas raštu pateiktas klasikinis degtukų dėliojimo uždavinys, kuriame prašoma sumažinti degtukų skaičių, nesumažinant iš jų suformuotų trikampių skaičiaus. Uždavinio sprendimo pagrindą sudaro trimatės erdvės išnaudojimas, neapsiribojimas plokštuma. Tyrime dalyvavo 60 žmonių. Kiekvienas tyrimo dalyvis sprendė po vie-

na uždavinį. Per 5 min. uždavinio teisingai neišsprendusiems dalyviams buvo pateikiama vaizdiniu paremta užuomina. Rezultatų analizei fiksuotas teisingų sprendimų skaičius, taip pat analizuotas įprasto sprendimo (per 5 min.) ir sprendimo procesas po užuominos pateikimo. Teisingą sprendimą per 5 min. pateikė tik 3 iš 60 tyrime dalyvavusių žmonių (5 %). Absoliuti dauguma tiriamųjų sprendimo ieškojo plokštumoje, bandydami visaip perdėlioti degtukus, tačiau įsitikindavo tokio sprendimo neveiksmingumu dar nė nepraėjus sprendimui skirtam laikui. Iš 57 tyrimo dalyvių, kuriems po 5 min. buvo pateikta užuomina, uždavinį per 2 minutes išsprendė 35 – 61,4 %. Po užuominos sprendimas buvo pasiekiamas dažniausiai labai greitai (daugiau negu pusėje atvejų – iki 30 s), o teisingai išsprendę uždavinį tiriamieji dažniausiai labai negausiai reflektavo tai, kaip užuomina padėjo pasiekti sprendimą. Vis dėlto tyrimo dalyvių grįžtamasis ryšys ir sprendimo proceso analizė leidžia daryti prielaidą, kad užuominoje pateiktas dinaminis vaizdinys leido išvelgti naujus informacijos aspektus ir tokiu būdu atrasti pagrindinį sprendimo principą – trimatės erdvės išnaudojimą.

3 tyrimas. Vaizdavimasis kaip uždavinio sprendimo taktika

Trečiajame tyrime buvo ieškota atsakymo į klausimą, kiek tyrimo dalyviai yra pajėgūs patys atrasti veiksmingus vaizdinius, nepateikiant jiems konkrečios užuominos, o tik paskatindant juos pačius ieškoti tinkamų vaizdinių. Naudotas degtukų uždavinys iš antrojo tyrimo, tik šįkart pagrindinė uždavinio sąlyga papildyta sakiniu, skatinančiu spręsti uždavinį remiantis vaizdiniais. Taip suformuluotos sąlygos uždavinio sprendimas lygintas su įprastos sąlygos uždavinio sprendimu. Prieš pagrindinį tyrimą, buvo atliktas preliminarus tyrimas, aiškinantis tinkamiausią siūlymo taikyti vaizdinius pateikimo laiką (kartu su uždavinio sąlyga, po 3 min. ar po 5 min. sprendimo). Tolesniam tyrimui buvo naudotas tik preliminarajame tyrime pasirodęs efektyviausias būdas – pateikiant siūlymą pasitelkti vaizdinius po 3 minučių nuo spren-

dimo pradžios. Iš 56 dalyvių, sprendusių uždavinį su tokiu siūlymu, teisingą atsakymą pateikė 12 (21,4 %). Tai yra kiek daugiau negu sprendžiant uždavinį įprasta sąlyga (3 iš 60 arba 5 %), tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas (statistinis skirtumas skaičiuotas *Chi-square* kriterijumi). Šie skaičiai ir išsamesnė vykdytų sprendimų analizė parodė, kad tyrimo dalyviai dažniausiai ne itin lengvai naudojosi pasiūlytąja vaizdavimosi taktika, nors tikslingai paskatinti, daugeliu atvejų gebėjo vaizdavimosi pagalba išspręsti uždavinį.

Bendros išvados ir rekomendacijos. Pristatytieji tyrimai patvirtina galimybę sužadinti vaizdinius, palengvinančius uždavinio teisingo atsakymo radimą ir koreguojančius patį sprendimo procesą. Taikant vaizdesnę uždavinio sąlygos formuluotę, pateikiant vaizdinį kaip užuominą ir skatinant vaizdavimąsi kaip sprendimo taktiką, sužadinti vaizdiniai leido tiriamiesiems išvelgti naujų informacijos aspektų, laisviau operuoti turimais duomenimis ir taip atrasti reikšmingus santykius. Šie rezultatai gali padėti geriau suprasti vaizdinių funkcijas ir efektyviau taikyti vaizdavimosi metodus kognityvinėje sferoje – pertvarkant turimą informaciją, randant naujus sprendimus ir pan. Aprašytieji tyrimai parodė, kad bent jau tam tikrose, tikslingai parinktose, užduotyse vaizdiniai iš tiesų gali būti veiksmingi. Tolesni tyrimai turėtų konkrečiau apibrėžti, kiek plati yra vaizdavimosi metodų taikymo sritis, atsižvelgiant į užduočių pobūdį, tiriamųjų individualias savybes, taikomų vaizdinių specifiką, galimybę tikslingai ugdyti gebėjimą taikyti vaizdinių metodus ir pan.

PATYČIŲ PREVENCIJOS MOKYKLOJE GALIMYBĖS

**Robertas Povilaitis, Marina Blagoveščenskaja,
Jurgita Valiukevičiūtė**

Vilniaus universitetas

El. paštas: robertas.povilaitis@mf.vu.lt

2002 m. Pasaulinės sveikatos organizacijos atlikto tarptautinio tyrimo duomenimis patyčių paplitimas 35 skirtingose šalyse varijuoja nuo 1 iki 50 proc. (patiriančių patyčias bent du kartus per mėnesį). Šio tyrimo duomenimis mažiausiai 13 m. amžiaus vaikų, patiriančių patyčias yra Čekijoje, Švedijoje, Slovėnijoje; daugiausiai – Lietuvoje, Portugalijoje, Latvijoje. Mažiausiai 13 m. amžiaus vaikų, besityčiojančių iš kitų, yra Švedijoje, Čekijoje ir Maltoje; daugiausiai – Lietuvoje, Austrijoje, Latvijoje. Lietuvoje yra daugiausiai tiek vaikų, patiriančių patyčias, tiek besityčiojančių iš kitų – vaikų, patiriančių patyčias ir besityčiojančių iš kitų nors kartą per 2 mėnesius skaičius siekia 70 proc.

Vienoje Vilniaus miesto mokykloje pradėtas įgyvendinti patyčių prevencijos projektas, kuriuo siekiama sumažinti patyčių mastą. Programos įgyvendinimo pradžioje buvo atliktas patyčių paplitimo mokykloje bei mokytojų nuostatų į patyčias įvertinimas.

Mokinių patyčių patyrimas buvo įvertintas naudojant šiam tyrimui parengtą anketą, susidedančią iš klausimų apie patyčių patyrimo dažnumą, patiriamas patyčių formas, vietas, kuriose vyksta patyčios dažniausiai, mokinių reagavimą bei pagalbos ieškojimą.

Šio tyrimo rezultatai bus naudojami pristatant mokyklos bendruomenei patyčių prevencijos projektą, patyčių paplitimo mokykloje situaciją bei skatinant bendruomenę įsitraukti į patyčių problemos sprendimą. Pakartotinis patyčių lygio įvertinimas bus atliktas po 1,5 metų.

Mokykloje įgyvendinama patyčių prevencijos programa yra paruošta remiantis D.Olweus patyčių prevencijos programos principais. Įvairiose šalyse atliktų tyrimų duomenimis patyčių prevencinių programų efektyvumas svyruoja nuo 20 iki 80 proc.

PSICHIKOS SUPRATIMO RAIDA: VIDINIO PSICHOLOGO BEIEŠKANT

Monika Skerytė-Kazlauskienė

Vilniaus universitetas

El. paštas: Monika.skeryte@fsf.vu.lt

*Man atrodo, kad tu supykai.
Ne, nesupykau. Aš tik susimąščiau...*
(nugirsto pokalbio nuotrūpa)

Ar įmanoma suprasti, ką kitas žmogus jaučia? Ar įmanoma atspėti kito norus, įsitikinimus? Kuriuo raidos metu įvaldome panašius gebėjimus? Ar galima sakyti, kad kiekvienas turim po vidinį psichologą?

Tarkim, kad įsitikinimai, intencijos ir emocijos yra pagrindiniai ir svarbiausi psichikos aspektai. Taip sąlyginai tvirtinti galime, kadangi psichika tarptautinių žodžių žodyne apibrėžiama kaip ypatingu būdu organizuotos materijos gebėjimas atspindėti aplinką ir reguliuoti organizmo sąveiką su ta aplinka, kaip subjektyvus, priklausantis nuo vidinių subjekto savybių, objektyvaus pasaulio atspindėjimas (pažinimas), turintis savus dėsnius. Be to, tokios sampratos laikosi psichologai, empiriniais tyrimais analizuojantys psichikos supratimo raidą. Vadinasi, suprasti psichiką reiškia suprasti įsitikinimus, intencijas, emocijas bei tai, kaip jie veikia vienas kitą, kaip sudaro aplinkinio pasaulio reprezentacijas, kaip sąlygoja elgesį, sąveikas su aplinka. Šiuolaikinėje psichologijoje turbūt nerastumėm abejončių, jog psichikos supratimas yra žmonių bendravimo, savęs ir kitų supratimo pagrindas. Būna stebėtis, kaip bihevioristams kilo idėja, kad psichologija yra mokslas tik apie elgesį. Vaizdingai lyginant galima sakyti, kad psichologija yra tiek elgesio mokslas, kiek fizika yra matavimo prietaisų, o chemija – lakmūso popierių mokslas (Costall, Laudar,

2004). Elgesys šiais laikais matomas kaip būdas, priemonė vidiniams psichikos mechanizmomams perprasti.

Psichikos supratimas psichologijos istorijoje vadintas įvairiai. Wundt'ui tai buvo „liaudies psichologija“, Thorndike tai vadino „savo bičiulių jausmų įsisąmoninimu“, taip pat naudoti tokie terminai, kaip intersubjektyvumas, psichikos skaitymas, metarepresentacijos, mentalistinė elgesio teorija, mentalizmas (Whiten, 1994). Geriausiai žinomas psichikos supratimo terminas yra psichikos teorija („theory of mind“)¹. Į psichologiją jis įvestas 1978 m., kaip gebėjimas sau ir kitiems priskirti psichines būsenas, ir nuo to laiko įsitvirtino, ypač raidos ir psichikos sutrikimų tyrimuose. Tačiau, nepaisant milžiniškos empirinių tyrimų, susijusių su psichikos teorija gausos, vis iškyla ginčai – ar iš tiesų galima žmogiškąją egzistenciją skaidyti į išorinį stebimą elgesį ir vidinį tiesiogiai nestebimą psichikos pasaulį, ar tai nėra Dekarto dualizmo problema. Ar tikrai žinios apie psichiką remiasi teorijos principais (žodis „teorija“ parinktas dėl šių žinių naudojimo veiksmų prognozei)? Ar gali būti, kad tyrėjai daro rato klaidą – psichikos teoriją grindžia empiriniais duomenimis, tyrimuose priimdami pamatinę prielaidą apie šios teorijos egzistavimą (Sharrock, Coulter, 2004).

Susidomėjimas psichikos teorija kilo laikotarpiu, kai biheviorizmo idėjos raidos psichologijoje buvo išsemtos, kai Piaget atskleidė vaikų mąstymo ypatumus ir netgi prilygino vaiką mokslininkui (Costall, Leudar, 2004). Modernusis mokslas savo ruožtu ragino chaotiškajame pasaulyje ieškoti ne tvarkos principų, o mechanizmų, tiesiogiai nestebimų, glūdinčių giliai. Iš tiesų kvaile būtų manyti, kad pirštų krutininimas virš klaviatūros yra tik elgesys, kai už šio elgesio slypi šis tas daugiau – tezių III JMPK rašymas. Tačiau kuomet elgesio stebėjimas yra tik elgesio stebėjimas (mano katė labai gerai žino, kada ketinu duoti jai ēsti, bet ar iš tiesų ji geba „skaityti“

---

¹ Renkuosi angliško žodžio MIND vertimą „psichika“, nors galima versti ir „protas“. Tyrimai, nagrinėjantys „theory of mind“ dažnai išeina už proto supratimo ribų.

mano psichiką?), o kada tai jau tampa psichikos supratimu? Ar gyvūnai ir kūdikiai supranta, kad elgesys nėra tik elgesys, kad už jo slypi psichika?

Vaikų psichikos supratimas, jo raida daug tyrinėjama, tyrėjai jau tarsi ir sutaria, kad psichikos supratimas yra palaipsnis, reikalaujantis daug pastangų, bendravimo su suaugusiaisiais ir bendraamžiais. Aprašomi tokie psichikos supratimui įgyti būtini mechanizmai: intersubjektyvumas, intencionalumo detekcija, žvilgsnio krypties detekcija, bendro dėmesio detekcija (Whiten, 1994; Baron-Cohen, Ring, 1994). Vieni tyrėjai siekia įrodyti, kad ir labai maži vaikai jau turi šokią tokią psichikos sampratą, nes labai anksti ima kalbėti apie įvairius psichikos reiškinius (Bartsch, Wellman, 1995). Kiti tyrėjai savo ruožtu tvirtina, kad tik 4-5 metų vaikai sugeba perprasti klaidingus kitų žmonių įsitikinimus ir jų sąlygojamą elgesį, taigi tik 4-5 m. amžiuje įgyjama psichikos teorija. Kurie teisūs? Tyrimai rodo, kad apie mintis, spėjimus, prisiminimus, vaikai ima kalbėti labai anksti, nes pirma psichikos reiškinius apibūdinančius žodžius įtraukia į žodyną, kad po to pilnai išsiaiškintų, ką tie žodžiai iš tiesų žymi (Bartsch, Wellman, 1995). Savo emocijas ir norus puikiai išreiškia ir metų vaikas, o trejų metų vaikai aiškiai nurodo ryšį tarp vidinių būsenų ir išorinio elgesio. Tačiau tik 6-7 metų vaikai gali sėkmingai paaikškinti kito asmens įsitikinimus apie dar kito asmens įsitikinimus (Whiten, 1994). Gali būti, kad psichikos supratimas yra ilgas ir labai daugialypis procesas, tikrai nepasibaigiantis sulig klaidingų įsitikinimų testo įveikimu².

Pastaruoju metu psichikos supratimo tyrėjai vis daugiau dėmesio skiria kalbai, jos formavimuisi ir raidai. Su nuosta-

---

² Klaidingo įsitikinimo testas supaprastintai: „Veikėjui nematant pakeista saldainių buvimo vieta. Kur saldainių ieškos parėjęs veikėjas?“ Maži vaikai nurodo naująją saldainių vietą, o senosios vietos nurodymas daugeliui tyrėjų tapo psichikos teorijos „įvaldymo“ kriterijumi, kas nepagrįstai susiaurina psichikos sampratą.

ba atrandamas kalbos raidos ir psichikos supratimo raidos tvirtas abipusis ryšys: psichikos atradimo mechanizmai atskleidžia kalbos kaip reprezentacinės ir bendravimo priemonės esmę ir tarsi paleidžia kalbos išmokimo mechanizmą, o kalba savo ruožtu atskleidžia sudėtingą vidinį pasaulį (Astington, Baird, 2004). Tyrimai rodo, kad vaikai perima mamos perteikiamą pasaulio vaizdą – jei mama dažnai kalba apie vidinį pasaulį, vaikas irgi daug apie tai kalbės. Be to, pokalbiai apie elgesį ir psichikos būsenas bei jų priežastis ilgainiui tampa pagrindine pokalbių tema. Yra įrodyta, kad šie pokalbiai labai įtakingi vaiko socializacijai – vaikas tik tuomet tampa įdomus bendraamžiams, kuomet pasiekia tokį psichikos supratimo lygį, kad gali laisvai kalbėti apie elgesį ir psichikos būsenas. Kita vertus, bendravimas su bendraamžiais reikšmingai prisideda prie psichikos supratimo raidos (Dunn, 1994). Yra dar viena priemonė, per kurią kalba formuoja psichikos reiškinių supratimą. Tai knygos. Suaugusiųjų knygose, priklausomai nuo knygos autoriaus, gausu nuorodų į psichinį pasaulį. Atlikti tyrimai rodo, kad ir vaikų knygose gausu užuominų ir tiesioginių nuorodų į vidinį veikėjų pasaulį, psichikos būsenas (Dyer et al., 2000). Jei tiesioginių nuorodų ir nėra, labai svarbi yra pati galimybė vaikui bandyti pačiam atsakyti į klausimą – kaip jaučiasi pasakos veikėjas, kodėl jis taip pasielgė, ką veikėjas mąsto, ko nori ir kaip ketina pasielgti (Peskin, Astington, 2004).

Ar geresnis psichikos supratimas keičia vaiko gyvenimą? Nepadedą geriau spręsti konfliktų, jų metu vis tiek daugiausiai atsižvelgiama į savo, o ne į kitų būsenas. Nekeičia tarpusavio santykių su mama ar broliais, seserimis. Tačiau vaikai tampa patrauklesni vyresniems broliams, seserims – pokalbių skaičius su jais smarkiai išauga ketvirtaisiais metais. Ketverių metų vaikų bendravimas yra pilnesnis – labiau jaučiamas ryšys su pokalbio dalyviais. Tokie vaikai atranda humoro galią – ima pasakoti tai, kas juokinga aplink-

niams. Įdomu pažymėti, kad psichikos supratimas ne visus santykius paveikia vienodai – vaikai skirtingai bendrauja su mama, broliu ar seserim, draugais (Dunn, 1995). Panašu, kad psichikos supratimas nėra įgyjamas vieną kartą visam laikui. Priešingai, jis vystomas, plėtojamas per gyvenimą, o pasireiškia priklausomai nuo socialinio konteksto, įgyvendinamų tikslų.

Tai kaip su tuo vidiniu psichologu? Ar galima sakyti, kad kiekvienas iš mūsų yra psichologas, nes gerai perprantame žmones, jų psichiką?³ Ar galime pritarti nuomonei, kad ir mokslininkai psichologai, ir paprasti žmonės, ir net vaikai susiduria su ta pačia problema – kaip iš stebėjimo duomenų (elgesio) spręsti apie užslėptus mechanizmus (psichiką)? Kas būtų, jei visi žmonės gerai suprastų ir išsąmonintų, ką kitas žmogus jaučia, žinotų, kaip įsitikinti, norai ir emocijos veikia jo paties ir kito žmogaus elgesį? Bandžiau pasiaiškinti, ką reiškia perprasti psichiką, kaip to pasiekiamo, tačiau klausimų kyla daugiau nei atsakymų. Ir į šį – ar esame geri žmonių psichikos žinovai – atsakyti palieku patiems.

Literatūra:

Astington, Baird (2004). Why language matters for theory of mind. *International Society for the Study of Behavioral Development: Newsletter*, 45, 7-8.

Baron-Cohen S., Ring H. (1994). A model of the mindreading system: neuropsychological and neurobiological perspectives. // Ch.Lewis, P.Mitchell (Eds.) *Children's Early Understanding of Mind* (p. 183-207). Hove: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

Bartsch K., Wellman H.M. (1995). *Children Talk About the Mind*. Oxford: Oxford University Press.

Costall A., Leudar I. (2004). Where is the 'theory' in theory of mind? *Theory and Psychology*, 14, 623-646.

---

³ Tarptautinių žodžių žodynas nurodo: psicholŃgas, psichologė (*psicho-* + gr. *logos* – mokslas): 1. psichologijos specialistas; 2. *prk.* žmogus, gerai perprantantis žmones, jų psichiką.

Dunn J. (1994). Changing minds and changing relationships. / / Ch.Lewis, P.Mitchell (Eds.) *Children's Early Understanding of Mind* (p. 297-310). Hove: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

Dunn J. (1995). Children as Psychologists: The Later Correlates of Individual differences in understanding of emotions and other minds. *Cognition and Emotion*, 9, 187-201.

Dyer J.R., Shatz M., Wellman H.M. (2000). Young children's storybooks as a source of mental state information. *Cognitive Development*, 15, 17-37.

Peskin J., Astington J. (2004). The effects of adding metacognitive language to story texts. *Cognitive Development*, 19, 253-257.

Sharrock W, Coulter J. (2004). ToM. A critical commentary. *Theory and Psychology*, 14, 579-600.

Whiten A. (1994). Grades of mindreading. // Ch.Lewis, P.Mitchell (Eds.) *Children's Early Understanding of Mind* (p. 47-70). Hove: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

REGIONŲ POLITIKŲ NUOSTATOS Į SAVIŽUDYBES LIETUVOJE, VENGRIJOJE, AUSTRIJOJE, NORVEGIJOJE IR ŠVEDIJOJE

Paulius Skruibis*

Vilniaus universitetas

El. paštas: paulius@jppc.lt

Problema. 2001 m. parengtoje Lietuvos valstybinėje savižudybių prevencijos strategijoje minimos tokios savižudybių paplitimo šalyje priežastys: socialinė dezintegracija, radikalių reformų sukeltas šokas, vertybių krizė, vyraujantis abejingas požiūris į žmogaus ir jo gyvybės vertę, alkoholizmo ir girtavimo paplitimas, nepakankamas socialinės ir sveikatos apsaugos sistemų dėmesys psichikos sveikatai, tarpžinybinio bendradarbiavimo stoka, sprendžiant savižudybių ir krizių prevencijos problemas. Strategijoje teigiama, kad savižudybių paplitimui šalyje svarbią įtaką daro ir visuomenėje vyraujanti pasyvi ir bejėgiška nuostata savižudybių atžvilgiu (Gailienė, 2001).

Siekiant geriau pažinti Lietuvoje vyraujančias nuostatas į savižudybes, Vilniaus Universiteto klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros tyrėjų grupė, vadovaujama profesorės Danutės Gailienės, 2001 m. įsitraukė į tarptautinę nuostatų savižudybių atžvilgių studiją SUPPORT. Joje dalyvauja dešimties Europos regionų specialistai. Vienas iš šios studijos privalumų yra tas, kad tiriamos labai įvairių tikslinių grupių nuostatos į savižudybes. Tyrimu siekiama nustatyti eilinių šalies gyventojų, įvairių specialybių (medicinos, psichologijos, žurnalistikos) studentų, mokytojų, policininkų, žurnalistų, kalinių, kariškių, gydytojų, politikų ir kitų grupių nuostatas.

---

* Tyrimo bendraautorai Reinhold Fartacek, Sandor Fekete, Anton Nindl, Heidi Hjelmeland, Ellinor Salander Renberg

Politikų nuostatos į savižudybes yra svarbios todėl, kad politikai priima svarbius sprendimus, nuo kurių priklauso, kokių priemonių valstybė imasi (ar išvis imasi) sprendama šią opią problemą. Nuo regionų politikų (vietos savivaldos Tarybų narių, merų) didele dalimi priklauso šių priemonių konkretus įgyvendinimas, regioninės savižudybių prevencijos iniciatyvos.

2004 m. vykusioje I-oje jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje buvo pristatyti duomenys apie Lietuvos, Norvegijos ir Švedijos regionų politikų nuostatas į savižudybes (kokybinė analizė). Šiame pranešime analizuojami duomenys jau iš penkių šalių: Lietuvos, Vengrijos, Austrijos, Norvegijos ir Švedijos. Lietuvoje tyrime dalyvavo Vilniaus ir Kauno savivaldybių Tarybų nariai bei Lietuvos savivaldybių merai, Vengrijoje – Pecs (Baranya regionas) savivaldybės Tarybos nariai, Austrijoje – Salzburg savivaldybės Tarybos nariai, Norvegijoje buvo apklausti Sor-Trondelag regiono savivaldybės Tarybos nariai, o Švedijoje – Vasterbotten regiono savivaldybės Tarybos nariai.

Lietuva pasižymi itin aukštu savižudybių rodikliu – 44 savižudybės 100 tūkst. gyventojų (2002 m.; čia ir toliau pateikiame tų metų savižudybių statistika, kada toje šalyje buvo atliktas politikų nuostatų tyrimas). Norvegijos ir Švedijos savižudybių rodikliai gana žemi: 12 ir 13 savižudybių 100 tūkst. gyventojų atitinkamai (2000 m.) Vengrijos ir Austrijos savižudybių rodiklius šiuo atveju galima pavadinti vidutiniškais: 29 ir 18 atitinkamai (2001 m.)

Minėtos šalys taip pat skiriasi savižudybių prevencijos iniciatyvomis – Norvegijoje ir Švedijoje jau prieš dešimtmetį pradėtos įgyvendinti valstybinės savižudybių prevencijos strategijos. Tyrimo atlikimo metu Vengrijos Baranya regione buvo įgyvendinama vietinė savižudybių prevencijos programa. Austrijoje taip pat buvo įgyvendinama vietinė programa (Salzburg'e) ir kartu rengiama nacionalinė programa. Lietuvoje tyrimo metu buvo parengta valstybinė savižudybių prevencijos strategija, tačiau ji taip ir nebuvo įgyvendinta (pagal valstybinę savižudybių prevencijos programą įgyvendintos tik atskiros ir neesminės priemonės).

Tyrimo tikslai. Tyrimu siekiama palyginti regionų politikų nuostatas į savižudybes šalyse, kurios stipriai skiriasi savižudybių rodikliais bei taikomomis savižudybių prevencijos priemonėmis.

Tyrimo dalyviai. Lietuvos regionų politikai – tai Vilniaus ir Kauno miestų savivaldybių Tarybos nariai, Lietuvos savivaldybių merai (N = 55; amžiaus vidurkis – 47 m.; 76% – vyrai, 20% – moterys).

Vengrijoje – Pecs (Baranya regionas) savivaldybės Tarybos nariai (N = 23; duomenys apie amžių nerinkti dėl tyrimo dalyvių anonimiškumo; 26% – vyrai, 74% – moterys).

Austrijoje – Salzburg savivaldybės Tarybos nariai (N = 49; amžiaus vidurkis – 49 m.; 65% – vyrai, 35% – moterys).

Švedijos regionų politikai – tai Vasterbotten regiono Tarybos nariai (N = 44; amžiaus vidurkis – 52 m.; 43% – vyrai, 57% – moterys).

Norvegijos regionų politikai – Sor-Trondelag regiono Tarybos nariai (N = 32; amžiaus vidurkis – 53 m.; 47% – vyrai, 53% – moterys).

Metodai. Politikai buvo apklausti naudojant Attitudes Towards Suicide (ATTS) klausimyno (Renberg ir Jacobson, 1998) lietuvišką versiją. Pagrindinę šio klausimyno dalį sudaro teiginiai, kuriuos tyrimo dalyviai turi įvertinti naudodami 5 punktų Likert skalę (nuo „visiškai sutinku“ iki „visiškai nesutinku“). Šie teiginiai apjungti į 6 faktorius. Klausimyne taip pat yra ir du atviri klausimai: „Kaip, Jūs manote, kokia yra pagrindinė priežastis, dėl ko žmonės žudosi?“ ir „Kas, Jūsų nuomone, turėtų būti padaryta, kad būtų užkirstas kelias savižudybėms?“.

Lyginant tyrime dalyvavusių politikų atsakymus (faktorijų reikšmes), buvo naudojama vienfaktorinė dispersinė analizė (*one-way ANOVA*) ir Tukey ganėtinai statistiškai reikšmingo skirtumo (HSD) post hoc kriterijus. Atvirų klausimų analizė šiame tyrime nebuvo atliekama.

Rezultatai ir išvados. Ryškiausi skirtumai tarp šalių su aukštu ir mažu savižudybių skaičiumi pastebimi lyginant pagrindi-

nio ATTS klausimyno faktoriaus rezultatus. Šis faktorius sąlyginai pavadintas „Eutanazijos“ faktoriumi ir apjungia teiginius, kurie išreiškia palankų požiūrį į savižudybę, ypač sunkios ligos atveju (teiginių pavyzdžiai: „Žmonės turi teisę atimti sau gyvybę“, „Gali būti situacijų, kur vienintelis priimtinas sprendimas yra savižudybė“, „Aš galėčiau svarstyti galimybę atimti sau gyvybę, jeigu kentėčiau nuo sunkios, nepagydomos ligos“). Žemiau pateikiame šio faktoriaus vidurkius pagal skirtingas šalis (kuo skaičius arčiau penkių, tuo labiau tyrimo dalyvių nuomonė sutampa su eutanazijos faktoriaus teiginiais): Lietuva – 2,97; Vengrija – 2,70; Austrija – 2,90; Švedija – 2,10; Norvegija – 2,07.

Analizuojant „Eutanazijos“ faktoriaus duomenis, Lietuvos, Vengrijos ir Austrijos politikų atsakymų vidurkiai tarpusavyje statistiškai reikšmingai nesiskiria, tačiau visų minėtų šalių vidurkiai reikšmingai skiriasi nuo Švedijos bei Norvegijos atsakymų vidurkių ($p < 0,05$).

Panašios tendencijos pastebimos ir lyginant kitų faktorių duomenis. Pavyzdžiui, „Pasirengimo padėti“ faktoriaus palyginimo rezultatai rodo, jog Lietuvos ir Austrijos regionų politikai jaučiasi mažiau pasirengę padėti kitiems savižudybės grėsmės atveju, nei jų kolegos Švedijoje bei Norvegijoje. Įdomu, kad lyginant šių dviejų faktorių vidurkius, Vengrijos politikų atsakymai yra artimesni Švedijos ir Norvegijos politikų atsakymams (statistikai reikšmingi skirtumai nuo Lietuvos ir Austrijos politikų). Kadangi tarp Vengrijos politikų itin didelis moterų procentas, atskirai nusprendėme tarpusavyje palyginti vien tik vyrų politikų duomenis, tačiau rezultatai iš esmės nepakito. Labai panaši situacija stebima ir lyginant politikų požiūrį į savižudybių prevencijos galimybes: švedai, norvegai ir vengrai jas vertina optimistiškiau, nei lietuviai ir austrai.

„Nepateisinimo/nesuprantamumo“ bei „Nenuspėjamumo/nureikšminimo“ faktorių palyginimas atskleidžia dar sudėtingesnę vaizdą. Šiuo atveju labiau smerkiančiu požiūriu į savižudybes bei nuomone, kad nėra ženklų, pagal kuriuos galima būtų įvertinti gresiančią savižudybę, išsiskyrė Lietuvos ir Norvegijos politikai.

Tyrimo rezultatai rodo, jog egzistuoja ryšys tarp skirtingų šalių savižudybių rodiklių bei tų šalių regionų politikų požiūrio į savižudybę. Šalyse su aukštesniais savižudybių rodikliais, politikai pasižymi palankesniu požiūriu į savižudybes bei skeptiškesniu savižudybių prevencijos galimybių vertinimu. Politikai, atstovaujantys šalis su mažesniais savižudybių rodikliais, jaučiasi labiau pasirengę padėti žmonėms galvojantiems apie savižudybes. Apibendrinant galima sakyti, jog šalyse, kuriose savižudybių rodikliai yra mažesni, politikų nuostatos yra palankesnės savižudybių prevencijai. Ar šio tyrimo rezultatai gali būti pritaikyti praktikoje? Atsižvelgiant į rezultatus, galima kelti labai didelės reikšmės, tačiau nelengvai atsakomą praktinį klausimą – ar pasikeitus politikų (visuomenės) nuostatoms į savižudybes pasikeistų ir savižudybių paplitimas tose šalyse?

Literatūra:

Gailienė D.(2001). Savižudybių prevencijos Lietuvoje gairės. // Gailienė D. (Ed.), Savižudybių prevencijos idėjos. Vilnius: Tyto alba.

Renberg E. S., Jacobson L. (1998). Development of a questionnaire on attitudes towards suicide (ATTS) and its application in a Swedish population. // Renberg E. S. (Ed.), Perspectives on the suicide problem – from attitudes to completed suicide. Umea.

ASMENS GEROVĖS SAMPRATA IR KOMPONENTAI

Živilė Šarakauskienė

Vilniaus universitetas

El. paštas: z.ciuksyte@lycos.com

Pasaulinės sveikatos organizacijos (PSO) Europos ministrų konferencijoje psichinės sveikatos klausimais nuspręsta, kad vienas iš artimiausiam dešimtmečiui nustatomų veiklos prioritetų yra „stiprinti psichinės gerovės svarbos suvokimą“, bei „vykdyti psichinės sveikatos apsaugos veiklą, nukreiptą į visų gyventojų gerovės stiprinimą“ (PSO Europos ministrų konferencija, 2005, 1 p.). Siekiant įgyvendinti iškeltus uždavinius išaiškėja, kad psichinės gerovės samprata nėra vienalytė, egzistuoja daug skirtingų sąvokų, kurios vartojamos kaip sinonimai, o kartais skirtingi autoriai tas pačias sąvokas vartoja skirtingomis prasmėmis. Tad šio pranešimo tikslas – pristatyti susistemintą asmens gerovės sampratą ir pagrindinius jos komponentus, tuo pačiu siekiant atkreipti dėmesį į skirtingų sąvokų taikymo moksliniuose tyrimuose galimybes ir trūkumus.

Lietuvių kalboje terminas „gerovė“ gali būti naudojamas dviem prasmėm – socialine ir psichologine, kurios anglų kalboje yra išreiškiamos dviem skirtingais žodžiais: *welfare* ir *well-being*. Gerovė (pgl. Didįjį anglų-lietuvių kalbų žodyną angl. *well-being*) yra kompleksinis konstruktas, susijęs su optimaliu patyrimu ir funkcionavimu. Nuo to, kaip apibrėžiama gerovė, priklauso valdymo, mokymo praktika, terapijos, auklėjimas, pamokslavimas, nes būtent šios veiklos siekia pakeisti žmones į gera ir dėl to reikia turėti nors kokią viziją kas tas „geriau“ yra. (Ryan, Deci, 2001).

Mokslinėje literatūroje žymiai dažniau vietoj termino „psichinė gerovė“ galima sutikti tokius terminus kaip *laimė*, *gyve-*

nimo kokybė, pasitenkinimas gyvenimu, subjektyvi gerovė, psichologinė gerovė, asmens gerovė ir pan. Kaip matome, egzistuoja didelė sąvokų įvairovė mokslinėje literatūroje, tad šiame pranešime aptariama galimybė vartoti terminą „asmens gerovė“ (angl. *personal/ individual well-being*, dažniausiai žodis individuali ar asmeninė lieka omeny, tad labai dažnai galima sutikti vieną žodį – gerovė), nes jis apima visas kitas žmogaus gerovės rūšis : subjektyvią, psichologinę, objektyvią.

Ankščiau minėtoje PSO Europos ministrų konferencijoje psichinės sveikatos klausimais taip pat nuspręsta, kad „prieš pradėdant vykdyti bet kokią veiklą pagal naują politiką, nukreiptą į gyventojų psichinės gerovės stiprinimą, įvertinti jos galimą poveikį, o po to – jos rezultatus“ (PSO Europos ministrų konferencija, 2005, 2 p.). Visų pirma, norint įvertinti, kokie pokyčiai atsirado per tuos keletą metų, kol bus siekiama ugdyti visuomenės psichinę gerovę, reikia iš pradžių įvertinti pradinį individo psichinės gerovės lygį. Kad vėliau, išmatavus jį po kelerių metų, būtų galima palyginti pokyčius ir jų kryptį. Tačiau Lietuvoje šia kryptimi atliekamų mokslinių darbų dar nėra daug (atliktuose daugiausia tyrinėta tik subjektyvi gerovė, t.y. tik viena dalis žmogaus asmens gerovės). Taigi trūksta tyrimų, kurie nustatytų esamą gerovės lygį. Tokia situacija susidarė, matyt, iš dalies dėl to, kad painiava su asmeninės gerovės sąvokos įvardinimu persikelia ir į metodologinį lygmenį. Dėl to pasidaro sudėtinga, o kartais ir net neįmanoma, palyginti skirtingų tyrimų rezultatų tarpusavyje (nors tyrėjai būna deklaravę, kad siekia ištirti asmens ar psichologinę gerovę). Taip pat skirtingi tyrėjai apima skirtingą gerovės komponentų kiekį, tai apsunkina analizę ir supratimą, kurių komponentų svoris yra didesnis. Siekiant paskatinti gausesnius mokslinius tyrimus šioje srityje, būtina pristatyti platesnę ir gilesnę asmens gerovės sampratą, tad toliau yra nagrinėjamas kiekvienas asmens gerovės komponentas detaliau.

Subjektyvi gerovė susideda iš keturių komponentų: pasitenkinimo gyvenimu (bendras sprendimas apie savo gyveni-

ma), pasitenkinimo svarbiomis sritimis (pavyzdžiui, pasitenkinimas darbu), teigiamų emocijų patyrimo ir žemo patiriamų neigiamų emocijų lygio, tai kartu dažnai yra apibendrinama kaip laimė (Diener, 2000; Ryan, Deci, 2001). Svarbu atkreipti dėmesį, kad pasitenkinimo svarbiomis gyvenimo sritimis komponentas anksčiau nebūdavo įtraukiamas kaip subjektyvios gerovės sudedamoji dalis.

Terminas „subjektyvi gerovė“ atsirado 1950-ųjų pabaigoje ieškant naudingų *gyvenimo kokybės* rodiklių, kurie padėtų sekti socialinių pokyčių ir pagerinti socialinę politiką (Land, 1975, Keyes, Shmotkin, Ryff, 2002). Kiti autoriai (Andrews, Whitney, 1976; Campbell, Converse, Rodgers, 1976) sureikšmino *subjektyvią gerovę* kaip svarbų žmonių gyvenimo kokybės rodiklį teigdami, kad, nors žmonės gyvena objektyviai apibrėžtose aplinkose, tačiau jie reaguoja į pačių subjektyviai apibrėžtus pasaulius (Keyes, Shmotkin, Ryff, 2002). Bradburn (1969) pabrėžė *pasitenkinimą gyvenimu* ir *laimę* (angl. *happiness*) kaip gyvenimo kokybės komponentus (Keyes et al., 2002).

Pasitenkinimo gyvenimu duomenys yra linkę išlikti santykinai stabilūs šalies lygiu. Iš dalies taip yra dėl to, kad žmonės yra linkę prisitaikyti prie savo aplinkybių. Kai kurie mokslininkai teigia, kad gerovę geriausiai galima suprasti bendros laimės ar pasitenkinimo gyvenimu terminais, bet įrodymai rodo, kad gyvenime yra daugiau nei tik pasitenkinimas: žmonės taip pat nori gyventi turtingą ir teikiantį daug pasitenkinimo gyvenimą – vystyti savo gebėjimus, realizuoti savo potencialą, ir gyventi socialiai naudingą gyvenimą (A well-being manifesto for a flourishing society, 2004). Taigi svarbu papildyti pasitenkinimą gyvenimu kitais rodikliais. Tad dar vienas informatyvus asmens gerovės komponentas yra psichologinė gerovė. Ryff ir Keyes (1995) aprašė psichologinę gerovę kaip atskirą nuo subjektyvios gerovės, ir pristatė multidimensinį požiūrį į psichologinės gerovės matavimą, kuris apima šešis skirtingus žmogaus aktualizacijos aspektus. Nauja koncepcija pabrėžia teigiamas augimo ir raidos charakteristikas. Kaip jau buvo minė-

ta, yra šeši atskiri psichologinės gerovės komponentai. Tai yra:

- teigiamas požiūris į save ir savo praėjusį gyvenimą (savęs priėmimas);
- uždavinių ir tikslų, kurie suteikia gyvenimui prasmę, turėjimas (gyvenimo tikslas);
- gebėjimas susidoroti su kompleksiniais kasdieninio gyvenimo reikalavimais (aplinkos kontrolė);
- nenutrūkstamos raidos ir savirealizacijos jausmo turėjimas (asmeninis augimas);
- rūpinimusi ir pasitikėjimu grįstų tarpasmeninių santykių su kitais turėjimas (teigiami santykiai su kitais);
- ir gebėjimas laikytis savo paties įsitikinimų (autonomija)(Ryff, Keyes, 1995).

Kaip jau minėta, asmens gerovę sudaro **objektyvi gerovė**, apie kurią duomenis gali surinkti koks nors ekspertas netiesiogiai, nekontaktuodamas tiesiogiai su pačiu žmogumi, kurio gerovę jis vertina. Objektyvios gerovės komponentai yra:

- *socialinė gerovė* (pavyzdžiui, draugų skaičius, socialinis dalyvavimas ir parama, kontaktas su tėvais ir platesniu šeimos ratu (gimine)) (Behnke, MacDermid, 2004);
- *materialinė gerovė* (pavyzdžiui, pajamos, vertingi daiktai, gyvenamojo ploto kokybė);
- *fizinė gerovė* (pavyzdžiui, psichinės sveikatos paslaugų naudojimas, bendra sveikatos būklė).

Tikimasi, kad šis pranešimas paskatins atlikti daugiau mokslinių tyrimų, kuriuose bus patikrinta pasiūlyta asmens gerovės samprata ir struktūra, bei surinkta išsami ir vertinga bet kurioje srityje dirbantiems specialistams informacija apie Lietuvos žmonių gerovę ir jos komponentus.

POTRAUMINIO AUGIMO IR POTRAUMINIO STRESO REAKCIJŲ BEI GAUNAMOS SOCIALINĖS PARAMOS SĄSAJOS

Irma Šimėnaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: irmasime@yahoo.com

Problema. Traumų psichologijoje pradedami tyrinėti ne tik neigiami traumos padariniai, bet ir traumos įveika bei pozityvūs traumos padarinių aspektai. Paskutiniu metu vis dažniau minima potrauminio augimo (PTA) sąvoka, kurią pirmieji pasiūlė Tedeschi ir Calhoun (1996). Šie autoriai potrauminį augimą (PTA) apibūdina kaip teigiamą pokytį, kurį asmuo patiria po trauminio įvykio sukeltų sunkių išgyvenimų. Potrauminis augimas siejamas ne su pačiu traumišku įvykiu, o su pastangomis įveikti jį ir jo sukeltą vidinę bei išorinę sumaištį. Pasak Tedeschi ir Calhoun (1996), PTA pasireiškia pokyčiais 1) savęs suvokime, 2) gyvenimo filosofijoje, 3) tarpasmeniniuose santykiuose. Kiti autoriai taip pat nustato teigiamus pokyčius po traumos tose pačiose srityse (Joseph et al., 2005). PTA nustatomas asmenims, išgyvenusiems ir tokias sunkias traumas, kaip seksualinį išnaudojimą ir prievartą, karinius mūšius ar nelaisvę, fizinį suluošinimą. Tyrimų duomenimis, apie 30-90 % išgyvenusių psichologinę traumą patiria teigiamų pokyčių (Calhoun, Tedeschi, 1999).

Nustatyta, jog PTA yra tiesiogiai susijęs su pasitenkinimu, kylančiu iš gaunamos socialinės paramos. Patyrę traumą asmenys lengviau atsiskleidžia, jiems svarbu būti išklaustytiems, todėl labai svarbi yra iš aplinkinių gaunama parama, svarbu, kad būtų atliepta ne tik jų emocinius, bet ir praktinius poreikius (Linley, Joseph, 2004; Calhoun, Tedeschi, 2004). Taigi, galima daryti prielaidą, kad socialinė parama yra susijusi su teigiamais pokyčiais tarpasmeniniuose santykiuose.

PTA nebūtinai yra susijęs su streso mažėjimu ar psichinės sveikatos gerėjimu. Dažniausiai po traumos yra nustatomi potrauminio streso sutrikimo (PTSS) požymiai. Kai kurių tyrimų duomenimis, potrauminis augimas padeda sumažinti išgyvenamą stresą (Linley, Joseph, 2004), tačiau kitų tyrimų rezultatai nerodo jokio reikšmingo ryšio tarp neigiamų ir teigiamų po traumos patiriamų pokyčių (Joseph et al., 1993). Taigi nėra iki galo atsakyta į tai, kaip PTA yra susijęs su neigiamais traumos padariniais.

Šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti gyvenimišką traumą išgyvenusių asmenų patiriamo potrauminio augimo ir potrauminio streso reakcijų bei gaunamos socialinės paramos sąsajas. Taip pat subjektyvaus trauminio patyrimo ryšį su potrauminiu augimu bei potrauminio streso reakcijom.

Metodika. *Tyrimo dalyviai.* Tyrime dalyvavo 179 VU bei VPU studentai. Tokie tiriamieji buvo pasirinkti todėl, kad, remiantis tyrimų gautais duomenimis, jauni žmonės patiria daugiau traumų nei vyresni (Smith, Cook, 2004), ir jų potrauminis augimas yra nedaug tirtas. Iš šių studentų Harvardo traumos klausimyno pagalba buvo atrinkti tie tiriamieji, kurie patys patyrė sunkias gyvenimiškas traumas per paskutinius dvejus metus. Iš viso atrinkti 32 tiriamieji, iš jų 26 (81,3%) moterys ir 5 (15,6%) vyrai nuo 18 iki 30 metų, amžiaus vidurkis – 20 (SD = 2,1) metų.

Vertinimo būdai. Patirti trauminiai įvykiai. Trauminiams įvykiams, patirtiems per visą gyvenimą, įvertinti buvo naudojama Harvardo traumos klausimyno (HTK) pirma dalis (Mollica et al., 1992; liet.k. Domanskaitė-Gota, 2000).

Subjektyvus trauminis patyrimas. Subjektyvaus trauminio patyrimo (STP) nustatymui skirtą skalę sudarė darbo autorė, remdamasi DSM-IV (1994) išskirtu trauminį įvykį apibūdinančiu pirmuoju potrauminio streso sutrikimo kriterijumi (A). Šią skalę sudaro 17 teiginių, kurie turi 5 vertinimus: nuo 0 iki 4. Naudojant faktorinę analizę, šioje skalėje buvo išskirtos dvi subskalės, matuojančios 1) kognityvinę (grėsmė savo ar kito gyvy-

bei, jausmas, kad sapnuoji, noras numirti ir kt.) bei 2) emocinę – fiziologinę (baimė, neviltis, pyktis, drebulys, stiprūs širdies dūžiai ir kt.) reakcijas į trauminį įvykį.

Potrauminio streso sutrikimo požymiai. PTSS požymių stiprumui įvertinti buvo naudojama pataisyta Įvykio poveikio skalė (IPS), kurią sudaro vengimo, įkyrumo ir padidinto dirglumo subskalės (Weiss, Marmar, 1996; liet.k. Kazlauskas, 2001).

Potrauminio augimo požymiai. PTA požymiams nustatyti buvo naudojama Potrauminio augimo skalė (PTAS) (Tedeschi, Calhoun, 1995), kurią sudaro penkios subskalės, nustatančios augimą, t.y. teigiamus pokyčius, penkiose srityse: 1) naujų galimybių matyme, 2) santykiyje į kitus, 3) asmenybės stiprybėje, 4) gyvenimo vertinime ir 5) dvasiniuose pokyčiuose. Šios metodikos autoriai leido ją išversti į lietuvių kalbą ir naudoti moksliniuose tyrimuose. Metodiką į lietuvių kalbą išvertė darbo autorė.

Socialinė parama. Gaunamos socialinės paramos iš karto po trauminio įvykio ir dabartiniu metu įvertinimui buvo naudojama Paramos krizėje skalė (PKS). Skalė buvo sukurta Joseph ir bendraautorių (1992) (Domanskaitė-Gota, 2000).

Rezultatai

Trauminiai įvykiai. Daugiau nei pusė visų tyrimo dalyvių (53,1%) kaip labiausiai sukrečiantį pačių patirtą įvykį nurodė šeimos nario netektį, 15,6% – bandymą nusižudyti, 12,5% – smurtinį užpuolimą; 6,3% tiriamiesiems grėsė nužudymas ar sužalojimas, tokia pati jų dalis susidūrė su apiplėšimu / vagyste. Taip pat buvo nurodyta pavojinga liga, išprievartavimas, matytas žmogaus nužudymas ar sužalojimas, abortas, fizinė prievarta, autoavarija.

Potrauminis augimas ir subjektyvus trauminio išgyvenimo stiprumas. Gautos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp kognityvinės reakcijos į trauminį įvykį ir PTA dvasinių pokyčių ($r = 0,475$; $p < 0,01$) bei PTA gyvenimo vertinimo ($r = 0,481$; $p < 0,01$), taip pat tarp bendros subjektyvios reakcijos į trauminį įvykį ir PTA dvasinių pokyčių ($r = 0,478$; $p < 0,01$), PTA gyvenimo vertinimo ($r = 0,522$; $p < 0,01$) ir bendro potrau-

minio augimo įvertinimo ($r = 0,437$; $p < 0,05$). Vadinasi, galime teigti, jog kuo stipresnė yra žmogaus kognityvinė reakcija į trauminį įvykį, tuo labiau jis po trauminio įvykio vertina savo gyvenimą bei patiria stipresnius dvasinius pokyčius. Apskritai, kuo stipresnis yra subjektyvus trauminis išgyvenimas, tuo stipresnis yra ir potrauminio augimo patyrimas.

Potrauminio streso reakcijos ir subjektyvus trauminio išgyvenimo stiprumas. Šiuo atveju statistiškai reikšmingos koreliacijos rastos tarp emocinės – fiziologinės reakcijos į trauminį įvykį ir IPS bendro įvertinimo ($r = 0,552$; $p < 0,01$), taip pat PTSS įkyrumo ($r = 0,494$; $p < 0,01$) ir padidinto dirglumo ($r = 0,462$; $p < 0,05$) simptomų. Taigi, kuo stipresnės yra emocinė bei fiziologinė reakcijos į trauminį įvykį, tuo stipriau pasireiškia potrauminio streso reakcijos.

Potrauminis augimas ir potrauminio streso reakcijos. Nebuvo rasta jokių reikšmingų korelacijų tarp potrauminio augimo bei potrauminio streso sutrikimo simptomų. Interpretuodami šiuos rezultatus galime teigti, jog išgyvenęs trauminį įvykį žmogus šalia neigiamų traumos padarinių tuo pačiu metu gali patirti ir teigiamus – tarp jų nėra reikšmingos koreliacijos.

Potrauminis augimas bei iš karto po įvykio gauta ir dabar gaunama socialinė parama. Gauta statistiškai reikšminga koreliacija tarp socialinės paramos, gautos iš karto po įvykio, ir PTA santykyje į kitus ($r = 0,379$; $p < 0,05$). Taip pat rastos reikšmingos koreliacijos tarp kai kurių atskirų Paramos krizėje skalių klausimų bei potrauminio augimo kai kuriose srityse: tarp to, kaip apskritai patenkino parama iš karto po įvykio ir PTA santykyje į kitus ($r = 0,369$; $p < 0,05$) bei PTA gyvenimo vertinime ($r = 0,370$; $p < 0,05$); taip pat tarp dabartinio bendravimo su tą patį ar panašų įvykį patyrusiais žmonėmis ir PTA santykyje į kitus ($r = 0,374$; $p < 0,05$). Tad matome, jog yra reikšmingų korelacijų tarp socialinės paramos ir teigiamų pokyčių santykyje į kitus.

Galima paminėti tai, kad tarp *potrauminio streso reakcijų ir socialinės paramos* statistiškai reikšmingi ryšiai nenustatyti.

Išvados

1. Kuo stipresnis yra subjektyvus trauminis išgyvenimas, ypač kognityviniame lygmenyje, tuo stipresnis ir potrauminio augimo patyrimas: jaučiami didesni dvasiniai pokyčiai bei suteikiama svaresnė vertė gyvenimui.
2. Kuo stipresnė yra emocinė bei fiziologinė reakcijos į trauminį įvykį, tuo stipriau pasireiškia potrauminio streso reakcijos.
3. Tarp potrauminio augimo bei potrauminio streso reakcijų ryšiai statistiškai nereikšmingi: išgyvenęs trauminį įvykį žmogus tuo pačiu metu gali patirti tiek neigiamus, tiek ir teigiamus traumos padarinius.
4. Kuo daugiau socialinės paramos gauna trauminį įvykį išgyvenęs žmogus iš karto po įvykio, tuo didesnę potrauminį augimą jis patiria: santykiai su kitais žmonėmis tampa tvirtesni, ir jis labiau vertina gyvenimą.

Pritaikymo galimybės. Psichoterapijos ar psichologinio konsultavimu metu svarbu priimti potrauminio augimo galimybę, būti atviram egzistenciniams, dvasiniams, religiniams klausimams, taip pat priimti ir suprasti tai, kad kiekvienas žmogus potrauminį augimą išgyvena skirtingai, ir tokiu būdu padėti trauminį įvykį patyrusiam žmogui pamatyti bei įvardinti teigiamus pokyčius, atsirandančius jo gyvenime po traumos. Tačiau taip pat svarbu nesumenkinti patiriamų neigiamų traumos padarinių, nepamiršti, kad potrauminį augimą patiriantis žmogus dažnai tuo pačiu metu išgyvena ir didelį skausmą. Taip pat labai svarbu neieškoti potrauminio augimo ten, kur jo nėra – ne kiekvienas žmogus jį patiria, tačiau tai nereiškia, kad toks žmogus negali konstruktyviai įveikti traumos padarinių (Tedeschi, Calhoun, 1998).

GEDULAS PO ARTIMOJO SAVIŽUDYBĖS: NETEKTIES IŠGYVENIMO STIPRUMAS, POTRAUMINĖ SIMPTOMATIKA IR NEVILTIES LYGIS

Jelena Trofimova, Ilona Butautienė

Vilniaus universitetas

El. paštas: jelena.trofimova@sf.vu.lt

Problema. Savižudybė visada yra trauminis įvykis nusižudžiusiojo artimiesiems: staigi, netikėta, labai skaudi netektis, sukelianti ypatingą psichologinę būseną, ilgą ir dažnai komplikuoatą gedulo procesą. Psichologinės reakcijos į šį trauminį įvykį būna dvejopo pobūdžio – tai ir vidinis sielvartas dėl artimo žmogaus netekties ir stiprus nerimas, susijęs su traumine šios netekties aplinkybėmis (Stroebe et al., 2001).

Literatūroje aprašoma, kad gedinčius po natūralios artimojo mirties nuramina tikėjimas mirties neišvengiamumu; mirtinos ligos atveju – artimieji turi laiko pasiruošti artėjančiai netekčiai; nelaimingo atsitikimo atveju artimieji dažniausiai susilaukia paramos iš aplinkinių - kaimynų, šeimos draugų, dvasinių ar religinės bendruomenės narių (Jaques, 2000). Tačiau asmenys, patyrę artimojo savižudybę, dažniausiai tampa vieniši, jaučia emocinio palaikymo stoką už šeimos ribų ir išgyvena paradoksalų „intymaus vienišumo“ jausmą net savo šeimos rate (Richies et al., 1996). Nusižudžiusiojo artimieji dažnai patiria diskomfortą bendraudami su kitais – tiesioginį ir netiesioginį socialinį spaudimą tapti „nematomais gedinčiais“ ir susikurti „ypatingą šeimos paslaptį“ (Jaques, 2000).

Tradicškai į savižudybę buvo žiūrima kaip į susijusią su ypač sudėtingu gedulo procesu ir pirmaisiais tyrimais buvo nustatyti ryškūs nusižudžiusiųjų artimųjų sutrikimai (Clark et al., 2000). Vėlesniuose tyrimuose XX amžiaus 9-10 dešimtmečio

tyrimai parodė, kad mirties būdas turi nemažą įtaką gedinčiųjų emocinėms reakcijoms. Bendrai "nenatūralios mirtys" sukelia sudėtingesnes reakcijas, nei "natūralios mirtys" (Dyregrov et al., 2003). Tyrimai rodė, kad savižudybių ir nelaimingų atsitikimų aukų artimieji turi daug bendra, nes ir tie, ir tie išgyvena gėdą ir stengiasi paaiškinti mirtį, kitaip nei geditys dėl natūralios mirties" (Grad et al., 2001, p. 174). Tačiau literatūroje sutinkama duomenų apie gedinčiųjų poeismo nelaimių didesnę pažeidžiamumą - jų gedulo reakcijos yra stipresnės ir daug ilgesnės, nei gedinčiųjų po savižudybių ir mirtinų ligų (Grad et al., 1999). Gedulas po įprastų netekčių gali trukti iki keturių metų, o savižudybę išgyvenusieji dažnai dar ilgiau ir intensyviau gedi (Clark et al., 2000). Dėl aukštos psichopatologijos rizikos pastarųjų gedulas gali būti ypatingai sudėtingas procesas (Jordan, 2001), jie susilaukia daugiau pasmerkimo ir mažiau paramos iš aplinkinių, dažniau patys galvoja apie savižudybę ir būna tvirčiau įsitikinę, kad mirčiai galėjo užkirsti kelią (Grad et al., 1999).

Nors savižudybė dažnai yra laikoma sukelianti ypač sunkų gedulą, tačiau dabartiniai kiekybiniai tyrimai paprastai to nepatvirtina (Ellenbogen et al., 2001). Tai apima tiek sveikatos rodiklius, tiek potrauminės simptomatikos išreikštumą bei netekties išgyvenimo sunkumus (Dyregrov et al., 2003). Taigi suicidinės netekties išskirtinumas iki šiol yra karštų mokslinių diskusijų objektas. Neretai pasigirsta kritiška nuomonė esą požiūris į suicidines netektis kaip į išskirtines tam tikra prasme yra mūsų projekcijos, kurios remiasi gyvenimišku ir klinikiniu patyrimu, tuo tarpu mokslinių įrodymų, kad suicidinis gedulas yra kitoks ir ypatingas, nėra tiek daug. Šiame tyrime iškėlėme tikslą, nustatyti nusižudžiusiojo artimųjų psichologinės būsenos ypatumus bei palyginti juos su psichologine būsena tų žmonių, kurių artimieji mirė dėl kitų priežasčių.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 64 asmenys, patyrę artimojo savižudybę 1985-2005 metų laikotarpyje. Kontrolinę gru-

pę sudarė 51 asmuo, kurių artimasis mirė dėl kitų priežasčių (smurtinė mirtis, netikėta liga, ilgai trukusi liga, nelaimingas atsitikimas ar senatvinė mirtis) 1986 – 2005 metų laikotarpyje. Iš viso tyrime dalyvavo 115 tiriamųjų, amžiaus vidurkis 39 metai. Tiriamųjų grupėse yra ir po kelis to paties mirusiojo artimųjų – šeimos narių, kitų giminių bei draugų ir bendradarbių. Iš viso tyrime dalyvavo 48 vyrai (41,7%) ir 67 moterys (58,3%).

Metodika. Netekties išgyvenimo stiprumui įvertinti naudojome Hogan netekties išgyvenimo klausimyną (Hogan et al., 2001). Gavus raštišką N. Hogan sutikimą, klausimynas buvo išverstas į lietuvių kalbą, koreguojamas psichologų ir lituanistų. Atlikus atgalinį klausimyno vertimą buvo paruoštas galutinis šio klausimyno vertimo variantas, kuris ir buvo naudojamas šiame tyrime. Klausimyną sudaro 61 teiginys, kuris turi 5 įvertinimus (0 – visiškai man netinka, 1 – nevisiškai man tinka, 2 – pakankamai tinka man, 3 – tinka man, 4 – labai tinka man). Tiriamojo prašoma apibraukti šalia teiginio esantį skaičių, kuris labiausiai atitinka tai, kaip jis jautėsi pastarąsias dvi savaites, įskaitant klausimyno pildymo dieną. Teiginiai apjungti 6 subskales. Nevilties ir sielvarto subskalę (apima beviltiškumo jausmą, liūdesį, sielvartavimą, sukrėtimą, psichologinį skausmą, mintis apie netektį, vienatvės jausmą) sudaro 13 teiginių, kurių įverčių suma svyruoja nuo 0 iki 52 balų. Panikos reakcijų subskalę (apima įvairius nerimo simptomus ir vegetacinį jaudrumą) sudaro 14 teiginių, kurių įverčių suma svyruoja nuo 0 iki 56 balų. Kaltinimų ir pykčio subskalę (apima susierzinimą, priešiško jausmą, pyktį, norą atkeršyti) sudaro 7 teiginiai, kurių įverčių suma svyruoja nuo 0 iki 28 balų. Susvetimėjimo su saviimi ir kitais subskalę (apima savivertės, pasitikėjimo ir tapatumo jausmo praradimą, bejėgiškumą, atsirbojimą nuo kitų žmonių, švelnumo vengimą, baimę prarasti kontrolę) sudaro 8 teiginiai, kurių įverčių suma svyruoja nuo 0 iki 32 balų. Dezorganizacijos subskalę (apima kognityvinių funkcijų susilpnėjimą) sudaro 7 teiginiai, kurių įverčių suma svyruoja nuo 0 iki 27

balų. Į klausimyną įeina ir asmeninio augimo subskalė, tačiau šiame tyrime jos rezultatų neanalizuojame.

Nevilties jausmui įvertinti naudojome Becko nevilties skalę (Beck et al., 1988). Ją sudaro 20 teiginių, kurie vertina neigiamų ekspektacijų, susijusių su artima ir tolimesnėmis ateitimi, laipsnį. Tiriamųjų prašoma pažymėti, ar šie teiginiai atspindi jų praeitos savaitės požiūrį, įskaitant ir skalės pildymo dieną. Tiriamasis turi pasirinkti vieną iš atsakymų – „taip“ arba „ne“. Maksimalus nevilties skalės rodiklis - 20 balų.

Potrauminio streso sutrikimo simptomatikos stiprumo vertinimui naudotas įvykio poveikio skalės pataisytas variantas (Weiss et al., 1996). Ši skalė susideda iš pasikartojančių trauminio įvykio išgyvenimų, vengimo bei padidėjusio dirglumo subskalių. Skalė plačiai naudojama psichologiniams traumos padarinių tyrimams. Skalę sudaro 22 teiginiai, kurie turi 5 vertinimus: 0 - niekada, 1 - šiek tiek, 2 - vidutiniškai, 3 - gana daug, 4 - labai. Tiriamasis turi pažymėti, kiek per pastarąsias septynias dienas jam buvo būdingi paminėti simptomai. Subkalių įvertinimą sudaro skalės teiginių įverčių suma. Skalė plačiai naudojama traumų tyrinėjimuose. Skalę į lietuvių kalbą išvertė E.Kazlauskas, panaudojo politines represijas patyrusiųjų ir koncentracijos lagerių išgyvenusiųjų tyrinėjimuose (Gailienė et al., 2004). Šiuo metu skalė adaptuojama Lietuvos populiacijoje.

Tyrimo eiga. Tiriamųjų apklausa vyko individualiai. Šiame tyrime buvo svarbu užmegzti pasitikėjimą keliantį kontaktą su tiriamuoju, paaiškinti šio tyrimo tikslus bei suteikti emocinę paramą po apklausos. Vieno asmens tyrimas vidutiniškai truko apie 1,5 valandos. Atsisakiusiųjų dalyvauti tyrime nebuvo.

Rezultatai. Nusižudžiusiojo artimieji netektį išgyvena daug sunkiau nei artimojo mirtį dėl kitos priežasties patyrę asmenys - tarp abiejų grupių gauti statistiškai reikšmingi visų Hogan netekties išgyvenimo subskalių įverčių skirtumai. Nusižudžiusiojo artimieji patiria daug didesnę neviltį ir sielvartą (19,73) nei kontrolinės grupės tiriamieji (7,35), jiems būdingos stipres-

nės nei kontrolinės grupės panikos reakcijos (atitinkamai 17,36 ir 11,57), kaltinimo ir pykčio jausmai (9,89 ir 5,86), susvetimėjimo su savimi ir kitais jausmas (9,33 ir 5,22), jie taip pat patiria didesnę kognityvinių funkcijų susilpnėjimą (dezorganizacijos subskalės vidurkiai atitinkamai 8 ir 5,69).

Artimo žmogaus netektis labiausiai paveikia jo šeimos narius, o kitus gimines bei draugus ir bendradarbius – mažiau: abiejose grupėse netekties išgyvenimo įverčiai statistiškai reikšmingai didesni tarp šeimos narių. Tačiau savižudybė visas artimųjų grupes paveikia daug stipriau nei netektis dėl kitų priežasčių: visose Hogan netekties išgyvenimo klausimyno subskalėse ir šeimos narių, ir kitų giminių, ir draugų bei bendradarbių įverčiai didesni už kontrolinės grupės.

Nusižudžiusiojo artimųjų potrauminė simptomatika yra stipriau išreikšta ir statistiškai reikšmingai skiriasi nuo kontrolinės grupės tiriamųjų (atitinkamai 11,4 ir 6,75). Beveik du kartus stipresni už kontrolinės grupės yra nusižudžiusiojo artimųjų pasikartojantys trauminio įvykio išgyvenimai (atitinkamai 13,09 ir 6,92) bei padidėjusio dirglumo simptomai (10,75 ir 5,84). Šiek tiek mažiau skiriasi savo stiprumu nusižudžiusiojo artimųjų ir kontrolinės grupės tiriamųjų būsenai būdingi potrauminiai vengimo simptomai (10,36 ir 7,51 atitinkamai), tačiau skirtumas tarp jų vis tiek išlieka statistiškai reikšmingas.

Artimojo savižudybė yra daug stipresnis trauminis patyrimas nei kitokia artimojo mirtis tiek jo šeimos nariams, tiek kitiems giminėms, draugams ir bendradarbiams. Labiausiai paveikti yra nusižudžiusiojo asmens šeimos nariai – jų potrauminė simptomatika yra daug stipresnė (bendras balas 16,26) nei kitų tiriamųjų. Nusižudžiusiojo artimųjų Becko nevilties skalės vidurkis yra didesnis, nei kontrolinės grupės tiriamųjų, nors statistiškai reikšmingo skirtumo tarp jų nėra. Matuojamas nevilties konstruktas labiausiai susijęs su neigiamu žmogaus požiūriu į ateitį. Aukštas nevilties lygis laikomas rimtu aukštos suicidinės rizikos rodikliu (Beck et al., 1988). Itin didelę nevilį išgyvena nusižudžiusiojo šeimos nariai – jų nevilties ska-

lės rodiklis statistiškai reikšmingai skiriasi nuo kontrolinės grupės šeimos narių (atitinkamai 9,6 ir 6,6) ir yra daug didesnis už kitų nusižudžiusiojo artimųjų – giminių bei draugų ir bendradarbių (atitinkamai 9,6; 4,2; 4,9).

Išvados. Gedulas po artimojo savižudybės yra sunkesnis nei po artimojo mirties dėl kitų priežasčių. Nusižudžiusiojo šeimos nariai (tėvai, vaikai, broliai ir seserys, sutuoktinis) patiria ypač didelį sukrėtimą, stipriau ir ilgiau išgyvena netektį, turi stipresnį nevilties jausmą bei labiau išreikštą potrauminę simptomatiką. Tolesniuose tyrimuose reikėtų suvienodinti tiriamuosius pagal išgyvenamos netekties trukmę bei kontrolinei grupei parinkti asmenis, patyrusius artimojo mirtį dėl kažkokios vienos priežasties.

Pritaikymo galimybės. Tyrimo rezultatai parodė, kad suicidinės netekties išskirtinumas nėra tik žmonių sukurtas mitas. Kokie veiksniai labiausiai komplikuoja gedulą po savižudybės – tolesnis šios srities tyrinėjimų klausimas. Mūsų tyrimo rezultatai turi ir praktinę reikšmę: savižudybė lieka opi psichologinė problema nusižudžiusiojo artimiesiems dar daugelį metų po sunkiai išgyvenamos netekties. Tai skatina mus galvoti, kad šie žmonės gali jausti didžiulį paramos ir pagalbos poreikį ne tik pirmaisiais metais po artimojo savižudybės, bet ir vėliau.

PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TELEFONO SAVANORIŲ NUOSTATŲ Į SAVIŽUDYBES KITIMAS APMOKYMŲ METU

Dalia Tuskenytė, Paulius Skruibis

Vilniaus universitetas

El. paštas: dalia.tuskenyte@gmail.com

Istoriškai nuostatų tyrinėjimas socialinėje psichologijoje buvo nepaprastai svarbus. Daugelis autorių nuostatas vadina viena iš svarbiausių socialinės psichologijos sąvokų (Ajzen, 2001; Hogg, Vaughan, 2005; Myers, 2000; Hogg, Vaughan, 2005; Vander Zanden, 1987). Šiame darbe remsimės Hogg ir Vaughan (2005) nuostatų apibrėžimu, kur nuostata apibūdinama, kaip „sąlygiškai patvari įsitikinimų, jausmų, veiksmų tendencijų sistema, kuri yra nukreipta į socialiai reikšmingus objektus, grupes, įvykius ar simbolius“. Tačiau, kaip teigia G. Domino ir A.A. Leenars, nepaisant nuostatų svarbos tiek socialinei psichologijai, tiek platesnėms socialinių bei elgesio mokslų sritims, iki praeito amžiaus paskutinio dešimtmečio, nuostatų savižudybių atžvilgiu tyrimai buvo sąlygiškai apleisti.

Mūsų šalyje savižudybės tema yra ypač opi. Kelia susirūpinimą ne tik stabiliai aukšti savižudybių rodikliai (~ 44/100 000), tačiau ir tai, kaip aukštas savižudiškumo lygis veikia žmonių santykį su šia problema. Kaip teigia D. Gailienė (1998), Lietuvoje į savižudybių plitimą žmonės žiūri ne abejingai, o bejėgiškai, pastebima, jog „įsigali bejėgiška nuostata, jog tai neišvengiamas blogis, gyvenimo sudedamoji dalis“. Dėl tokio užburto rato patenkame į galimos savižudiškos kultūros formavimosi pavojų, kada vis daugiau žmonių susiduria su artimųjų savižudybėmis, o visuomenėje vyrauja pakantus, abejingas požiūris, grėsmė savižudybę laikyti priimtina problemų sprendimų būdu auga.

Nuostatos savižudybių atžvilgiu kaip ir nuostatos bendrai yra įgyjamos per patirtį, jos formuojasi gyvenimo eigoje. Taigi efektyvios valstybinės savižudybių prevencijos programos taikymas – viena iš realiausių galimų poveikio priemonių pasyvią nuostatą savižudybių atžvilgiu keisti į konstruktyvų problemų sprendimo būdą. Efektyvios, keičiančios nuostatas į savižudybę programos sudarymui neišvengiamai reikalingas aiškus mokslinių tyrimų pagrindas. Siekiant geriau pažinti mūsų šalyje esančias nuostatas į savižudybes, Vilniaus Universiteto klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros tyrėjų grupė, vadovaujama profesorės Danutės Gailienės, 2001 m. įsitraukė į tarptautinę nuostatų savižudybių atžvilgių studiją SUPPORT. Šioje studijoje tiriamos skirtingos tikslinės grupės, taip siekiama kuo išsamiau sužinoti vyraujančias eilinių Lietuvos gyventojų nuostatas į savižudybes. Kol kas Lietuvoje buvo atliktas vienas nuostatų pokyčio apmokymų metu tyrimas: „Medicinos studentų nuostatos savižudybės atžvilgiu: ar suicidologiniai apmokymai yra veiksmingi?“, kurį atliko R. Petrauskaitė. Tiriamajame darbe tikrinama, kaip keičiasi medicinos studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu po vienkartinį 8 val. suicidologinių apmokymų. Šio tyrimo rezultatai rodo, jog medicinos studentams po apmokymų savižudybė yra mažiau priimtina, jie žymiai optimistiškiau vertina savižudybių prevencijos galimybes, pozityviau vertina savižudybės pavojaus numatymo galimybes ir rimčiau žiūri į kalbantį apie savižudybę ar grasinantį nusižudyti žmogų. Mūsų nuomone, tęsiant SUPPORT projekto Lietuvoje pradėtą darbą, būtų naudinga patyrinėti ir ilgalaikių suicidologinių apmokymų įtaką nuostatoms į savižudybes.

„Jaunimo linija“ (JL) – psichologinės anoniminės pagalbos telefonu tarnyba. Vienas iš pagrindinių tarnybos tikslų ir darbo kryptių – jaunimo savižudybių prevencija. Vien per praėjusius 2005 metus, JL savanoriai konsultavo 751 žmogų, išgyvenantį aukštą suicidinę riziką. Naujų savanorių-kon-

sultantų paruošimas tęsiasi septynis – aštuonis mėnesius. Svarbi kursų dalis – mokymai psichologinių krizių ir savižudybės tema. Atskirai nuo kitų, savižudybės temai skiriama 14 akademinį valandų. Į juos įeina tokie komponentai: diskusija apie savo nuostatas savižudybių atžvilgiu, paskaita apie savižudybes bei savižudybių prevencijos pagrindus, konsultavimo savižudybės krizės atveju pratybos, savižudybės rizikos nustatymo pratybos, pratimai apie darbą su savižudiško skambintojo ambivalentiškais jausmais. Tai gi būtų naudinga sužinoti, kokią įtaką „Jaunimo linijos“ apmokymai paveikia pačių savanorių nuostatas į savižudybę.

Tikslas. Ištirti su kokiomis nuostatomis į savižudybę ateina būsimi savanoriai į „Jaunimo linijos“ parengiamuosius kursus taip pat giliau kokybiškai atskleisti šias nuostatas bei palyginti „Jaunimo linijos“ savanorių nuostatas savižudybės atžvilgiu prieš dalyvavimą apmokymuose ir po jų.

Metodika. Šiam tyrimui naudotas nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimynas (ATTS). Klausimyną sudarantys 61 klausimas leidžia ištirti nemažai įvairių požiūrio į savižudišką elgesį aspektų: savižudybės priimtimumo, pasirengimo padėti, požiūrio į savižudybių prevenciją, atidumo „įspėjamiems“ signalams, pateisinamumo bei tarpasmeninių santykių svarbos. Jaunimo linijos parengiamųjų kursų dalyviai nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimyną (ATTS) pildė du kartus: prieš dalyvavimą 7 mėnesių apmokymuose ir po jų. Taip pat siekiant giliau suprasti kokias nuostatas į savižudybę turi būsimi savanoriai, su 10 iš Jaunimo linijos parengiamųjų kursų dalyvių buvo atliktas pusiau struktūruotas interviu, kuriame buvo prašoma giliau pakomentuoti atrinktus aštuonis anketoje esančius teiginius.

Šiuo metu tyrimas dar tik atliekamas, rezultatai bus pristatyti III Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje.

PSICHOLOGINIO KLIMATO DARBO GRUPĖJE ASPEKTAI IR FORMAVIMOSI PRIELAIDOS

Ieva Urbanavičiūtė

Vilniaus universitetas

El. paštas: ievajoo@yahoo.com

Klimatas organizacijoje – gana plačiai nagrinėjamas reiškinys. Klimato sąvoka apibūdina tai, kaip organizacijos nariai suvokia juos supančius darbo aplinkos ypatumus. Organizacinis (psichologinis) klimatas – tai išmatuojamų darbo aplinkos ypatumų visuma, suvokiama šioje aplinkoje dirbančių individų ir galinti įtakoti jų motyvaciją bei elgseną darbe. Svarbiausi darbo aplinkos ypatumai įvardijami kaip klimato dimensijos: „struktūra“, „atsakomybė“, „šiluma“, „parama“, „atlygis ir baudmė“, „konfliktas“, „darbo atlikimo standartai“, „identifikacija“, „rizika (iššūkis)“ (Litwin, Stringer, 1968).

Nagrinėjant klimatą organizacijoje, dažnai naudojamos tiek „organizacinio“, tiek „psichologinio“ klimato sąvokos. Nors dažnai naudojamos kaip sinonimai, jos kai kuriais aspektais skiriasi. „Psichologinio klimato“ analizės perspektyva akcentuoja individo suvokimą įtakančius veiksnius. Tyrime analizės vienetu imame individą, lyginame jų atsakus tarpusavyje, ir siekiame išsiaiškinti, kokie veiksniai įtakoja individualius klimato vertinimus, taigi, mūsų atliktam tyrimui labiau tinka psichologinio klimato analizės perspektyva.

Organizacijai ypač svarbūs 2 klimato aspektai:

1. Kokybė. Klimato kokybė – tai darbo aplinkos ypatumų vertinimai. Kuo aukštesni darbo aplinkos įvertinimai atitinkamose dimensijose (išskyrus „konflikto“ dimensiją), tuo klimatas darbo grupėje „geresnis“, aukštesnė jo kokybė.
2. Konsensusas, t.y. klimato vertinimų panašumas darbo grupėje ar organizacijoje. Nagrinėjant konsensusą, re-

miamasi prielaida, kad grupės ar organizacijos narių klimato suvokimas bei vertinimas gali skirtis. Šis aspektas itin svarbus, kadangi vertinimų panašumas apsprendžia grupės narių veiksmų, taigi, ir čtsako į klimato kokybės ypatumus vieningumą.

Darbo tikslas – išnagrinėti klimato kokybės ir konsensuso grupėje prielaidas, įvardinti veiksnius, kurie labiausiai siejasi su šiais klimato aspektais, bei pagal kuriuos galima prognozuoti klimatą darbo grupėje. **Tyrimo uždaviniai:**

- įvardinti darbo aplinkos veiksnius, besisiejiančius su klimato kokybės suvokimu bei vertinimu ir konsensusu grupėje;
- palyginti vadovo-pavaldinio ir pavaldinio-pavaldinio santykio įtaką klimatui darbo grupėje;
- palyginti bendradarbiavimo kokybę (t.y., socialinius minus) ir kiekybę (t.y., komunikacijos dažnumą, užduočių susietumą) apibrėžiančių kintamųjų įtaką klimato kokybei ir konsensusui;
- išnagrinėti, kokie darbo aplinkos veiksniai geriausiai prognozuoja aukštos kokybės klimato ir didelio konsensuso derinį grupėje.

Tyrimo kintamieji. Tyrime buvo nagrinėjami 2 klimato darbo grupėje aspektai ir jų formavimosi prielaidos: klimato kokybė ir klimato kokybės vertinimų panašumas (konsensusas) darbo grupėje. Minėtus klimato darbo grupėje aspektus siejome su 5 „prielaidų“ kintamaisiais:

- Vadovo-pavaldinio socialinių mainų kokybė;
- Nario-grupės socialinių mainų kokybė;
- Komunikacijos su vadovu dažnumas;
- Komunikacijos su kolegomis dažnumas;
- Suvokiamas užduočių susietumas.

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 96 vienos telekomunikacijų bendrovės darbuotojai. Sudarydami tiriamųjų imtį, pasirinkome keletą bendrovės skyrių, kurių darbuotojų prašėme užpildyti klausimyną. Tyrime dalyvavo 6 skyrių darbuotojai.

Metodikos. *Klimato kokybė.* Šis kintamasis buvo matuojamas Toulson ir Smith (1994) modifikuota (sutrumpinta) Litwin ir Stringer klausimyno (LSOCQ) versija. LSOCQ klausimynas sudarytas, remiantis 9 dimensijomis: *Struktūra, Atsakomybė, Skatinimas, Iššūkis, Šiluma, Parama, Standartai, Konfliktas, Identifikacija.*

Respondentų buvo prašoma įvertinti klausimyne pateiktus teiginius skalėje nuo 1 iki 5, kur 1 – visiškai nesutinku, 5 – visiškai sutinku. Kiekvieno respondento suvokiama klimato kokybė skaičiuojama tiek atskirose 9 dimensijose, tiek bendrai (bendras klimato įvertinimas), sudėjus kiekvieno klausimo balus ir išvedus jų vidurkį. Klausimyno patikimumas (*Cronbach alpha*) 0,9.

Ši metodika yra paranki tuo, jog suteikia galimybę gana lanksčiai panaudoti gautus duomenis analizėje. Atliekant statistines procedūras, galima naudotis tiek vertinimų vidurkiu tam tikroje dimensijoje, tiek skaičiuoti bendrą klimato balą, kaip intervalinį kintamąjį.

Klimato kokybės vertinimų konsensusas grupėje. Šis kintamasis taip pat skaičiuojamas, remiantis sutrumpinto LSOCQ klausimyno duomenimis. Buvo vertinami kiekvieno respondento – grupės nario atsakymai. Konsensuso grupėje paskaičiavimui, naudojome James, Demaree ir Wolfe (1984) formulę (r_{wg} indeksą). Ši formulė padeda nustatyti vertinimų panašumą (angl. *interrater agreement*) grupėje: $1 - s_x^2 / s_{EU}^2$

Naudojant šią formulę, vertinimų panašumo indeksas (angl. *interrater agreement index*) gali svyruoti nuo 0 iki 1. 0 reikštų, kad vertinimai grupėje visiškai nepanašūs, tuo tarpu, 1 reikštų, kad vertinimai grupėje yra vienodi. Laikoma, kad konsensusas yra tuomet, kai r_{wg} indeksas = 0,6.

Vadovo-pavaldinio socialinių mainų kokybė (angl. *LMX – leader-member exchange*) buvo matuojama Graen, Uhl-Bien (1995) LMX-7 skale. Skalę sudaro 7 klausimai, skirti įvertinti vadovo ir pavaldinio diados ypatumus. 5 klausimai skirti įvertinti, vadovo veiksmus bei poziciją pavaldinio atžvilgiu, likę 2

klausimai skirti išsiaiškinti pavaldinio pozicijai vadovo atžvilgiu. Respondentų buvo prašoma atsakyti į pateiktus klausimus, pasirenkant atsakymą skalėje nuo 1 iki 5. Lietuviškos versijos Cronbach alpha yra 0,85.

Nario-grupės socialinių mainų kokybė (angl. *TMX – team member exchange*). Šis kintamasis buvo matuojamas, naudojant Graen ir Uhl-Bien LMX-7 skalę, sąvoką "tiesioginis vadovas" pakeitus į "bendradarbiai". Lietuviškos nario-grupės socialinių mainų kokybės skalės patikimumas yra 0,82.

Suvokiamas užduočių susietumas buvo matuojamas Ramamoorthy ir Flood (2004) skale. Skalę sudaro 3 teiginiai. Respondentų buvo prašoma įvertinti, kiek jie sutinka su pateiktais teiginiais skalėje nuo 1 iki 5, kur 1 – visiškai nesutinku, 5 – visiškai sutinku. Ši skalė buvo naudojama tik suvokiamam užduočių susietumui tarp bendradarbių (o ne vadovo) įvertinti. Skalės patikimumas 0,72.

Komunikacijos dažnumas. Komunikacijos dažnumas buvo matuojamas specialiai šiam tyrimui sukurta skale. Ją sudaro 4 teiginiai, matuojantys respondento komunikacijos darbe dažnumą su tiesioginiu vadovu bei bendradarbiais. Respondentų buvo prašoma atsakyti į klausimus skalėje nuo 1 iki 5, kur 1 – niekada, 5 – labai dažnai. Komunikacijos su vadovu skalės Cronbach alpha 0,82, komunikacijos su kolegomis dažnumo skalės – 0,7.

Rezultatai. Rezultatų analizė patvirtino daugumą keltų hipotezių. Klimato kokybę ir konsensusą apsprendžia skirtingi darbo aplinkos veiksniai. Klimato kokybė labiausiai siejasi su socialinių mainų kokybe, konsensusas grupėje – su komunikacijos dažnumu. Be to, klimato kokybei nario-grupės socialinių mainų kokybė yra tiek pat svarbi, kiek ir vadovo-pavaldinio. Tačiau nepasitvirtino hipotezė apie suvokiamo užduočių susietumo ryšį nei su klimato kokybe, nei konsensusu.

Išvados ir praktinės rekomendacijos. Daugiausiai įtakos klimato kokybės vertinimams turi vadovo-pavaldinio ir nario-grupės socialinių mainų kokybė. Kuo aukštesnė tiek vadovo-pa-

valdinio, tiek nario-grupės socialinių mainų kokybė, tuo geriau vertinama grupės klimato kokybė.

Vadovo-pavaldinio ir nario-grupės socialinių mainų kokybė siejasi su skirtingais darbo aplinkos vertinimo aspektais:

- Vadovo-pavaldinio socialinių mainų kokybė labiau siejasi su formaliais darbo aspektus apibrėžiančiomis klimato dimensijomis: struktūra, iššūkiu, atsakomybe;
- Nario grupės socialinių mainų kokybė labiau siejasi su neformaliu darbo aplinkos aspektus apibrėžiančiomis klimato dimensijomis: identifikacija, parama, šiluma.

Klimato kokybės vertinimai yra aukščiausi, kai tiek vadovo-pavaldinio, tiek nario-grupės socialinių mainų kokybė yra aukšta. Aukštos vadovo-pavaldinio socialinių mainų kokybės įtaka klimato kokybės vertinimui negali kompensuoti žemos nario-grupės socialinių mainų kokybės, ir atvirkščiai.

Aukštai klimato kokybei yra svarbūs tiek vertikalūs (vadovo-pavaldinio socialiniai mainai), tiek horizontalūs (nario-grupės socialiniai mainai) procesus apibrėžiantys veiksniai, jie yra lygiaverčiai. Todėl, atliekant intervencijas, ar siekiant keisti klimata grupėje, svarbu atsižvelgti ne tik į individo santykį su vadovu, bet ir darbinių santykių grupėje aspektus bei jų tobulinimą.

Klimato kokybės vertinimų konsensusą grupėje geriausiai prognozuoja komunikacijos su kolegomis dažnumas: didelio konsensuso grupėje komunikacija su kolegomis yra dažnesnė negu žemo konsensuso grupėje.

Prognozuojant klimato kokybės vertinimus, komunikacijos dažnumas ir socialinių mainų kokybė siejasi tarpusavyje:

- Komunikacijos su vadovu ir kolegomis dažnumas įtakoja vadovo-pavaldinio ir nario-grupės socialinių mainų kokybę, o ši, savo ruožtu – klimato kokybės vertinimus;
- Prognozuojant klimato konsensuso vertinimus, komunikacijos dažnumas ir socialinių mainų kokybė nesisieja tarpusavyje. Komunikacijos su vadovu ir kolegomis dažnumas su konsensuso vertinimais siejasi tiesiogiai;

- Suvokiamas užduočių susietumas siejasi su nario-grupės socialinių mainų kokybe, komunikacijos su vadovu ir kolegomis dažnumu, tačiau nei klimato kokybės, nei konsensuso neįtakoja nei pavieniui, nei derinyje su komunikacijos dažnumo ar socialinių mainų kintamaisiais.

Klimato kokybės ir konsensuso derinį geriausiai prognozuoja vadovo-pavaldinio socialinių mainų kokybė (atskirai) ir vadovo-pavaldinio, nario-grupės socialinių mainų kokybės, komunikacijos su vadovu ir kolegomis dažnumo derinys.

Klimato kokybės vertinimai ir konsensusas grupėje turi skirtingą formavimosi mechanizmą. Klimato kokybės ir konsensuso deriniui svarbus ne vienas veiksnys, o visas darbinės aplinkos kontekstas (t.y. socialinių mainų kokybės ir komunikacijos dažnumo sąveikos). Dėl šios priežasties, atliekant įvertinimus, intervencijas, ar siekiant keisti klimatą grupėje, reikėtų atsižvelgti ne tik į darbo turinį bei darbinius išteklius tiesiogiai apimančius veiksnius (t.y. vadovo-pavaldinio ir nario-grupės socialinių mainų kokybę), tačiau ir į grupės komunikacijos ypatumus (šiuo atveju komunikacijos su vadovu ir kolegomis dažnumą).

LAIKO PERSPEKTYVOS IR RIZIKINGO ELGESIO SAŠAJOS

Antanas Zališčevskis

Klaipėdos universitetas

El. paštas: antanas.zaliscevskis@gmail.com

Pasaulio ir Lietuvos visuomenei išgyvenant kardinalius pokyčius, susijusius su globalizacija, informacinių technologijų skverbimusi į kasdienybę, ryškiais darbo rinkos persitvarkymais, ypač aktualiomis tampa kelios temos, tarp jų – laikas bei rizika.

M. Casstells (2005), T. H. Eriksen (2004) ir kiti mokslininkai teigia, kad šiuo metu vyksta labai sparčios, drastiškos asmeninio (psichologinio) laiko permainos – laiko fragmentacija, tempo greitėjimas, atitolimas nuo nuoseklaus, linijiško laiko modelio, laiko perspektyvos pokyčiai.

Psichologinio laiko tyrimuose svarbią vietą užima laiko perspektyvos tyrimai (Francis-Smythe, Robertson, 1999; Poole, 2001). Laiko perspektyva apibrėžiama kaip „dažniausiai nesąmoningas procesas, kurio metu nuolatinė asmeninių ir socialinių patyrimų tėkmė yra priskiriama temporalinėms kategorijoms, dar vadina moms laiko rėmais, ir tai padeda tvarkyti, sujungti ir įprasminti šiuos patyrimus" (Zimbardo, Boyd, 1999, p. 1271). Laiko rėmai naudojami užkoduojant, saugojant ir atgaminant patirtus įvykius, formuojantis laukimams, tikslams ir įsivaizduojamiems scenarijams. Dažniausiai išskiriamos trys laiko perspektyvos: praeities, ateities ir dabarties (Zimbardo, Boyd, 1999; Kolesovs, 2002), nors kartais tik viena – ateities perspektyva (Lennings et al., 1998) arba net penkios – praeities negatyvi, dabarties hedonistinė, ateities, praeities pozityvi ir dabarties fatalistinė (Zimbardo, Boyd, 1999). Laiko perspektyvos ypatumai siejami su kontrolės lokusu (Kolesovs, 2002; 2005), gyvenimo kokybe (Liniauskaitė, 2004), darbo motyvacija (Sejtis, 1998), studentų motyvacija (Kauf-

fman, Husman, 2004), subrendimu karjerai (Lennings, 1993), požiūriu į emigraciją (Liniauskaitė, 2005), santykiais su priešinga lytimi (Oner, 2000) ir kt.

Kitas fenomenas, į kurį bus gilinamasi šiame tyrime – rizikingų sprendimų priėmimas. Teigiama, kad „gyventi brandžios modernybės pasaulyje reiškia gyventi šansų ir rizikos sąlygomis“ (Giddens, 2000, p. 141). Rizikos sąvoka tampa labai svarbi visuomenėje, atsisveikinančioje su praeitimi, tradiciniais veiklos būdais ir atsiveriančioje problemišškai ateičiai. Filosofai ir kultūrologai kalba apie rizikos kultūrą, apibrėždami ją kaip fundamentalų kultūrinį modernybės aspektą, kada rizikos suvokimas tampa priemone ateičiai kolonizuoti (Giddens, 2000).

Šiuolaikinė visuomenė dažnai vadinama rizikos visuomene. Pabrėžiama, kad jei anksčiau pagrindinė visuomenės problema buvo gėrybių persikirstymas, tai esminė rizikos visuomenės problema – pavojų, rizikos ir neapibrėžtumo pasiskirstymas visuomenėje. Tai apima tiek visuotinius pavojus – klimato atšilimą, terorizmo grėsmę, genetiškai modifikuotus organizmus, epidemijų grėsmę, tiek ir pavojus, atsirandančius šeimyninio, asmeninio gyvenimo, karjeros srityse (Giddens, 2000; 2005; Liniauskaitė, Zališčevskis, 2005; Michael, 1994; Mumford, 1996; Rinkevičius, 2002; Бек, 2000).

Šiame darbe bus nagrinėjamas vienas iš psichologinių rizikos aspektų – rizikingų sprendimų priėmimas. Rizikingas sprendimas – tai „alternatyvos, suteikiančios neapibrėžtą galimybę patirti nesėkmę, pasirinkimas“ (Endriulaitienė, 2002, p.124).

Negausios šių reiškinių teorinės interpretacijos bei empiriniai tyrimai psichologijoje leidžia įžiūrėti laiko perspektyvos sąsajas su rizikingu elgesiu. Teigiama, kad į dabartį orientuoti asmenys priiminėdami sprendimus yra labiau linkę reaguoti į skubius, ryškius, rizikingus reiškinių ar socialinių sąlygų aspektus. Tuo tarpu į ateitį orientuotų individų sprendimai dažniausiai pagrįsti numatomomis išivaizduojamų scenarijų pasekmėmis, o asmenys, orientuoti į praeitį, linkę pasikliauti atgamtiniais praeities scenarijais. Todėl teigiama, kad asmenys, orien-

tuoti į dabartį turėtų elgtis rizikingiausiai (Zimbardo et al., 1997).

Rizikos ir laiko perspektyvos sąsajų tyrimų pavyko rasti nedaug, jie analizuoja tik kai kuriuos specifinius rizikos aspektus: laiko perspektyva siejama su rizikingu vairavimu (Zimbardo et al., 1997) bei alkoholio, tabako ir narkotikų vartojimu (Keough et al., 1999).

Tyrimo tikslas: išnagrinėti laiko perspektyvos sąsajas su rizikingų sprendimų priėmimu.

Metodika. Laiko perspektyvai įvertinti naudotos dvi metodikos, rizikingų sprendimų priėmimui – viena metodika, taip pat sudarytas demografinis klausimynas.

Zimbardo laiko perspektyvos inventarijus (Zimbardo Time Perspective Inventory – ZTPI) – tai 56 teiginių, kuriuos reikia įvertinti 5 balų Likert tipo skalėje, klausimynas (Zimbardo, Boyd, 1999). Teiginiai suskirstyti į 5 skales – negatyvios praeities, hedonistinės dabarties, ateities, pozityvios praeities ir fatalistinės dabarties laiko perspektyvos.

A. Linauskaitės (Linauskaitė, 2005) sukurtas laiko klausimynas (LK) sudarytas iš 29 teiginių, suskirstytų į 6 subskales – laiko nerimo, laiko planavimo, darbo ir laisvalaikio bei ateities, dabarties ir praeities perspektyvų. Teiginiai vertinami 5 balų Likert tipo skalėje. Šiame tyrime analizuotos tik paskutinės trys skalės.

Pasirinkimų dilemų klausimynu (Endriulaitienė, 2002) siekta įvertinti rizikingų sprendimų priėmimą etinėje, socialinėje, finansinėje ir sveikatos srityse.

Demografiniame klausimyne buvo pateikti klausimai apie tiriamojo lytį, amžių, kilimo vietą.

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 145 visų kursų ir įvairių specialybių Klaipėdos universiteto studentai. 26,9 % tiriamųjų buvo vaikinai, 73,1 % – merginos, amžiaus vidurkis – 20,5 metų.

Rezultatai. Koreliacijų, siejančių laiko perspektyvą ir riziką, aptikta nedaug.

Su rizikingų sprendimų priėmimu etinėje srityje koreliuoja

ateities laiko perspektyva (ZTPI; $p < 0,01$). Tikėtina, kad labiau į ateitį orientuoti individai linkę mažiau rizikuoti etinėje srityje.

Su rizika finansinėje srityje koreliuoja praeities laiko perspektyva (LK, $p < 0,05$) bei ateities laiko perspektyva (ZTPI; $p < 0,05$). Galima manyti, kad labiau į praeitį orientuoti individai linkę labiau rizikuoti finansinėje srityje, o labiau orientuoti į ateitį linkę vengti rizikos socialinėje srityje.

Su rizikingų sprendimų priėmimu sveikatos srityje siejasi fatalistinės dabarties laiko perspektyva (ZTPI; $p < 0,05$). Asmenys pasižymintys labiau išreikšta fatalistinės dabarties laiko perspektyva, linkę priimti mažiau rizikingus sprendimus sveikatos srityje.

Su vidutiniu sprendimų priėmimo rizikingumu balu (gautu suskaičiavus visų keturių dilemų vidurkį), siejasi ateities laiko perspektyva (ZTPI; $p < 0,01$). Asmenys, kurie labiau orientuoti į ateitį, linkę priimti mažiau rizikingus sprendimus.

Išvados. Tyrimo rezultatai nepatvirtina literatūroje keliamos prielaidos, kad į dabartį orientuoti individai yra rizikingesni. Galima būtų manyti, kad su rizika labiau siejasi praeities arba ateities laiko perspektyvos. Taip pat galima kelti prielaidą, kad arba laiko perspektyva yra antraeilis veiksnys, susijęs su rizikavimu, arba ryšiai yra sudėtingi, veikiami kitų kintamųjų.

GLOBOJAMŲ PAAUGLIŲ MERGAIČIŲ GĖDOS JAUSMO IŠGYVENIMAS PSICHOTERAPINĖJE GRUPĖJE

Asta Zbarauskaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: astazb@gmail.com

Gėda – tai socialinis jausmas, kylantis socialiniam kontekste. Anot Lee, ir Wheeler (2001), kiekvienas jausmas atlieka tam tikras funkcijas. Gėdos jausmo funkcija yra reguliuoti teigiamas emocijas: susidomėjimą ir pasitenkinimą. Šis jausmas sulauko žmogų, kuomet pajuntama, kad tam tikras elgesys gali būti nepriimtinas ar net socialiai pavojingas.

Taigi gėdos jausmas yra reikalingas, nes reguliuoja santykius, tačiau yra atveju, kad šis jausmas tampa trukdžiu. Kaip tai atsitinka? Geštaltinės psichoterapijos atstovai Lee, Wheeler (2001) teigia, kad kiekvienas vaikas vystydamasis turi gauti pakankamai paramos ir palaikymo iš aplinkos savo poreikiams ir norams. Kaip priešingybė palaikymui yra frustracija, dėl kurios ir kyla gėdos jausmas. Kuomet frustracija yra maža – ryšys tarp gėdos ir nepatenkinto poreikio yra laikinas. Tokiais atvejais asmuo gali rasti kitą būdą patenkinti savo poreikį, kai jis iškyla. Tačiau kuomet frustracija yra didelė ir gėdos išgyvenimas yra labai stiprus, pavyzdžiui kuomet prarandami biologiniai tėvai ar esant atmetimui, kontaktas su kitais negali būti pilnai išgyventas ir asmuo praranda ryšį su savo tikroju poreikiu. Tačiau poreikis neišnyksta ir vis iškyla kartu su gėdos jausmu. Todėl manoma, kad dauguma globojamų vaikų ir paauglių turi internalizuotą gėdos jausmą.

Paauglystė – tai laikotarpis, kuriame neišspręstos vaikystės problemos vėl tampa aktualiomis. Tai periodas, kuomet žmogus tarsi žengia žingsnį atgal, kad vėliau galėtų eiti į

priekį formuodamas savo tapatumą (Blos, 1992). Globojamiems paaugliams šis laikotarpis ypatingai sunkus. Jie dažnai išgyvena savo menkumą, žemai save vertina ir dažnai jaučia gėdą. (Brininich, 1992)

Todėl siekiama padėti globojamiems paaugliams suprasti gėdos jausmą ir atpažinti savo tikruosius poreikius, kad jie galėtų būti patenkinti. Vienas iš būdų yra grupinė psichoterapija. Tačiau klausimas, kaip gėdos jausmas kyla tokiuose užsiėmimuose, kaip paaugliai jį išgyvena ir kas jiems padeda šį jausmą atlaikyti?

Metodika. Siekiant suprasti, kaip globojamos paauglės merginos gėdos jausmą išgyvena grupėje buvo atliktas kokybinis tyrimas – *aprašomoji fenomenologinė psichologinė analizė pagal A.Giorgi*.

Tiriamas fenomenas: gėdos jausmo išgyvenimas psichoterapinėje grupėje.

Tyrimo dalyvės: tyrime dalyvavo penkios 16-17 metų merginos, gyvenančios šeimyninio tipo globos namuose. Visos merginos dalyvavo dvejus metus trukusioje grupinėje terapijoje. Grupinius užsiėmimus vedė dvi terapeutės: Asta Zbarauskaitė ir Astė Stankutė. Tyrimas buvo atliekamas po metų nuo grupinės terapijos baigimo.

Tyrimo procedūra: duomenų rinkimui buvo atliekamas pusiau struktūruotas interviu. Interviu atliko viena iš grupės vedančiųjų. Visoms merginoms buvo užduotas klausimas: *„Prisimink, prašau, vieną konkrečią situaciją kada grupelėje jau tei gėdą. Nuosekliai papasakok, kaip viskas buvo ir kaip tai išgyvenai.“* Kiti užduoti klausimai buvo tik gilinantys arba tikslinantys. Visi interviu buvo įrašomi diktofonu, gavus merginų sutikimą. Interviu trukmė buvo nuo 10 iki 18 min.

Rezultatai. Tyrimo dalyvėms gėdos jausmą psichoterapinėje grupėje sukėlė netyčinis tikras ar įsivaizduojamas kitos grupės narės įskaudinimas, tai sukeldavo įtampą ir norą paslėpti savo išgyvenimus atsitraukiant iš situacijos ir užsi-sklendžiant savyje. Merginos išgyvendavo palengvėjimą, kuomet verbalizuodavo savo jausmą ir joms atleisdavo arba pasibaigus grupiniam užsiėmimui.

SUICIDINIUS POELGIUS KARTOJANČIŲ IR PIRMAKART MĖGINUSIŲ ŽUDYTIS 15–24 METŲ JAUNUOLIŲ SUICIDINIO ELGESIO MOTYVACIJA

Rasa Zolobaitė

Naujosios Vilnios poliklinika

El. paštas: rasazolo@delfi.lt

Nors Lietuva pagal savižudybių skaičių jau daugiau nei dešimtmetį yra įsiveržusi į pasaulio lyderių gretas, vis tik patirtis rodo, kad veikli savižudybių profilaktika yra įmanoma: laiku pastebėjus suicidinių tendencijų turintį asmenį ir tinkamai besielgiant yra galimybė padėti jam pamatyti, kad jo gyvenimas turi prasmę ir kad jis gali būti laimingas. Vienas grėsmingiausių savižudybės riziką didinančių veiksnių yra ankstesnis mėginimas nusižudyti, labiausiai paplitęs tarp jaunų žmonių (15–24m.). Tad organizuojant savižudybių prevencijos programas ir siekiant užkirsti kelią savižudybėms, svarbu suteikti pagalbą jau mėginusiems nusižudyti asmenims. Tačiau tam, kad pagalba būtų efektyvesnė, labai svarbu suprasti, kodėl žmonės mėgina žudytis bei nusižudo, ir kodėl suicidinių elgesį pasirenka jauni žmonės. Tyrimai rodo, kad reikia atsižvelgti ne tik į „paskutinį taurę perpildžiusį lašą“, bet ir į fono, kuriame formuojasi savižudybės motyvacija, veiksnius: asmenybę, jos brandumą, atsparumą stresinėms situacijoms, gynybinių mechanizmų stiprumą, šeimos ir socialinę aplinką, suicidines tendencijas sukėlusią situaciją. Taigi norėdami nors kiek daugiau sužinoti apie tai, kas vyksta su jaunuoliais, kurie pasirenka savižudišką kelią, kodėl kai kurie iš jau mėginusių žudytis jaunuolių kartoja savo suicidinius mėginimus, ir taip prisidėti prie savižudybių prevencijos programų rengimo, atlikome šį tyrimą.

Tyrimo tikslas – nustatyti, ar suicidinius mėginimus

kartojančių jaunuolių suicidinio elgesio motyvacija skiriasi nuo pirmąkart žudytis mėginusių jaunuolių suicidinio elgesio motyvacijos. Buvo iškeltos tokios hipotezės:

1. Suicidinį poelgį kartojantys jaunuoliai numirti trokšta stipriau nei pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai, t.y. jiems būdingos stipresnės suicidinės intencijos;
2. Suicidinį poelgį kartojančių jaunuolių autodestruktyvus elgesys daugiau nei pirmąkart mėginusių žudytis jaunuolių yra nulemtas tarpasmeninių sunkumų;
3. Suicidinį poelgį kartojantiems jaunuoliams būdinga blogesnė psichologinė savijauta nei pirmąkart mėginusiems žudytis jaunuoliams:
  - 1) suicidinį poelgį kartojantys jaunuoliai yra apimti didesnio nevilties jausmo;
  - 2) suicidinį poelgį kartojantys jaunuoliai pasižymi žemesniu savęs vertinimu;
  - 3) suicidinį poelgį kartojantiems jaunuoliams būdingas silpnesnis vidinės darnos jausmas;
4. Suicidinį poelgį kartojantys jaunuoliai rečiau siekia ir rečiau gauna artimųjų paramą nei pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai.

Metodika. Šis darbas yra Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros bei VUGPL Toksikologijos centro atliekamo parasuicidinio elgesio tyrimo dalis. Tiriamųjų grupę sudaro 15-24 metų jaunuoliai, po mėginimo nusinuodėti patekę į VUGPL toksikologijos skyrių, suskirstyti į dvi grupes: pirmąkart mėginusiųjų žudytis (suicidinio elgesio nekartojantys – SEN, 54,8%) ir suicidinį poelgį kartojančiųjų (suicidinį elgesį kartojantys – SEK; 45,2%).

Įvertinimo būdai. Tyrime naudotas įvadinis pusiau struktūruotas interviu, kurio tikslas užmegzti kontaktą ir surinkti bendrus duomenis apie tiriamąjį (sociodemografiniai duomenys, gyvenimo sąlygos, veikla, savijauta, įvykiai prieš patenkant į ligoninę, tiriamajam svarbūs aktualūs dalykai). Mėginimo nusižudyti motyvų klausimynas (*Motives for Parasuicide Questionnai-*

re – MPQ), kurį sudaro 14 teiginių apie suicidinio elgesio intrapsichinius ir interpersonalinius motyvus. Suicidinių intencijų skalė (*Suicide Intent Scale* – SIS), skirta įvertinti mėginusio nusižudyti asmens noro numirti intensyvumą suicidinio mėginimo metu. Skalė sudaryta iš dviejų dalių: subjektyvios (retrospektyvios paciento mintys ir jausmai suicidinio mėginimo metu) ir objektyvios (suicidinio mėginimo aplinkybės ir komunikacija). Becko Nevilties skalė (*Beck Hopelessness Scale* – BHS), skirta negatyviam požiūriui į ateitį matuoti. Rosenberg savęs vertinimo skalė (*Rosenberg Self Esteem Scale* – SES), atspindinti asmens požiūrį į save, savo vertę ir svarbą. Dembo-Rubenštein poliarinių profilių metodika, matuojanti tiesioginį savęs vertinimą mūsų pasirinktais 5 parametrai (laimingumas, sėkmingumas, stiprumas, protingumas, vienišumas). Vidinės darnos skalė (*Sense of Coherence Scale* – SOC; Antanovsky, 1993). Siekiamos paramos vertinimas: tiriamųjų klausime, į ką jie pirmiausia kreiptųsi pagalbos trijose skirtingose situacijose. Tai kiek modifikuota B.Grøholt (1999) pasiūlyta schema, leidžianti įvertinti tarpusavio santykių artumą, susijusį su laukiama, siekiama parama. Gaunamos paramos skalė – tai šiek tiek modifikuotas paramos krizėje skalė (Joseph et al., 1992, pgl. Domanskaitė-Gota, 2000), skirta įvertinti gaunamą paramą dabartiniu, tyrimo atlikimo, metu (klausimai apie kitų prieinamumą, kontaktus su kitais nukentėjusiais, pasitikėjimą kitais, emocinę paramą, praktinę paramą, bendrą pasitenkinimą gaunama parama). Kadangi šios skalės klausimai yra panašūs į SOC, jie buvo suformuluoti panašiai kaip pastarieji ir prijungti prie šios skalės.

Rezultatai. Tyrimo metu paaiškėjo, jog tiek ankstesnių suicidinių mėginimų turintys, tiek pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai pagal sociodemografinius ypatumus iš esmės nesiskiria. Taip pat šie jaunuoliai iš esmės nesiskiria pagal suicidinių intencijų skalės rezultatus, tik suicidinių poelgių kartojantiems jaunuoliams būdinga didesnė ambivalencija

gyvenimo atžvilgiu. Taip pat šie jaunuoliai iš esmės neskiria pagal nevilties lygį ir savęs vertinimą, tačiau "kartotojai" turi mažiau vidinių resursų, t.y. pasižymi silpnesne vidine darna.

Visiems mėginusiems žudytis jaunuoliams labiau būdinga intrapsichinė nei tarpasmeninė motyvacija, t.y. didžiausią įtaką suicidiniam poelgiui turėjo jaunuolių savijauta. Ir vis tik nors intrapsichiniai motyvai buvo vienodai svarbūs ir suicidinius poelgius kartojantiems ir pirmąkart žudytis mėginusiems jaunuoliams, tarpasmeninių motyvų įtaka didesnė buvo suicidinių poelgių kartojantiems jaunuoliams: juos dažniau paveikė noras pademonstruoti meilės jausmus, noras sulaukti iš kitų pagalbos ar sužadinti kitiems kaltės jausmą bei noras palengvinti kitų gyvenimą. Taip pat šie jaunuoliai jautėsi gaudantys mažiau artimųjų paramos nei pirmąkart mėginusieji žudytis, nors artimųjų paramos jie siekia iš esmės tiek pat kiek ir pirmąkart mėginusieji žudytis. Be to, suicidinius mėginimus kartojantys jaunuoliai jautėsi mažiau laimingi ir labiau vieniši nei pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai.

Išvados. Taigi apibendrinus gautus rezultatus buvo suformuluotos išvados:

1. Suicidinių poelgių kartojantys jaunuoliai numirti nori taip pat stipriai kaip ir pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai, t.y. jų suicidinės intencijos yra panašaus stiprumo, tačiau suicidinių poelgių kartojantiems jaunuoliams būdinga didesnė ambivalencija gyvenimo atžvilgiu.
2. Suicidinių poelgių kartojančių jaunuolių autodestruktyvus elgesys daugiau nei pirmąkart žudytis mėginusių jaunuolių yra nulemtas tarpasmeninių sunkumų.
3. Suicidinių poelgių kartojantys jaunuoliai jaučiasi panašiai kaip ir pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai, t.y. jų psichologinė savijauta yra panaši:
  - 1) suicidinių poelgių kartojantys jaunuoliai pasižymi tokiu pat nevilties jausmu kaip ir pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai;

- 2) suicidinių poelgį kartojantys jaunuoliai save vertina panašiai kaip ir pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai.
4. Suicidinių poelgį kartojantys jaunuoliai turi mažiau vidinių resursų nei pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai, t.y. jiems būdingas silpnesnis vidinės darnos jausmas nei pirmąkart žudytis mėginusiems jaunuoliams.
5. Suicidinių poelgį kartojantys jaunuoliai tiek pat kiek ir pirmąkart žudytis mėginusieji siekia artimųjų paramos, tačiau rečiau nei pirmąkart žudytis mėginę jaunuoliai jaučia gaunantys artimųjų paramą.

ŽMOGAUS VEIDO MOTORINĖS REAKCIJOS Į VAIZDUS SU SKIRTINGOMIS VEIDO EMOCINĖMIS IŠRAIŠKOMIS

Rūta Žeromskytė

Vilniaus universitetas

El. paštas: ruta.zeromskyte@fsf.vu.lt

Žmogaus veido emocinės išraiškos – neverbalinės komunikacijos dalis, svarbi kasdieniniame gyvenime. Jos kinta priklausomai nuo emocinių būsenų, sukeliančių įvairias veido raumenų reakcijas. Raumenų susitraukimą lydi elektrinė reakcija - elektromiograma. Žmogus atpažįsta veidą akimirksniu, įvertindamas bet kokią emocinę jo išraišką. Atpažįstant automatiškai reaguojama autonominėmis reakcijomis, specifine migdolo aktyvacija ir veido raumenimis. Šis atpažinimo procesas ypač tyrinėjamas dėl naujų trimačio vaizdo įvedimo ir signalų apdorojimo, vaizdo atpažinimo technologijų paieškų bei socialinių aktualijų. Shioiri (1999), Huang ir kt. (2001) nustatė, kad atpažinimui pateiktuose europiečių veidų vaizduose kinai ir japonai prastai skiria neigiamas emocijas. Dimberg ir Christmanson (1991) ištyrė, kad labiau publikai kalbėti bijantys asmenys prasčiau diferencijuoja piktus ir laimingus veidus, nei mažiau bijantys.

Nors vaizdų atpažinimo problematika aktyviai domimasi, nėra vieningos nuomonės apie ryšį tarp žmogaus atpažįstamo veido emocinės išraiškos ir jo veido elektromiogramų. Nevalingos raumenų reakcijos atpažįstant veidus aiškinamos dvejopai. Vieni tyrėjai mano, kad tai automatiška elektromiograminė reakcija į atpažįstamo veido emocinę išraišką, išsivysčiusi evoliucijos eigoje kaip socialinės komunikacijos priemonė. Su emocijomis siejamos mimikos ir teigiama, kad jų dėka susiformavo įgimta neverbalinė kalba (Dimberg, Thumberg, 1998). Pasak kitų tyrėjų, atpažįstančiojo elektromiograma yra emocinė reakcija, ku-

ria jis "užsikrečia" nuo atpažįstamo džiaugsmingo ar pikto veido (Lundqvist, 1995).

Žmogaus atpažįstamo veido emocinės išraiškos ir jo veido elektromiogramų ryšio tyrimuose reaguojant į džiaugsmingą veidą registruojama nevalinga reakcija ant veido *zygomaticus major* raumens, o atpažįstant piktą veidą - nevalinga veido raumens *corrugator supercilii* reakcija. Batty ir Taylor (2003) ištyrė, kad teigiamos emocijos sukelia greitesnį atsaką nei neigiamos, o atsakai į baimės išraišką didesni nei į neutralią ir nuostabos. Calder ir kt. (2000) atrado, kad kategorizuojant veido išraišką forma (akių plotis, žandikaulio nutįsimas) svarbesnė nei tekstūra. Tačiau yra pagrindo teigti, kad Batty ir Taylor (2003), Calder ir kt. (2000) atlikti tyrimai buvo nekorektiški: pateikiant įvairių emocinių išraiškų vaizdus buvo naudojamos įvairios skirtingų lyčių žmonių nuotraukos. Vadinasi, tiriamieji galėjo reaguoti ne į skirtingas emocines veido išraiškas, bet į skirtingus vaizdus, o gautose reakcijose atsispindėti ne skirtingos emocinės veido išraiškos, bet pateikti skirtingi vaizdai.

Šiame darbe siekiama atskleisti, ar egzistuoja nevalingos veido raumenų reakcijos, ir ar tai yra vaizdo atpažinimo proceso dalis, žmogui reaguojant į korektišku būdu pateikiamas skirtingas emocines išraiškas. Realizuoti šiam tikslui buvo sukurta emocinių išraiškų vaizdų pateikimo metodika bei pasigaminti skirtingų emocinių išraiškų paveikslai. Vaizdų pateikimui monitoriaus ekrane ir jų pateikimo momentų sinchronizavimui su elektromiogramų registravimo aparatūra buvo parengta kompiuterinė programa. Mūsų metodikoje naudojamuose vieno žmogaus emocinių veido išraiškų vaizduose kinta tik emocinės veido išraiškos, taigi suvokėjas turėtų reaguoti ne į skirtingo vaizdo, o į emocinės išraiškos pokytį. Eksperimento metu tiriamiesiems monitoriaus ekrane rodomas neutralios emocinės reakcijos veidas ir akimirksniui atsitiktine tvarka jis pakeičiamas viena iš šešių pagrindinių emocinių vaizdo išraiškų. Emocinės išraiškos, kurią turi įver-

tinti tiriamasis, pateikimo trukmė - 500 ms. Psichofiziologinių signalų registravimo ir apdorojimo kompiuteriniu kompleksu registruojamos nevalingos tiriamųjų zyggomaticus major, corrugator supercilii raumenų reakcijos, o atsitiktinė vaizdų pateikimo tvarka registruojama kompiuteryje. Atsakant į klausimą, ar iš tiesų į emocines veidų virtualias išraiškas nesąmoningai reaguojama veido raumenimis, ir ar tai yra vaizdo atpažinimo proceso sudedamoji dalis, atliekami tolesni tyrimai bei duomenų matematinė analizė.

DARBUOTOJŲ SOCIALIZACIJOS ĮVERTINIMO PROBLEMATIKA

Irena Žukauskaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: irenaizuk@yahoo.com

Organizacinė socializacija yra procesas, kurio metu asmuo sustiprina darbui reikalingus įgūdžius, įgyja esminį supratimą apie organizaciją, gauna socialinę paramą iš bendradarbių ir iš esmės perima ją įdarbinusiai organizacijai priimtina elgesio būdą (Taormina, 1997). Darbuotojų socializacijos reikšmė įrodyta daugeliu tyrimų. Greitas ir sėkmingas darbuotojų įsijungimas į darbą yra svarbus ir organizacijai, ir pačiam darbuotojui: jis užtikrina ekonominę ir finansinę naudą (pvz., didesnis darbo efektyvumas, mažesnė darbuotojų kaita, didesnis gaunamas atlygis už darbą) (Ashforth, Saks, 1996; Morrison, 1993; Allen, 2004); tuo pačiu socializacijos rezultatai siejami su psichologinėmis pasekmėmis – didesniu pasitenkinimu darbu (Chao et al., 1994), įsipareigojimu organizacijai (Allen, Meyer, 1990; Louis et al., 1983), profesinės kompetencijos, socialinės integracijos jausmais (Chan, Schmitt, 2000; Prieto et al., 1996) ir pan. Šiandieninėse organizacijų personalo valdymo politikoje jau tapo įprasta akcentuoti sistemingą naujų darbuotojų įvedimą į organizaciją. Visgi, bandant įvertinti darbuotojų socializavimosi lygį, o tuo pačiu ir mokymo programų ar taikomų priemonių efektyvumą, susiduriama su teoriniais ir praktiniais sunkumais.

Pirmiausiai, kad galėtų įvertinti pasiektus rezultatus, kiekvienas personalo specialistas turi rasti atsakymą į klausimą, kas gi yra darbuotojų socializacija. Apibrėžimų yra daug ir įvairių, jie gana abstraktūs. Dažnai socializacijos procesas laikomas kitų procesų, vykstančių organizacijoje, išvestine. Iš jų dažniausiai minimi:

- 1) darbuotojų mokymasis ir praktika – su darbu susijusių įgūdžių ir gebėjimų lavinimu (Taormina, 1997);
- 2) išipareigojimo organizacijai formavimasis (Wanous, 1992; Taormina, 1997; Kammeyer-Mueller, Wanberg, 2003);
- 3) karjeros ir ateities perspektyvų numatymas (Taormina, 1997; Chan, Schmitt, 2000; Schwarzwald et al., 1992) ir pan.

Kyla klausimas, jei sudėtinių veiksmų yra daug, kurie iš jų patys svarbiausi? Taip pat toks skirstymas skatina svarstyti, ar apskritai galima kalbėti apie darbuotojų socializaciją kaip procesą – galbūt užtenka įvertinti atskiras sritis ir mes turėsime socializacijos rodiklį. Ar tikrai socializacija – tai sinergetinis kelių veiksmų rezultatas? Be to, šis procesas yra skirtingai įvardinamas ir suprantamas. Panašūs terminai – adaptacija, integracija, įvedimas, orientavimas – žymi skirtingus procesus, kurių tikslai skiriasi. Adaptacijos tyrimuose bus vertinama, kaip asmuo prisitaikė, orientavimo programos apibrėš organizacijos veiksmus naujo darbuotojo atžvilgiu, tuo tarpu socializacijos tyrimai bando įvertinti tiek asmens, tiek organizacijos indėlį, siekiant bendrų rezultatų. Tuomet matuojant darbuotojų socializavimosi lygį svarbu nustatyti, kurie organizaciniai ir individualūs veiksniai bus vertinami.

Antras dalykas, su kuriuo susiduria žmoniškųjų išteklių specialistai – vertinimo kriterijų arba socializacijos turinio įvardinimas. Klasikiniuose socializacijos modeliuose (pvz., Chao et al., 1994; Feldman, 1981; Morrison, 1993) akcentuojama, kad darbuotojas turi įvaldyti darbo užduotis, susipažinti su organizacija, bei užmegzti santykius su kitais organizacijoje dirbančiais darbuotojais. Šių sričių aukšti įvertinimai tuo pačiu liudytų ir sėkmingą darbuotojo socializaciją. Tačiau lieka neaišku, kaip vertinti situacijas, kai darbuotojas bandomojo laikotarpio pabaigoje yra puikiai įvaldęs vieną ar dvi iš šių sričių, o kurios nors srities įvertinimai yra nepakankami.

Taip pat analizuojant literatūrą pastebėta, kad daugiausiai dėmesio skiriama organizaciniais socializacijos veiksniais, ta-

čiau pamirštama paties darbuotojo psichologinė savijauta. Todėl gali atsitikti taip, kad formaliai organizacija yra sudariusi sąlygas ir buvo imtasi veiksmų, padedančių darbuotojui pritapti, tačiau darbuotojas vis tiek nesijaučia pilnateisiu organizacijos nariu. Arba priešingai, darbuotojas gali jau senai save laikyti senbuviu, nors jis dar nėra praėjęs visų formalių socializacijos procedūrų (pvz., nesupažindintas su dauguma organizacijos narių) ar neatitinka kai kurių kriterijų (pvz., nežino organizacijos misijos, nes tiesiog galvoja, kad jam to nereikia).

Trečias sunkumas su kuriuo susiduriama, bandant įvertinti, kiek darbuotojai socializavosi – nėra aišku, kada yra socializacijos pabaiga, arba kuriuo metu reiktų atlikti darbuotojų socializacijos įvertinimus. Šis vertinimas tampa ypatingai aktualus, kai jis susiejamas su darbuotojų skatinimo sistema. Socializacijos proceso pabaiga, be abejo, priklauso nuo kiekvieno dirbančiojo (darbinės patirties, motyvacijos, smalsumo ir pan.) ir organizacijos charakteristikų (santykių su darbo kolektyvu ar vadovu, skatinimo, atrankos politikų ir t.t.), todėl ne laiku atlikti vertinimai gali turėti neigiamų pasekmių. Per anksti atliktas įvertinimas reikalaus papildomų laiko ir darbo sąnaudų iš vadovų ar personalo skyriaus darbuotojų, o per vėlai atliktas įvertinimas gali mažinti darbuotojo motyvaciją ar jo gaunamą atlygį. Tradiciškai vadovai galvoja, kad bandomasis trijų mėnesių laikotarpis yra pakankamas, kad asmuo išmoktų tinkamai atlikti jam paskirtas užduotis ir susipažintų su organizacija bei joje dirbančiais asmenimis. Dauguma teoretikų (pvz., Buchanan, 1974; Wanous, 1992) mano, kad optimalus laikas darbuotojui pritapti yra metai ar du. Tačiau Schein (1971) tvirtina, kad socializacija trunka viso darbo organizacijoje metu, nes tai tampa aktualu kiekvieną kartą, kai kinta darbo pobūdis (pavyzdžiui, atliekamos darbo funkcijos, geografinė padėtis ar kai kylama karjeros laiptais). Besivadovaujantiems pastarąja koncepcija personalo specialistams tenka atsakyti į klausimą, kokio lygio sociali-

zacija yra pakankama, kad galėtume įvertinti darbuotoją kaip atitinkantį organizacijos kultūrą.

Galiausiai specialistams, norintiems įvertinti organizacijoje dirbančių naujų darbuotojų socializavimosi lygį reikia turėti instrumentus, padedančius tai nustatyti. Jau aptarti sunkumai dėl socializacijos apibrėžimo, esminių kriterijų išskyrimo rodo, kad sukurti matavimo priemonės nėra lengva. Čia labai svarbus mokslininkų ir praktikų, dirbančių šioje srityje, bendradarbiavimas.

Be to, praktika rodo, kad užsienyje sukurti instrumentai ne visuomet tinka Lietuvos organizacijoms. Mūsų vadybinė patirtis yra gana kukli, ir kai kurie organizacijų valdymo elementai, plačiai paplitę kitose šalyse (pvz., organizacijos vertybės, jų išgryninimas, realizavimas darbuose bei procesuose), Lietuvoje tik praddami diegti. Dėl šios priežasties kai kurių užsienyje taikomų socializacijos rodiklių įvertinimas tampa neįmanomu. Galimi ir Lietuvos bei kitų šalių vadovų socializacijos sampratos neatitikimai, atsirandantys dėl egzistuojančių vadybinių bei kultūrinių ar mentaliteto skirtumų.

Taigi, pasirengimas darbuotojų socializacijos įvertinimui reikalauja ne tik psichologinių, bet ir vadybinių žinių. Sistemingi organizacinės socializacijos tyrimai padėtų atsakyti į daugelį praktikams kylančių klausimų. Tokių tyrimų rezultatai tampa dar aktualesni suvokiant, kad nei viena organizacija neišvengia didesnės ar mažesnės darbuotojų kaitos.

Savo pranešime sieksiu ne tik apžvelgti problemas su kuriomis susiduria darbuotojų socializacijos tyrėjai ir organizacijose dirbantys praktikai, bet ir pateiksiu pasiūlymus, kaip tam tikrų sunkumų galima būtų išvengti.

KONFERENCIJOS RĖMĖJAI

Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas

Organizacijų vystymo centras

Knygynas „Eureka”

Vilniaus universiteto leidykla

III Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija
**Psichologijos mokslo taikymas Lietuvoje:
iššūkiai ir galimybės**

Konferencijos medžiaga

Redaktorės

Marija Giedraitytė ir Monika Skerytė-Kazlauskienė

Viršelyje panaudota *M. Skerytės* nuotrauka

Išleido Vilniaus universiteto leidykla

Spausdino Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė
Universiteto g. 1, LT-01220 Vilnius

El. paštas: info@leidykla.vu.lt